THE LIBRARY OF CONGRESS
1800

ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПРЕГЛЕД

УГАЂАН ЗА ШКОЛСКУ ПОТРЕБУ

С ДОДАТКОМ ОД ПРИМЕРА ИЗ СТАРЕ СЛОВЕНСКЕ, СРПСКО-СЛОВЕНСКЕ И ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И С' ТАБЛИЦОМ ГЛАГОЉСКИХ СЛОВА.

НАПИСАО
СТОЈАН НОВАКОВИЋ.

Novaković, Stojan

Прегледала и одобрила школска комисија.

1867.
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ У БЕОГРАДУ.
ИЗДАЊЕ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ.

Два су узрока која су ме намерила да се латим посла овог, о коме сам најрадије мислио више времена, а нарочито последњих година. Први је крајња оскудица оваке књиге у нашој књижевности. Други је, што предајући сам у београдској гимназији ову науку, сматрах за дужност попунити овим огледом данашњу нашу оскудицу и у школи и у књижевности. Што је писано о овом предмету на страним језицима, све је већ застарело: поред свих неудесних прилика наша књижевност ипак толико напредује, да су се у њој за мало времена са свим променили и погледи и правци. Осим тога су та дела само овлашни и кратки прегледи, удешавани према потребама друге, странске, публике. — У нас још није стручно обрађен критички преглед свију струка књижевности, у нас нема удесне и потпуне библиографије, која је први материјал, без којега се не пише историја књижевности. Што имамо све је већином груб материјал. Она два узрока једино су, што ме могаху намерити да пустим у свет овај свој труд. Нека послужи за темељ или мени или другоме за боље дело — па сам ја задовољан. Старао сам се поглавито, да буде колико је могућно јаснији преглед целине и да буду што живље на видику главни мо-

менти развитка у нашој историји књижевности и мисли у њима. С тога сам се у новијој књижевности свуда клонио библиографијског ређања дела, колико је то могло поднети. Кад дочекамо те изађе и библиографија српска у хронологијском реду, око које сам и сам намислио радити, не ће бити тешко њоме се послужити за побрајање које би овде било са свим неудесно. И ако сам књигу угађао за школу, морао сам се често и на штету тога пуштати више у гдекоје ствари за то, да би се мисли боље развиле и да би постале разумљивије. У најновију књижевност додирао сам само толико колико у њу замаша радња почета у старије време. Народним песмама право је место одмах у почетку, пре почетка сваке књижевности, али их тамо нисам могао наместити што ми се није слагало са садашњим планом, по коме сам се у почетку морао дуже забавити око језика, а оставио сам их онде и за то, да се боље види преврат којим се њих ради јавила у животу права наша новија књижевност.

У географској области коју сам овде узео за историју српске књижевности узео сам себи за основ област српскога језика. То је најрационалнији основ за одређивање области књижевне — која треба да је једна с народном. Област српском језику овако су одредили сви досадашњи научници који су се о тој ствари бавили, као Вук и Даничић од наших, — Шафарик, Копитар, Миклошић и

Шлајхер и т. д. од страних. Ниједан прави научник у новије време није у научним стварима двојио хрватско од српскога нити се то може по научним основима. На послетку и најновији политички догађаји долазе да још јаче потпомогу ову ствар, а не треба заборавити ни то: да је књижевност прва која може и која треба да у живот уведе мисли о јединству нашега народа поцепанога злим околностима. А ништа нас лепше не може ставити једне поред других онаке какви смо по мислима и осећањима него историја књижевности.

Без „додатка“ не може се видети велика корист од ове књиге ни у школи ни у учењу. За то сам га и додао. Примере глагољске и из далматинске поезије исписао сам ћирилицом. Осим тога додао сам и два комада из М. Дивковића да се колико толико види и његов језик и правопис.

Међу изворе осим својих штудија, прибраних или самостално или на лекцијама Ђ. Даничића, код којега сам, док је професоровао, слушао историју књижевности свега света заједно са српском, поменућу још неколика штампана дела која су нарочито о овој ствари писана. То су: од Павла Ј. Шафарика: *а.* Geschichte der Slavischen Sprachen und Literatur nach allen Mundarten. Будим 1826. *б.* Serbische Lesekörner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart. Пешта 1833. *в.* Geschichte des serbischen Schriftthums, коју је из Шафарикове

посмрчади издао у Прагу 1865 J. Јиречек. Од J. Суботића употребио сам *а.* Einige Grundzüge aus der Geschichte der serbischen Literatur, у Бечу 1850. *б.* Цвѣтникъ србске словесности, свеске I II, особито за биографијско у многих писаца. Од J. Ристића Die neuere Literatur der Serben у Берлину 1852. Осим тога послужило ми је ваљано најновије руско дело „Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича“ С. Петербургъ 1865 год. Највише ми је ваљала врло вредна књижица из „Научнога словника“ чешког „Jihoslované, Obraz národopisno-literárni“ Праг 1864., којој је за основу послужила грађа од В. Јагића. Са захвалношћу спомињем и многе чланке из Književnika, особито од В. Јагића. Не с мањом коришћу могле су у овом послу послужити и многе свеске „Гласника.“ Неколиким белешкама послужио ме је и г. J. Бошковић проф. филологије и историје књижевности свега света у великој школи.

Обраћам пажњу на поправку штампарских погрешака, молећи свакога да их поправи пре него што почне књигу читати.

У Београду, Маја 1867.

СТОЈАН НОВАКОВИЋ.

ГДЕ ЈЕ ШТО.

РАЗДЕО ТРЕЋИ.

ДОДАТАК.

ПРИПРАВА.

1. *Књижевност* (литература) зове се скуп свега што је умна радња изображених народа учинила за науке и књижевне уметности (речитост и поезију).

Књижевност по пространству може бити двојака: *општа* — кад обухвата књижевност свију изображених народа, и *особена* — кад обухвата књижевност појединих изображених народа.

Књижевност *по себи* може бити *народна* и *научна*. У *народну* књижевност иде све што је више посао књижевне уметности (поглавито речитости и поезије) а чиме се показује појединце дух и живот народни, и она је важна за свакога који се броји међ изображене људе; у *научну* књижевност иде књижевност која се поједине науке тиче и она је поглавитије важна за људе, који се том науком посебице баве. Свака наука има своју историју књижевности.

2. Кад се сви књижевни послови (било свију или једнога изображенога народа) и све што је сметало или помагало развијању њихову у историјском реду и целини представе, постаје наука: *историја књижевности*.

Историју књижевности ваља разликовати од историје уметности која се бави поглавито музиком, култуором, живописом итд. дакле уметностима којима није језик материја, — особито пак од историје образованости (културе) која има далеко шири замашај и обухвата све оно што је кад имало уплива на човечанску образованост. По томе се историја књижевности може сматрати као један део историје образованости.

3. Као што је књижевности језик материја, тако је књижевност језику огледало. Проучавајући и дознајући из књижевности мисли и осећања, учимо се с једне стране суштини језика а с друге како се њиме најзгодније влада. Отуда је у тако тесној свези историја књижевности с историјом језика и отуда научно познавање језика не може бити без познавања књижевности и обратно.

Овоме за љубав и ми ћемо се опширније забавити у првом одсеку ове књиге око познања онога што се језика тиче.

По томе је јасно од колике је користи историја књижевности свога народа за сваког изображеног човека: она му је управо прва потреба. Она учи о умноме, дакле о најважнијем развијању човештва и народа, показујући дела којима су најпознатији и најпросвећенији народни људи свију времена показали знање и посао умнога труда свог.

4. *Историја српске књижевности* не може се такође одвојити од историје српскога језика. Српски језик је опет грана словенске породице jȅзи̑ка̑ и његова историја тесно стоји у свези с историјом старога словенског језика и управо кроз

дуга̑чко време своје књижевности чини део историје старога словенског језика по томе што је словенски језик, у неколико промењен, био све до скора књижевни језик у српској књижевности. За то се историја српске књижевности не може добро разумети док се не познаду неке историјске ствари старога словенског језика. С тога ће се ова наука и делити на два одсека. Први одсек ће говорити о староме словенском језику и одношају његову према историји српскога језика, а други ће се бавити по на особ о историји српске књижевности.

ПРВИ ОДСЕК.

Стари словенски језик и одношај њѐгов према историји српскога језика.

5. Онако као што је српски језик *грана словенске породице* језика, сва *словенска породица* језика грана је *индијско-европскога* племена које обухвата више таких породица као што је словенска. Српски језик као члан словенске породице језика, члан је преко ње и читавога индијско-европскога племена. Сви опет језици на свету подељени су на племена онако као и народи. Тако сазнајући свој положај у једној породици, и сазнајући положај те породице у племену сазнајемо положај својега језика међу језицима читавога света.

Језици свега света, тако рећи по *крвном сродству* своме, сведени су на поједина *племена*. У свију тих појединих племена некада је морао бити један језик, који се стотинама и хиљадама година,

на различитим местима свога географског простора, по разним начелима, у гласовима и формама измењао тако, да је од једне целине постало више целина. Да од првобитног језика једнога племена изађу више грана и читавих породица учинило је осим горе поменутог узрока још и то, што се народ који је онај језик говорио, умножио и на разне стране света раселио. У сеоби сударао се с другим народима који су говорили језике другога племена и другога склопа и постања — па је и то на развитак тих огранака од једнога првобитног језика много уплива имало.

Језик се у најновијој науци сматра као *природни организам* и он као и сви природни организми има свој постанак, развитак, цветање и опадање, које се зове *живот* језика. У овоме што смо мало пре показали види се тај живот. А *живот* се језика држи *осећањем* за службу коју чине речи и наставци и које — како у ком језику — може бити живље и слабије. Кад би то осећање са свим изумрло, језик би почео пропадати. Језик као природни организам предмет је науци која се зове *наука о језику* и има више грана.

6. Да бисмо знали како стоји словенска породица у племену индијско-европскоме, треба да се упознамо у кратко с племена у опште, па ћемо после особено разгледати саму за се словенску породицу.

Језици свега света подељени су на племена по *саставу* своме и по *разлици* у коренима од којих речи постају. *Састав* у језику јесте начин на који постају речи и форме у језику. Колико је на свету језика до сад се зна за мало племена, така су н. пр. индијско-европско, семитско, финско, турско, татарско, деканско, мисирско, малајско, јужно-

африканско и т. д. У свију тих племена има више породица. Тако н. пр. индијско-европско племе има ове породице — у Азији: индијску и персијску, — у Европи: грчку, латинску, келтијску, *словенску*, литавску и немачку.

У новије време од како се почела обделавати наука о језику у данашњем смислу, особита су изучавања чињена о томе како се поделило индијско-европско племе на ове породице. Главно је што је добивено тим истраживањем ово: Онај народ који је говорио првобитни индијско-европски језик живео је негде на висинама средње Азије. Одатле се оцепио један део *најпре* и отишао правцем *северозападним;* из те гомиле су изашле касније породице: немачка, литавска и словенска. Најпре се оцепила у особиту целину породица немачка, а после ње су се подвојиле из заједнице породице литавска и словенска. Остатак је пошао југозападно и од њега су дошли у Европу народи: грчки, латински и келтијски.

7. Готово сва та племена састоје се из више особених језика. Некада је у свакога био само један језик и од овога су се развили остали, али тога најстаријег језика није сачувало готово ниједно индијско-европско племе, него свако има језике који су старином врло близу томе првобитном језику. Исто је то и код *словенскога* племена. Ни оно није сачувало свога првобитног језика али има један језик који је томе првоме словенском језику најближи, а то је *стари словенски* језик. „Словенски“ се зове по народу који га је говорио и који га је сам тако називао (**словѣньскъіи ѩзъікъ**)

а „стари“ за разлику од новога словенског или крањског. Па и овај се језик сачувао само у књижевности старих рукописа и живи знатно преиначен у цркви код Бугара, Срба, Рушњака и Руса — а више нема народа који га је говорио. Тај народ живео је у Панонији, која је хватала велики део садашње Угарске до планина алпијских, а пружао се низ Дунаво до црнога мора, јер је један део тога народа живео у садашњој Бугарској. Кад су Маџари дошли при крају IX. века у своје садашње земље, потисну Словене из њихових станишта и они се распу у данашњу Крањску, где је народ и до сад име и трагове језика њихова сачувао, и у Бугарску, где се онда поглавито преселила и после стала цветати њихова књижевност која води почетак од Ћирила и Методија. Од тога дакле *старога словенскога* језика осташе у животу два права потомка: *нови словенски*, коме се то по створу види, и *бугарски*. Бугарски се језик искварио због тога што се ту са староседеоцима Словенима измешаше Бугари туђинци, од туранскога племена, сродивши се с њима и наметнувши им име своје и што утицаше у њ други језици, особито шкипетарски (арнаутски). У бугарском језику добро је сачуван речник, а граматика има много несловенскога.

8. Сви остали словенски језици нису постали од старога словенског као што се до скора мислило, него су му или парњаци који су с њим заједно од некога старијег језика постајали или млађа браћа. Како је то било, наука није нашла

још, а словенски су језици према старом словенском, по своме сродству с њиме и међу собом, поређани овако: староме словенском су **потомци**: *нови словенски* и *бугарски*, — **браћа**: *српски, малоруски* (рушњачки) *руски, чешки, пољски, горњи лужички* и *доњи лужички*.

9. Стари словенски језик, о коме ми говоримо, није језик данашњих црквених књига наших него је језик којим свети Ћирило и Методије превођаше црквене књиге и којим се писаше словенска црквена књижевност IX. X. и XI. века. Њега су у новије време по старим рукописима проучили и познали научници а он се међу тим код Срба, Руса, Бугара и Малоруса, у којих је био у цркви, временом све више и више мењао према народноме говору српском, руском итд. Српски, руски и бугарски писци и преписивачи црквених књига словенских дотериваше тај језик према изговору свога народа и тако управо од тога *једног књижевног језика* посташе *књижевни говори*, који се у науци зову: руско-словенски, српско-словенски (на коме се до 1730 год. појало по нашим црквама, од старине) и бугарско-словенски на којима се код Бугара, Срба и Руса развила њихова народна црквена књижевност. Један од ових књижевних говора, рускословенски, имамо ми у нашим црквеним књигама данашњим, у њима је т. ј. стари словенски језик дотеран према руском народном језику.

10. Прави стари словенски језик и ако није отац свију словенских језика, опет им је свима велика светиња и неоцењиво благо по науку о

језику свакога словенског народа. Словенима православне цркве још је он светиња и по томе што је тај језик језик њихове цркве а важан по томе што су им до скора сви књижевни споменици на њему писани. Језик тај, онакав какав се налази у најстаријим споменицима (то су из V. века), припада међу најбогатије и најсавршеније језике у облицима и реченицама — а то показује колико је висок био степен просвете и колико знаменит историјски развитак у старих Словена, јер народи не трче к писму и књижевности одмах у почетку свога развијања.

Али стари словенски језик добија праву своју цену важношћу коју има у науци о језику свију словенских народа. Поређење са сродним језицима и са старијим облицима језика, т. ј. историјска и упоредна граматика данас је пут којим се налази и одређује права правилност у језицима. Што се овога тиче, стари словенски је језик за све остале словенске језике најчвршће мерило и најдубље правило. Сваки језик се мора обзирати на старије своје споменике, н. пр. српски на споменике дубровачке књижевности, писане латинским писмом у XV. XVI. и XVII. веку и на стару српско-словенску књижевност, али и то ће га упућивати на стари словенски језик. Ако ли бисмо хтели поредити који од словенских језика са страним сродним језицима из индијско-европске породице и то се може чинити с коришћу само преко старога словенског језика.

11. Стара словенска књижевност, из које је проучен прави стари словенски језик, почела се

преводима црквених књига св. Ћирила и Методија IX. века а наставила се X. и XI. века у Бугарској и у Русији у неколико. У то доба раширила се стара словенска књижевност и по српским земљама. Књиге најпотребније за потребу црквену већ су били превели св. Ћирило и Методије и њихови ученици. Разлике међу словенским језицима у X. и IX. веку нису биле оволике колике су сад, јер се онда словенски језици тек почели бејаху одвајати сваки на свој пут самосталнога развијања и уклањати се један од другога. Толико је поуздано да су главне разлике у гласовима већ и онда биле. На име у неким речима има стари словенски језик гласове којих остали словенски језици немају — али имају место њих друге. Н. пр. ст. сл. ѕѫбъ, срп. *зуб*, буг. *зъб*, рус. *зуб*, итд. **мѧсо**, срп. *месо*, буг. *месо*, рус. *мјасо*. итд. За то су онај словенски превод светога писма могли употребити и други словенски народи у којих се задржала служба на народном језику, а то су Бугари, Срби, Руси и Малоруси. С тога се словенски превод стане преписивати и раширивати по црквама међу тима народима. Народ који је говорио језик тога превода беше се изгубио навалом маџарском и нестало га у сродним околним народима међу које се разишао. А преписивачи српски, руски и бугарски у брзо опазише разлике међу словенским и својим народним језиком и стадоше мало по мало оне гласове словенске који су били друкчији од њихових народних и у њихову их народном језику никако било није, дотеривати према народнима. Одступање и мењање ово

није без краја и самовољно — оно се утврдило правилима и зна се докле иде. Тако од старога словенског језика, који изумре у устима народним, посташе у књижевности црквеној српској, бугарској и руској књижевни дијалекти: српско-словенски, које је језик словенски па посрбљен, руско-словенски, које је језик словенски па порушен, и бугарско-словенски, које је словенски језик дотеран према народном бугарском. Мало даље биће о овоме пространијег говора.

И тако из свега овога видимо да извора за изучавање старога словенског језика има двојаких. Или су рукописи на чистом старом словенском језику, постојбином из разних словенских земаља, или рукописи на промењеном старом словенском језику, дакле на српско-словенском, руско-словенском итд. који имају неједнаку вредност по томе како је који ближе или даље староме словенском. Осим извора на чистоме старом словенском за нас су овде од важности још извори на српско-словенском, које је језик наше старе књижевности, и на руско-словенском, које је језик садашњих црквених књига. Најпре ћемо се дакле упознати с изворима сва три та језика, па после с разликама њиховим.

12. *Извори старога словенског језика.* Извори старога словенског језика, који не допиру даље од XI. века писани су двојаким словима: *глагољским* и *ћириловским.* Одмах кад се поче изучавати стари словенски језик по правим споменицима својим и разгонити се рђаво знање које се о овим стварима беше укоренило због запуштености научне

заметнула се распра о *глагољском* и *ћириловском* писму у којој беху умешани сви најзнаменитији људи од словенске филологије, историје и језика. Данас међу знаоцима нема сумње да су глагољска слова старија од ћириловских, само још није доказано време кад су постала ћириловска слова и ко их је изумео, да ли то јест свети Ћирило с Методијем или који од петорице ученика њихових. Глагољска слова, као што се на таблици виде, врло су неспретна и незгодна, као што су писмо старије, источне форме, а чест саобраћај с Цариградом учинио је потребу да се глагољска слова измене према грчкима. Исто је тако готски владика Вулфила (318 до 388 год.) удесио Готима азбуку према грчкој; у Немаца су била од старине такође нека слова налик на словенску глагољицу („руне“) па их они заменише латиницом; у новије време је велики Петар дотерао ћириловску азбуку према латинским словима, те тако и ми сад имамо црквену и световну ћирилицу.

Ево неколико између најглавнијих доказа о старини глагољице: 1. Што се тиче старине споменика једнога и другога писма опазило се да је јача глагољица, јер ње у каснијој историји та два писма, осим далматинског приморја у које се склонила, нестаје, а што је старије време, има је више и на већем пространству (што се тиче постојбине рукописа). 2. Ћириловска азбука састоји се из два дела: један, и то највећи, није ништа друго него го алфавит грчки по формама које бејаху у обичају IX и X века, други, који се веома слаже с глагољицом, по свој прилици је узајмљен од глагољице. 3. Глагољица је много неуреднија, глагољски

споменици показују далеко мање савршенства у језику и писму а много више архаизма у језику него ћириловски — које је опет доказ да је глагољица старија. 4. Налази се палимпсеста, а то су књиге пергаменске на којима је било нешто писано глагољски па побрисано те написано ћириловски, а таких палимпсеста са ћириловских књига нема. 5. Налази се преписа ћириловских са оријинала глагољских у којима се невештином писарском меша глагољско писмо са ћириловским итд. чега опет у глагољским рукописима не налазимо. 6. Глагољица има јасан карактер старијега, источног, писма и на облику и неспретности својој, па има слова која показују обичај писања с десна на лево. И то јој је јак доказ за старину.

Глагољица се одржала у католичког свештенства у горњем хрватском и далматинском приморју и до данас, и добила беше у XIV. веку особит мах. Имају многи хрватски документи писани њоме.

Што се тиче посебице извора старога словенског езика, ово су најзнатнији:

а. *Глагољски.*

1. *Клоцов глагољаш* (Glagolita Clozianus.) У њему су четири беседе црквених отаца; рукопис није цео, а зове се тако по грофу Клоцу из Тријента који га има у рукама. Издао га је Копитар у Бечу 1836.

2. *Асеманово јеванђеље* (Codex Assemanianus). Издао га је 1865 др. Фрањо Рачки у Загребу, а налази се у Ватиканској библиотеци у Риму, куда га је донео Асеман из Јерусалима 1736 год. Тај је рукопис истога века са најстаријим ћириловским рукописом Остромировим јеванђељем, ако није и старији.

б. *Ћириловски.*

1. *Остромирово јеванђеље,* најстарији споменик старе словенске књижевности који је нађен у Русији, и

знатан по томе што се изучењем овог споменика најпре почело изучење старога словенског језика. Рукопис је тај писао у Новгороду ђакон Григорије 1056—57 за посадника Остромира. Издао га је Востоков 1843.

2. *Ремско*, управо *Сазаво-емауско јеванђеље*, „Ремско“ се зове по томе што су се на њему у Рему (Reims) заклињали француски краљеви о крунисању и прозвали су га по томе Французи texte du sacre. „Сазаво-емауско“ зове се по чешким манастирима Сазави и Емаусу (у Прагу) у којима се — у првоме XI. века, како držе, а у другоме XIV. века — служила служба словенска. Издато је сјајно 1843 год. у Паризу трошком рускога цара Николе, а издано је и у Прагу 1846.

3. *Супрасалски кодекс*, назван по православном манастиру Супраслу који је у Галицији. У њему су животи св. отаца и још неке ствари. Издао га је Ф. Миклошић у Бечу 1851.

13. *Извори српско-словенског језика.* Око ових извора не ћемо се овде дуго забавити по томе што ће нам о њима говорити читав део ове књиге. Ти извори могу се поделити на двоје. Они су:

а. *Србуље* т. ј. црквене књиге писане српско-словенским језиком, које им је име сам народ дао.

Прим. Не треба мешати са *србуљама* — *србљак*, јер се тим именом зове црквена књига у којој су службе свецима Србима. Као што ћемо даље видети Србљака има у српско-словенском оригиналу и у руско-словенском преводу.

б. *Споменици светске књижевности српске* из старијег времена. Овамо се могу прибројати и повеље и дипломе.

14. *Извори руско-словенског језика* најзнатнији су:

а. *Несторова хроника* писана у почетку XII. века.

б. *Данашње црквене књиге* наше. У нашој цркви се није од старине појало на оваком језику, него се све

до 1730 па и после појало српско-словенским језиком. Због робовања под Турцима неста међу српским народом учених људи и књига и како се од 1730 године почело на ново радити да се томе недостатку доскочи, почеле су се доносити књиге из Русије и доводити учитељи из Русије.[1]) Тако се место старога српско-словенског уведе код нас у цркве руско-словенски језик.

Прим. Одавде се види како је погрешно садашњи црквени језик наш називати *словенским* од старине, оцем свију словенских језика и угледом њиховим. Дуго времена су га руски црквени писци дотеривали према народном говору руском: то чинише на послетку и XV. и XVI. века кад се заведе штампа, и тиме му побрисаше много старога и за науку знаменитога.

15. Познавши се укратко са старим словенским језиком и његовим говорима српско-словенским и руско-словенским како су постали и које су им извори, овде ћемо да побележимо у таблицу гласове којима се разликује изговор та три говора.

Стари слов.	срп. слов.	рус. слов.
лъ[2])	ль	ел, ле, ол, ло
жлътъ, слъза	жльть сльза	желтъ слеза
плъкъ плъть	плькь пльть	полкь, плоть
ръ[3])	рь	ер, ре, ор, ро
чръта, кръстъ	чрьта, крьсть	черта, крестъ

[1]) Како је некада било са свим противно овоме гледај у члану 29. други део.

[2]) Било је самогласно и ако стоји поред њега ъ. Тај му се карактер и сад задржао у Чеха и Бугара који кажу *слза* м. *суза.*

[3]) Било је самогласно као што је и данас у нас, Чеха и Бугара.

ст. слов.	срп. слов.	рус. слов.
гръдъ кръкь	грьдь, крькь	гордь, крокь
ѧ[1])	є	ꙗ, а
скѧтъіи, ѵѧдо	скєтыи, ѵєдо	скꙗтый, ѵадо
ѩ (јен кроз нос)	ѥ	ꙗ
приѩтиѥ	приѥтиѥ	приꙗтиѥ
ѫ[2])	оу (ȣ)	оу (ȣ)
рѫка	роука	роука
ѭ (јон)	ю	ю
обоѭдоу	обоюдоу	обоюдоу
ъ[3])	ь (а)	ъ, (о)
сънъ	сьнь	сънъ, сонъ
ь[4])	ь (а)	ь, (є)
пьсъ	пьсь	пьсъ, песъ
ѣ[5])	ѣ (є)	ѣ (е је) є,
прѣмоудрость	вѣра, прѣмоудрость	вѣра премоудрость
вѣра съвѣдѣтель	сьвѣдѣтель	свидѣтель
ъі[6])	ы (и)	(ъі) ы, и
сънъ	сынь	сынъ рыба
р̑ь[7])	р, (рь)	р, (рь)
писар̑ь — ꙗ	писарь-ра	писарь писарꙗ
шт	шт (щ) ћ (кє-ће)	шѵ

[1]) Изговарало се као *ен* кроз нос, као у франц. vin вино.

[2]) Изговара се кроз нос као ô н, као у француском bon.

[3]) Изговарало се веома кратко налик на *у*. У тим речима Срби су у српско-словенском и сали *ь* а читали га као *а*.

[4]) Читало се у српском као *а* и ако се у српско-словенском дуго држало на месту које му по етимологији припада. И оно се у ст. словенском изговарало веома кратко налик на *и*.

[5]) Изговор му се управо није нашао, држи се да је ê дугачко може бити помућено са *и*. Наши су га у србуљама читали, као *е* а никад као *је* које је покварено читање.

[6]) Изговарало се као немачко ü, а састављено из *ъ* и *ј* или *и*,

[7]) Изговарало се као чешко ř, пољско rz, које је глас *р* помућен са *ш*. Оно се могло мекшати као *л* у *љ* и *н* у *њ*. Али се овај глас већ био почео губити и преливати у чисто *р* у ст. слов. у оно време из кога ми имамо наше најстарије споменике.

ст. слов.	срп. слов.	рус. слов
тысѫшта	тысоушта	тысоуща
жд	жд Ꙉ (гѥ)	жд, ж
одежда	одежда	одежда
	у народном говору гласове *жд* замењује глас *ђ*.	у народном је говору *ж* н. п. книждѣ книждоу руски *вижу* срп. *виђу*.

А да би се ове разлике још боље могле свикнути ево овде у таблици и разлика у правопису међу старим словенским, руским словенским и српским словенским које ће такође много помоћи за разликовање та три књижевна говора међу собом и за боље познање српско-словенскога на по се.

ст. слов.	срп. слов.	рус. слов.
и	и (ї)	и, ї
ии	ии (ий)	їй
о, отъ	о (ѡ) оть (ѿ)	о, ѡ, ѿ
оу	оу (ꙋ)	оу, ꙋ
ꙗ	ꙗ	ꙗ ѧ
ѥ	ѥ (є)	(ѥ) є
лѥ, нѥ	лѥ, нѥ	лє, нє
лє, нє	лє, нє	лє, нє
л̂и, ни̑ (љи, њи)	ли, ни	ли, ни
ли, ни (ли, ни)	ли, ни	ли, ни

Види се дакле у староме словенском највеће савршенство у правопису, у њему се најбоље држи рачун од службе појединих слова и најбоље се подудара с организмом самог језика. У српско-словенском већ се попушта, али то попуштање није онолико колико је у руско-словенском. У старом словенском није било ниједнога слова без гласа и правописи каснији, руски и српски, изгубише много од научне правилности што једнако држаху слова којима гласови бејаху изумрли. Угледање на грчко писмо довело је још у стари словенски правопис: ѡ

излишно поред о, ї излишно поред и, ѵ на место грчкога *υ* за глас и који се могао и тим словом писати, ѳ у страним речима, јер тога гласа словенски језик не имаше. Касније падање науке међу тим словенским народима уведе многе титле и скраћења којих је свуда мање где је науке више и где су писци ученији — као што их није било ни у класичкој књижевности грчкој и римској за време цветања њихова. Таким начином на место **отъ**, сташе писати **ѿ**, на место **оѵ** уђе у обичај **ȣ**, које је **ѵ** турено врх **о**. Исто слепо угледање на грчку књижевност, која сама бејаше у XI. веку јадан и жалостан остатак некадашње класичности и већ на умору, доведе у словенску књижевност и акценте, јер су они трпани без икаква значења, и ко би хтео читати по њима, најбоље би се уверио о овоме. Данас се више нико не служи ни акцентима на тај начин, ни титлама. Оне су биле у најбољем цвету у средњем веку — кад је наука најрђавије стајала — и за то их језикословство и броји међу варваризме средњега века.

16. Да би се и дијалектичке и правописне разлике међу старим словенским, руско-словенским и српско-словенским боље упознале и виделе, овде ћемо поставити примере из сва три дијалекта. Стари словенски узели смо из јеванђеља Остромирова а српски словенски из Никољског по Даничићеву издању од 1864 године. Никољско јеванђеље нађено је у манастиру Никољи код Мораве у Србији, а писано је на измак XIV. или у почетку XV. века.[1])

I. ст. слов. **Ис кони бѣ слово, и слово бѣ отъ бога и**
1. срп. слов. **Ис кони бѣ слово и слово бѣ ѡть бога и**
б. рус. слов. **Къ началѣ бѣ слово и слово бѣ къ богȣ и**
данашњи црквени.

[1]) То издање приредио је Ђ. Даничић по два рукописа, по никољском и још једном за који се мисли да га је писао исти који и никољски и с једнога оригинала. Ја сам у правопис овде узео нешто према старијем времену, за ову потребу, и служио сам се варијантима из другога рукописа где су ми згодније дошли.

II. богъ бѣ слово. Се бѣ ис кони оу бога. И тѣмь вса
2. богь бѣ слово. И се бѣ ис кони оу бога. И вса тѣмь
б. богъ бѣ слово. Сеи бѣ ис кони къ богу. Вса тѣмъ

III. бъıша, и безъ нѥго нинѹьтоже не бъıсть ѥже бъıсть. Въ
3. быше и без нѥго нинуьтоже не бысть ѥже бысть. Вь
в. быша и без негѡ ничтоже бысть, еже бысть. Въ

IV. томь животъ бѣ, и животъ бѣ свѣтъ чловѣкомъ. И
4. томь животь бы и животь бы свѣть чловѣкомь. И
г. томъ животъ бѣ и животь бѣ свѣтъ человѣкѡмъ. И

V. свѣтъ въ тьмѣ свьтить са, и тьма ѥго не обать.
5. свѣть вь тьмѣ свьтить се и тьма ѥго не обеть.
д. свѣтъ во тмѣ свѣтитса, и тма его не ѡбатъ.

VI. Бъıсть чловѣкъ посъланъ отъ бога, има ѥмоу Иоанъ
6. Бысть чловѣкь посьлань ѡть бога, име ѥмоу Иоваиь
е. Бысть человѣкь посланъ ѿ бога, има ему Їѡаннъ.

VII. Тъ приде въ съвѣдѣтельство, да съвѣдѣтельствоуѥть
7. Сь приде вь сьвѣдѣтельство, да сьвѣдѣтельствоуѥть
ж. Сей прїиде во свидѣтельство, да свидѣтелствуеть

VIII. о свѣтѣ, да вьси вѣрѫ имѫть имь. Не бѣ тъ свѣтъ
8. о свѣтѣ, да вьси вѣроу имоуть имь. И не бы ть свѣть
з. ѡ свѣтѣ, да вси вѣру имутъ ему. Не бѣ той свѣтъ

IX. нъ да съвѣдѣтельствоуѥть о свѣтѣ. Бѣ свѣтъ, исти-
9. нь да сьвѣдѣтельствоуѥть о свѣти.[1]) Бысть же свѣть
и. но да свидѣтелствуеть ѡ свѣтѣ. Бѣ свѣтъ истин-

X. ньнъıи, иже просвѣштаѥть всꙗкого чловѣка грꙗ-
10. истиньныи, иже просвѣштаѥть всакого чловѣка гре-
ј. ный, иже просвѣщаеть всакаго человѣка градущаго

XI. дашта въ миръ. Въ мирѣ бѣ, и миръ тѣмъ бысть, и
11. доуштаго вь мирь. Вь (всемь) мирѣ бы и (вьсь) мирь
к. въ мїръ. въ мїрѣ бѣ и мїръ тѣмъ бысть и мїръ

*) И ово је каснија форма м. свѣтѣ. Форму такога 7-га падежа налазимо често у Дубровчана

XII. миръ юго не позна. Къ своѩ приде и свои юго не
12. тѣмь бы и (вьсь) мирь юго не позна. Кь своѣ[1]) приде
л. его не позна. Ко своѧ прїиде и свои егѡ не прї-

XIII. приѩша, юлико же ихъ приѩть и, дасть имъ
13. и свои юго не приюше, юлико же ихь приють и, дасть
м. аша, елицы же прїѧша его, даде имъ область

XIV. область чѧдомъ божиюмъ быти вѣроуѭштемъ въ имѧ
14. имь область чедомь божиимь быти вѣроуюштимь вь
н. чадѡмъ божїимъ быти вѣрующимъ въ имѧ егѡ,

XV. юго, иже ни отъ кръви ни отъ похоти плътьскыѩ, ни
15. име юго, иже не ѡть крьви ни ѡть похоти пльтьскыю
о. иже не ѿ крове, ни ѿ похоти плотскїѧ, ни ѿ

XVI. отъ похоти мѫжьскы нъ отъ бога родиша сѧ. И слово
16. ни ѡть похоти моужьскыю нь ѡть бога родише се. И
п. похоти мужескїѧ но ѿ бога родиша сѧ И слово

XVII. плъть бысть и въсели сѧ въ ны и видѣхомъ славѫ
17. слово пльть бысть и вьсели се вь ны и видѣхомь сла-
р. плоть бысть и всели сѧ въ ны и видѣхомъ славу

XVIII. юго, славѫ, ꙗко юдиночѧдаго отъ отьца, испльнь
18. воу юго, славоу ѣко[2]) юдиноучедаго ѡть отьца, испльнь
с. егѡ, славу, ꙗкѡ единороднагѡ ѿ отца, исполнь

XIX. благодати и истинъı. Иоанъ съвѣдѣтельствова о
19. благодѣти и истины. Иованъ сьвѣдѣтельствоують о
т. благодати и истины. Іѡаннъ свидѣтельствуетъ ѡ

XX. июмь и възъва глаголѩ: сь бѣ югоже рѣхъ, грѩдъıи
20. июмь и вьзьва глаголю: сь бы, югоже рѣхь: греды по
у. немъ, и воззва, глаголѧ: сей бѣ, егоже рѣхъ, иже по

XXI. по мънѣ прѣдъ мъноѭ бысть: ꙗко прьвѣи мене бѣ.
21. мьнѣ прѣдь мьною бысть, ѣко првѣи мене бы и
ф. мнѣ градый предо мною бысть: ꙗко первѣе мене бѣ

[1]) ѣ читало се као ꙗ особито у глагољском писму с кога је преписивано никољско јеванђеље.

[2]) И опет ѣ у вредности ꙗ.

XXII. И отъ исплъньения его, мы вьси приꙗхомъ благо-
22. ѡть испльнениѣ его мы вьси приѥхомь благодѣть
х. и ѿ исполненїѧ егѡ мы вси прїѧхомъ благодать

XXIII. дать въꙁ благодать: ꙗко ꙁаконъ Мосеомь данъ
23. вьꙁь благодѣть: ѣко ꙁаконь Моисыомь дань бы:
ц. воꙁ благодать. Ꙗко ꙁаконъ Мѡѵсеомь данъ бысть:

XXIV. бъість: благодать и истина Исоус Христомь бъість.
24. благодѣть и истина Исоусхристомь бы.
ч. благодать же и истина Ӏисѹсъ Хрїстомъ бысть.

17. Из поређења се овога види како стоје један према другом три књижевна говора: старн словенски, српско-словенски и руско-словенски; види се да се руско-словенски у свем а особито у правопису најдаље одмакао. Не треба заборавити да овде имамо варијанте из XI. (стари словенски) из XIV. (српско-словенски који у осталом по језику има довољно старине и за XIII. или XII. век) и из XVI. века (руско-словенски) Руско-словенски је претрпео највише промена — за то што је најпознији. Српско-словенски био је на истоме путу и колико се руско-словенски примакао народноме руском говору, онолко би се српско-словенски примакао српском народном говору, да су срећније околности биле и да то није спречено несрећама политичким којих ради се по српским црквама завео руско-словенски језик. Како нам је за читав период старе књижевности а и за потоњу књижевност најважније добро познати разлике ове у језику — и то ћемо примером да покажемо. Ево неколико врста старим словенским из Болоњског псалтира, српско-словенским из штампаних србуља, и српско-словенским из потоњих рукописа.

I. ст. слов. Блаженъ мѫжь, иже не иде́ на съвѣтъ
1. срп. слов. Блажень мѹжь иже не идѣ на сьвѣть
из штамп.
а. из рук. Блажен мѹжъ иже не иде на савєтъ

II. неѵьстивъıхъ и на пѫти грѣшьнъıхъ не ста и на сѣда-
2. неѵьстивїихь и на пѹти грѣшнїихь не ста и на сѣда-
б. неѵаствихъ и на пѹти грешнихь не ста и на седа-

III. лищи гоубитель не сѣде; нъ въ законѣ господьни
3. лищи гѹбитель не сѣде; нь вь законѣ господьны волѩ
в. лищи гѹбител не седе; на ва законе господни волѩ

IV. волѩ юго и въ законѣ юго поочѵчить сѧ дьнь и нощь
4. юго и вь законѣ юго поучит се дьнь и нощь и
г. его и ва законе его поѹчит се дни и нощи и

V. и бѫдеть ꙗко дрѣво саждено҄ю при исходищихъ
5. бѹдеть ꙗко дрѣво сажденьное при исходищихь
д. бѹдетъ ꙗко древле сажденое при исходищихь вод.

VI. водамъ, юже плодъ свои дасть въ врѣмѧ свою и
6. водь, юже плодь свои дасть вь врѣме свою и
е. еже плод свои дастъ ва врѣме свое, и листъ

VII. листъ юго не оупадеть и вьсе юлико творить, поспѣ-
7. листь юго не ѿпадеть, и вьса юлика аще творить,
ж. его не ѿпадетъ, и васе елика аще творитъ,

VIII. еть сѧ юмоу. Не тако неѵьстивъıи не тако, нъ ꙗко
8. оуспѣюеть. Не тако неѵьстивїи, не тако; нь ꙗко
з. ѹспеет. Не тако неѵаствии, не тако; на ꙗко

IX. прахъ югоже възмѣтаюеть вѣтръ отъ лица земли. Сего
9. прахь, югоже вьзмѣтаеть вѣтрь ѿ лица землю. Сего
и. прах, егоже вазметает ветар ѿ лица земле. Сего

X. ради не въскрьснѫтъ неѵьстивъıи на сѫдъ, ни грѣшь-
10. ради не вьскрьсноуть неѵьстивїи на соудь, ни грѣш-
ј. ради да не васкрснѹть неѵаствии на сѹдъ, ни греш-

XI. ници въ съвѣтъ правьдьнъıхъ. Ꙗко съвѣсть господь
11. ници вь сьвѣть праведнїихь. Ꙗко сьвѣсть господь
к. ници ва саветь праведнихъ. Ꙗко савест господ

XII. пѫть правьдьнъıхь. и пѫтъ неѵьстивъıхь погъıбнеть.
12. пѹть праведнїихь и поуть неѵьстивыихь погыбнеть.
л. пѹтъ праведнихь, и пѹтъ грешнихь погибнетъ.

Ево још чистога текста из потоњих српско-словенских рукописа, којих има доста.[1])

Ангель вапиꙗше благодатнѣи: чистаа дѣво радꙋи се, и паки рекꙋ: радꙋи се, твои синь васкрсе тридневань ѿть гроба, и мртвие ваздвигнꙋвии, людие веселите се.

Божаставно ва гробъ васелил се еси, Христе, ꙗкоже васхоте, и ва адь сниде ꙗкоже изволи, страхомь державы твоее смртъ ꙋмртвилъ еси; сего ради славеще поемъ три-триднѣвное и спасителное твое вастание.

У науци је довољно доказана старина старога словенског језика — и да су од њега променама постали тако звани књижевни дијалекти руско-словенски и српско-словенски. Последњи примери показују нам до чега су допрале промене у српско-словенском од XI. (што се може узети за почетак) до XVI. века, а у црквеним књигама нашим данашњим видимо руско-словенски из истога времена. Они се по вредности слабо чим разликују. Колико се руско-словенски данашњих црквених књига одмакао од старога словенског к народном рускоме, толико је српско-словенски XVI. века к народном српскоме. Вредност им дакле према правом словенском није различна.

Критичко познање старога словенског и говора његових није давнашња ствар. И данас је доста људи који садашњи словенски језик црквених књига наших држе за прави словенски језик, којим Ћирило и Методије преводише књиге црквене, и за оца свију словенских језика — међу тим то је са свим погрешно, а колико у књижевним стварима оваке погрешке замашају, видећемо у

[1]) Ко хоће о томе још што пространије да чита, нека узме Вукове „Примјере српско-славенскога језика“ (Беч 1857) одакле су и узета прва два примера. Овде ваља наћи у додатку ове књиге особито *рукопис Александров* (из Гласника IX.) који ће најлепше расветлити све што се говори о посрбљавању старога језика.

новијој нашој књижевности. Критичко истраживање старога словенског по најстаријим рукописима почео је први Добровски на измак прошлога и у почетку садашњега века († 1828) али са основе руско-словенског. Тек Востоков, Копитар и Шафарик (1820—1830) нађу разлику међу правим словенским и варијацијама његовим према руском и српском народном говору. Кад се један пут ствар извела на чисто, живо се настави истраживање, и ту су светла имена Шафарика, Миклошића, И. И. Срежњевскога, А Шлајхера, Хануша и др. Како је већ пред нама српско-словенска књижевност — забавићемо се овде још да покажемо чим је боље познат српско-словенски језик. Његове је особине најпре опазио Вук, писавши о томе најпре у предговору к првом издању свога Рјечника 1818 и наштампавши онде неколике пробе чистим језиком, па после и у „Даницама." Српско-словенски језик постао је благо ученога света Шафариковом расправом Serbische Lesekörner, oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart. Ein Beitrag zur Slavischen Sprachkunde. У Пешти 1833, у којој је наштампао више огледа. Ту је Шафарик изрекао и то, да је српски језик имао своје садашње народне особине према словенском још у IX. веку, доказавши примерима из латинских повеља. За тим је о томе писао П. Ј. Шафарик и даље. 1840 године изађу „Српски споменици" П. Каранотвртковића, 1852 године изда П. Ј. Шафарик своје Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův изнесавши на видик дела краља првовенчаног, св. Саве, законик и летописе на чистом српско словенском језику. 1857 изда Вук своје „Примјере српско-словенскога језика," 1858 изда Миклошић своја Monumenta serbica, а од то доба почне и Даничић своја издавања и изда 1862—65 „Рјечник из књижевних старина српских," осим других дела за ту струку. Тим речником се најбоље утврдило познање старога српско-словенског језика. О томе ћемо и опет пространије на свом месту говорити.

ДРУГИ ОДСЕК.

Историја српске књижевности.

18. И по језику којим се писало и по правцу којим је ишла књижевност сама, српска књижевност може се поделити на стару и нову.

У старо време долазе нам опет два дела књижевности; у један иде сва књижевност која се писала у српској држави и после њене пропасти готово до XVIII. века, почевши од Немањина времена из кога имамо најстарије споменике, и та се књижевност сва писала српско-словенским језиком, — у други иде књижевност Срба западне цркве, писана глагољским и латинским словима, светска и црквена, и књижевност дубровачка, која је на српском језику цветала у Далмацији у XV. XVI. и XVII. веку.

Ново време зна се по томе што се тада почело писати руско-словенски, па „славено сербски“ и на послетку чисто српски, народним говором. Време новије књижевности време је школа и образовања народног.

И ми ћемо овде излагати:

I. Стару књижевност Срба источне цркве на српско-словенском језику.

II. Стару књижевност Срба западне цркве и дубровачку поезију.

III. Новију књижевност.

РАЗДЕО ПРВИ.

Стара књижевност на српско-словенском језику.

19. Од наше старе књижевности, колико је до данас позната, само нам два три писмена споме-

ника допиру у XII. век. Најстарији нам је писмени споменик диплома Кулина бана Дубровчанина, којом им даје слободу трговања по Босни и која је писана 1189 године. Осим те дипломе долазе нам у XII. век још знаменита диплома Стевана Немање манастиру Хиландару од 1198—1190 и писмо о доласку његову у манастир.[1]) Права књижевна дела почињу управо са XIII. веком и тек се у најновије време налазе нека која би долазила на крај XII. почетак XIII. века.

Међу тим у овој ствари не треба заборавити нешто што је врло важно. Овде је казан почетак књижевности наше по споменицима који су данас познати као најстарији, а ти су споменици собом такви, да их ни по што не можемо држати за првине — и истраживање, које у овој ствари сваки дан живље постаје, може много учинити. Кад се изучи стара српска књижевност, видимо да је — наравно како је данас познајемо — она била у најбољем цвету за времена св. Саве. То јој је *почетак* који за сад знамо, и тај почетак био јој време кад је најлепше цветала. Најстарија српска књижевна дела — по данашњем познавању — не можемо држати за првине и за то што она не уступају најбољим делима других народа својега времена ни стварју ни обликом, ни мислима ни стилом, па ни самом граматичком правилношћу. А како би се могао почетак, који је такав, узимати за првину? И у старој српској књижевности било је

---

[1]) Гледај Monumenta serbica од Миклошића.

време почињања и учења, време слабих и рђавих књижевних дела.

Као свима новијим књижевностима и српској је књижевности прави почетак с преводом јеванђеља, с преводом који је учињен на старом словенском језику. Тај превод дошао је међу Србе, и поред њега њима није требао никакав други превод, него се тај почео преписивати. Први преписи, у којима су нашле места особине српскога језика да потисну стару словенску особину, почетак су српскога књижевнога рада. Срби су били први суседи с Бугарима, међу које се склони сва словенска књижевност из Панониje; није могло бити да се ученици те књижевности не склонише и у њихова станишта и да српски свештеници осташе хладни према цветању црквене књижевности у својих суседа. Не треба овде заборавити ни то, да цвет бугарске црквене књижевности онога времена пада баш у оно доба (XI. век) кад бисмо могли замислити прве почетке српске књижевности и да цветање црквене књижевности у Срба почиње онда, кад га у Бугара управо нестаје. Живећи покрај Цариграда и његове образованости и имајући непрестано посла с њиме није могло бити да српски свештеници нису били познати с грчким језиком и грчком црквеном књижевношћу. Јер први наши књижевници, за које данас знамо, свети Сава и брат му краљ Стефан Првовенчани, бејаху врло добро познати са савременом грчком ученошћу. И тако сумње нема да је почетак српске књижевности пре Немање, свакојако још X. века; да се тада већ почео стари

словенски превод савијати према српскоме народноме говору, јер само је то пут којим се стари словенски језик могао показати у почетку XIII. века онако у српској одећи, чисто и с правилима изведен у књижевни српско-словенски говор старога словенскога језика.

Кад помислимо колико је олуја прегрмело преко српских земаља од XI. века па овамо — не ћемо се много узнемиравати што из тога времена никаква споменика немамо. Како су нам ретки споменици и из XIII. века који нам је ближе?!

У осталом тек сад се почиње право истраживање старина српских и до 1851 није се знало ни пола оволико колико се сад познаје од старе српске књижевности — може дакле среће бити да се још и старијих рукописа нађе. Па између осталих узрока по којима се довијамо за што нам нема ништа сачувано из старе српске књижевности од XI. и XII. века имамо о једноме и историјско сведочанство. Пре Немање беше силна по српским земљама јерес Аријина, по свој прилици онака какву је учио Богумил, и то веома силна. Против ње је ваљало војску оружати и тај догађај се свечано спомиње у биографијама првога српског краља Немање. Стефан првовенчани говорећи о њему пише како је Немања, кад је истребио ту јерес, *спалио много јеретичких књига.* И ту је дакле пропало много споменика старе књижевности и лако може бити да је то и пређе и после чињено.

Међу доказе о старини српске књижевности долази још једна мала али важна околност. У најстаријем

српском писменом споменику, у дипломи Кулина бана од 1189 налази се *веќ* знак за глас *ђ* којега су Срби онда сами створили, јер га нису имали од кога узајмити — јер тога гласа нити су имали Бугари нити га има стари словенски језик. Свак се може домислити да књижевност у почетку не ствара нових слова за гласове језика свога и да је ово лепо сведочанство о књижевној самосталности старих наших.

20. Напред споменусмо посрбљавање старих словенских књига као почетак старе српске књижевности. И доиста, та се књижевност почиње с првом особином српскога језика која долази у преписе са старога словенског на место словенских особина. Осећање народног језика, које је ту продрло, развијало се у умних наших писаца даље и мало по мало све су особине старога словенског језика, које су различне од наших народних особина, сведене према нашим народним особинама, и то се чврстим правилима утврдило. Како је у Бугарској књижевност мало по мало пала, цвет књижевности словенске преселио се на српску земљу и књиге словенске писане по српском начину почеле су се и износити из Србије у XIV. веку у Русију, када тамо наста оскудица у добрим књигама после монголске поплаве.

Овај развитак српског изговора и начина писања у словенском језику, који се у нашој старој црквеној књижевности развио у српско-словенски језик — најлепше је што је нама потомцима остало у понос од наших старих. То посрбљавање у првим књижевним споменицима данашњим налазимо са свим

свршено. Што је остављено словенски од онога се не одступа, а што је угођено према српскоме од онога се више не повраћа к словенскоме. Та се правила држе тврдо. Двама на пр. гласовима старога словенског језика ъ и ь[1]) одговара у народном језику а онде где не отпадају, на пр. **сънъ** — **сан**, **львъ** — **лав**. Српско-словенски не узевши ту *народнога* изговора од оба слова, задржао је *једно,* према томе што се оба једнако изговарају у народном изговору, а то је ь, које се пише у српско-словенском правилно свуда где је у словенском било ъ било ь и тако је код нас словенског ъ нестало још пре XII. века.[2]) Место ѧ, у народном српском језику долази свагда чисто *е*, па тако и у српско-словенском; **чѧдо**, **начѧло**, гласи и у нашем старом црквеном језику: *чедо, начело* као и у народном. Тако је и с ѫ, које се у српско-словенском мења са оу као и у народном. **лѫгъ** — **лоугь**, луг; **пѫть** — **поуть**, пут. Самогласно словенско л задржано је тако у српско-словенском, и то се чува до потоњих времена макар да у народноме језику долази место тога гласа *у:* **влъкъ**, **вльկь**, вук; **плънъ**, **пльнь**, пун.

По овоме преписи наши са старога словенског нису били голи преписи, јер преписивати на овај начин иште доста и труда и знања, — и ми опет помињемо како је на понос нама потомцима само-

[1]) Свуда држимо да је ученицима добро познато како су и ъ и ь самогласна слова као што смо им и изговор назначили у параграфу 15.

[2]) У новије време научили су наши то слово од Руса угледајући се на њих у правопису и служећи се њиховим црквеним књигама у којима се ъ задржало.

власност наших старих коју су у овоме послу показали и којој се ми можемо дивити у најстаријим делима старе српске књижевности. Ко би хтео да се увери колико знања иште и колико поштовања заслужује тако преписивање старога словенског на српско-словенски, какво су извршили наши стари, нека огледа да какву год данашњу црквену књигу нашу препише тако, да сви русизми буду замењени србизмима.

Овде ће бити на месту да назначимо неколико и о читању српско-словенских књига. Данас се у новијој књижевности нашој све више множе штампана дела старе српске књижевности и невешт правоме читању тешко ће се моћи користити тим књижевним благом старине наше. У читавој старој књижевности нашој можемо одвојити два периода: период старији, у коме се боље чувала у језику особина словенска и у коме се веома пазило на историјски правопис чувајући се у свему народнога говора и мешања његова у српско-словенски језик — и период новији, у коме се и на једно и на друго много мање пазило. У споменицима старијега периода ретко наилазимо на особине из народнога језика, ретко на правописне омахе по говору народноме; у познијем све нам то сваки час пред очи долази. Ово је веома важно за српску палеографију и за одређивање времена кад су писани споменици на којима не би било назначене године. Старији период траје кроз XIII. и XIV. век, новији се почиње у XV. и развија на јако у XVI. и XVII. веку. Док је дакле било политичке државе у нас и по томе и снаге за развитак наука, донде се и наука дизала и на снази држала, а по што нас обузе туђинска турска влада, потону све, и самоуци дадоше друкчији правац књи-

жевности и образовању књижевном. У најпознијим рукописима са свим превлађује правопис по изговору, онако како се читао српско-словенски језик и од старине, а пада потпуно историјски правопис, угођен према староме словенском језику, који се држао у старијем периоду. Али ми имамо довољно узрока држати да се и у најстарија времена онако читало како се и писало у позније доба и само да је правопис држат по историји.

Ево особина тога читања: ь читало се као ъ свуда осим на крајевима и где је могло без њега бити па се изостављало, ѣ читало се правилно као є,[1]) щ као шт. лъ као л самогласно, рь као р што се и данас изговара у народном нашем говору. Како је према овоме читање српско-словенскога гласило може се видети згодно у примерима у параграфу 17, и у додатку треба све тим начином читати. Тек се тако јасно види колико се близу примиче српскоме језику језик стари словенски кад га по томе начину читамо, и шта је значило у историји наше старе књижевности посрбљавање словенскога језика.[2])

---

[1]) Што *Ђ* у нас данас читају као *је,* то је, као и много друго којешта, дошло од наших књижевника из прошлог века. Великоруси га изговарају као *е,* Малоруси као *и* и само се у неким речима (ѣсти, ѣмаць, ѣхати) изговарало као *је.* Наши књижевници тражећи у новости какво год различност од старога у колико су га још знали — увели су и ово криво читање *Ђ,* тако противно старом језику словенском, јер у старом словенском језику држи се да се ѣ различно изговарало а највише као дугачко є и као ıa. па је и оно као и многи други гласови у разним словенским језицима добило различне замене, н. пр. у српскоме *е, и, ије* и *је* према наша три говора. У српско словенском читали су га наши стари као *е.*

[2]) Обазрети се особито на овом месту на читање примера у додатку ове књиге.

21. По што смо разгледали што нам је најпрече требало о почетку старе српске књижевности на српско-словенском језику, сад ћемо прегледати најзнатнија дела њена. А за то ћемо сву стару књижевност поделити по струкама на *црквену* и *светску књижевност*.

Црквену књижевност опет делимо на *прво* и на *друго* доба њено. У *прво* доба долази XIII. XIV. и XV. век до почетка штампања књига, доба рукописне књижевности старијега периода, у друго доба долази свршетак XV. XV. и половина XVII. века за које су се време црквене књиге штампале у Млетцима и по српским земљама као и рукописи тога времена, до почетка увођења руско-словенских књига.

I. ЦРКВЕНА КЊИЖЕВНОСТ.

ПРВО ДОБА.

Црквена књижевност XIII. XIV. и XV. века до почетка штампања књига.

22. Срби су истина добили готов словенски превод црквених књига и изнајпре су га само преписивали, јер не беше потребе преводити их из нова — али није све на томе остало. Наши су стари црквене књиге и из нова преводили — и то је са свим природно. Кад Бугарска изгуби своју важност, и кад Русија у XIII. и XIV. веку беше под поплавом монголском, главни представник црквене словенске књижевности беше Србија, која

баш у то доба имаше цветно доба свога државног и народног живота под владом Немањића. У ово доба српске црквене књижевности у Русију су ишле наше црквене књиге овако као што сад иду у Србију књиге црквене из Русије, и многи су наши људи одлазили тамо те уређивали црквене послове њихове и долазили до великих места. Само што је знање наше о писцима и књижевницима оногa времена савршено мутно и непотпуно — немамо никаква извора из кога бисмо се могли научити чему што се тиче овога питања; све што се могло дознати, дознало се из случајних и веома оскудних записака на црквеним делима овога времена што су до нас допрла.

Службе Србима свецима дела су о којима не може бити сумње да су их писали наши људи, о чему ће на свом месту бити говора, а што се тиче остале црквене књижевности, може се поуздано држати за св. Саву, да је био и књижевник онакав какав је био организатор у српској народној цркви. Доментијан, приповедајући о повратку св. Саве из Никеје где је израдио самосталност српске цркве, помиње како се он идући у Србију свраћао у Свету Гору у манастир Филокал и вели: **книгы многы прѣписа ꙁаконьныѥ о исправлѥнии вѣрѣ, ихьже трѣбоваашє сьборьнаꙗ ѥмоу црькви.**[1]) Св. Сава је још једнако имао труда око искорењивања јеретика, а у организовање цркве, којим је послом славан у историји, припада и црквена књижевност.

---

[1]) Живот светога Симеуна и светога Саве. Написао Доментијан. На свијет издао Ђ. Даничић. У Београду 1865. 227.

По свему дакле св. Сава излази као први и најславнији књижевник наше црквене књижевности. За њега знамо поуздано да је осим живота свога оца писао два три номоканона за цркве, да је написао службу своме оцу, и има доста разлога држати и то да је превео *номоканон* (објашњење црквеног устава.) Краљ Стефан првовенчани писао је на грчком нешто о богословији што ће се поменути на свом месту. За Лазарева сина *деспота Стефана* такође стоји, да је преводио многе књиге с грчког, само што о томе не знамо више ништа до то. У Москви се у синодској библиотеци налазе два српска требника из прве половине XV. века, у којима се налазе две молитве којих нигде нема у осталим црквеним књигама. Од тих молитава једна је, *кад владика долази у своју епархију* а друга: *кад навале непријатељи на Србију.* Ово нека је само као још један доказ о самосталној црквеној радњи наших старих, која је и после Косова још једнако трајала. Архиепископ Никодим, за краља Милутина, сам је из нова превео *типик;* за архиепископа Данила, који је писао родослов, може се такође држати да је привредио што у црквеној књижевности. Исто то можемо држати и за *Доментијана,* биографа Стевана Немање и св. Саве, који је писао у половини XIII. века, и који је славан ученошћу и књижевним даром. И то је готово све што знамо о књижевницима овога времена.

23. Рукописи старе наше црквене књижевности, по којима је ми данас изучавамо, прибрани су по разним библиотекама јавним и приватним; има

их мање из XIII. и XIV. а далеко, несразмерно више из XV. XVI. и XVII. века. Али кад помислимо на злу судбину кроз коју се и ово рукописа што има управо провукло до наших дана — нама излази пред очи доиста велико богатство наше старе књижевности.

Данас су у књижевности познате збирке рукописа из старе црквене књижевности српске — у Београду: у народној библиотеци, и у српском ученоме друштву; у Фрушкој гори: где се одликује богатом збирком манастир Крушедол и где има старих рукописа и по осталим манастирима; у Загребу: у Кукуљевића библиотеци; нешто у Петербургу и у Москви; нешто што је имао покојни П. Ј. Шафарик у својој приватној библиотеци; нешто у царској библиотеци у Паризу; у царској библиотеци у Бечу; нешто у патријаршијској библиотеци у Карловцима; у Хиландару и у другим неким светогорским манастирима, и још које где. Нема сумње да их има непознатих још много којекуда у црквама по Турској и у приватних људи — о којима се данас у књижевности не може водити рачуна.

Сви рукописи од старе црквене књижевности наше, према своме двоструком значењу, или су били чисто за црквену потребу или за изображавање монашко и за неговање јеванђелскога живота. Осим те две главне врсте споменика наше црквене књижевности, по самосталност наше цркве што се тиче народности особито је важна трећа врста, а то су *службе Србима свецима*. На послетку долази и црквено законодавство, у које нам долазе два три рукописа које ћемо на свом месту поменути.

Долази туга човеку кад помисли на колико се смањила она обилата црквена књижевност, која је некад испуњала све силне и богате цркве по пространој српској држави. Испред непријатељске навале збриса се и траг архитектурској некадашњој сјајности онога крепког религиозног живота, књиге погореше и разнесоше се по свету, поједе их влага и трулеж, и мноштвом немилих случаја неста их с лица земље. Где у манастире не доспеваше нога непријатељска, и где боље чуваше око вредна калуђера — сачуваше се ови останци, које ми данас познајемо. Истом у наше дане поче се у библиотеке прибирати и изучавати ово благо. Л. Мушицки је, од наших, први почео купити белешке о српским старинама ове врсте; његовим је путем прошао П. Ј. Шафарик, изнесавши први пред научни свет ову књижевност; таке споменике описиваше и Вук Стеф. Караџић, особито Ђ. Даничић (у Гласнику, Књижевнику и књигама) В. Јагић (у Књижевнику) Ј. Шафарик, Ф. Миклошић и други.

24. Од књига чисто црквених, за црквену потребу израђиваних, највише се налазе: службеници (**слоужьбьници**, литургије) требници, часловци, охтоиси, триоди, поједини делови од минеја, као поједини месеци, стихирари, типици итд. То су све књиге које су цркви најпотребније за свакидашњу потребу и које су се најлакше могле сачувати до последњих времена. Од библијских књига налазе се такође врло много: псалтири, јеванђеља и апостоли, разређени највише по данима читања, и поједине књиге од библија. Али читава библија није се нашла још ни у једном рукопису. То, и што се и остале црквене књиге налазе тако у одвојеним кома

дима, највише је због начина писања старих књига наших, којега ради је немогућно тако огроман зборник као што је читава библија, у једну књигу саставити — а то је чињено због угодности и што се тиче црквене потребе и што се тиче самог преписивача.

Вредно је запамтити барем неке од главнијих рукописа ове струке. Тек 1866. се дознало за једно старо српско јеванђеље, која је писано око 1200 године и које ће бити најстарија црквена књига наша. О њему је јавно свету учени Рус И. И. Срежњевски, а рукопис је својина владике Порфирија. Јеванђеље је писца „**грѣшьнаго Сумеона старьца**“ и писано је у Пећи. У народној библиотеци налазе се два врло стара *јеванђеља* на кожи, од којих једно није цело, а једно је писано врло крупним уставним словима. Овамо долазе и *Одломци јеванђеља сврљишког,* које је писао у граду Сврљигу (у црноречком округу у Србији) **Костандинь уьтьць а ѕокомь Коисиль граматикь** 1279 године. То су два одломка, од којих је један знатан што је *српске* рецензије а писан са ъ. и што може лако бити препис с глагољског оригинала. У библиотеци српскога ученога друштва имају три јеванђеља на кожи, од којих два нису цела, а има једно јеванђеље с апостолом на кожи, писано за краља Вукашина, које су све рукописи што долазе у XIII. и XIV. век; тако су знаменита два светогорска јеванђеља од 1316 и 1329, Шишатовачко јеванђеље из XIV. века и Никољско, о којем ће ниже бити реч. Још је знаменит *Апостол шишатовачки* који је писао 1324, за краља Дечанског у вароши Жрелу близу Пећи по заповести архиепископа Никодима, калуђер Дамјан. Тај апостол штампао је у Бечу Миклошић 1853 године. У народној библиотеци још се налази: *Минеј месеца Августа* на кожи, без почетка; *Охтоих* на кожи; *Минеј* који је по заповести великога војводе Оливера писао неки **Станиславь**

1342 године; комади од *Триода посног* на кожи и један *Апостол* из друге половине XIV. века. Још је између рукописа народне библиотеке важан *Пролог* на кожи из почетка XIV. века од месеца Марта до Августа, (види Гласник X.) — У царској библиотеци у Паризу налазе се из XIV. века *три јеванђеља* и *четири минеја* и то за месеце Јануар (који је писао неки калуђер Антоније 1419) Фебруар, Август и Октобар. У Кукуљевића библиотеци у Загребу налази се: једно *јеванђеље* XV. века; **Правильнаꙗ книга** Илариона од Вишњице од 1570; *Правила* светих из XV. века; четири **Слоужьбьника** из XV. века и два *псалтира.* Међу ове књиге иде и *рукопис Болоњски,* писан за војводу спљетскога и босанског Хрвоја године 1404. на кожи, у ком су *неки делови новога завета; Пет књига Мојсијевих,* рукопис из половине XV. века; књиге *Озијине* и судијске и други рукописи, као: *четири књиге царева, псалтир, апостол, синаксар и часловац,* које се све налази у манастиру Крушедолу. Овамо се могу прибројати и два *требника* српска из прве половине XV. века о којима се јавља у Гласнику XX. и који су важни по томе, што се у њима налазе две молитве, којих у осталим црквеним књигама нема, које су дакле у Србији постале.

25. Између свију рукописа ових особите је вредности *Никољско јеванђеље,* нађено у манастиру Никољи на левом брегу Мораве под Кабларом и Овчаром. Оно је писано по свој прилици на измак XIV. или у почетку XV. века, сад се налази у народној библиотеци у Београду, а издао га је на свет Ђ. Даничић, у Београду 1864. године. Јеванђеље Никољско по томе је важно, што је у њему преписан рукопис из најстаријег времена словенске књижевности. Нема сумње да је рукопис никољски преписан из глагољскога, јер је у њему све оно

што је признато да је особина ћириловских рукописа преписаних из глагољских. Међу те особине припада што у никољском рукопису осим осталога, нема слова ѩ, него је место њега ѣ или само ꙗ, што је у њему много старих облика и речи, који су по другим и много старијим рукописима врло ретки, или којих никако и нема у другима за сад познатим рукописима. Даље у никољском се рукопису налазе многе грчке речи још не преведене које су већ и у Остромирову јеванђељу, споменику тако старом, преведене; налазе се погрешке учињене у преводу а у овом рукопису још не поправљене, што су све докази, да је никољски рукопис преписиван с рукописа из најстаријих времена словенске књижевности. То су све ствари по којима је̂ Никољски рукопис веома важан за целу словенску филологију, али је он веома важан и на по се по наш српски језик. То је најстарија до сад позната црквена књига српска у којој има слово ђ, у речима **єванђелнє** и **єванђелнсть**, па и место ћ у речима као што је: **оумеђємь**, **вьмеђнтє**. У том јеванђељу име јеванђелисту Јовану каже се *Јован* управо како народ говори. Осим тога има у њему места тако преведених, да по мислима пок. П. Ј. Шафарика сведоче да је то особити превод јеванђеља, са свим други од познатога превода. Није тешко помислити колико важно може то бити за историју превођења св. писма на словенски језик, и колики део у тој радњи може допасти српскоме народу на по се. Даничић у предговору к издању своме *Никољског јеванђеља* наводи важне разлоге

по којима тај рукопис није писао Србин источне цркве него или патарен (у војводству спљетском и босанском) или Србин западне цркве. Између тих разлога најважнији су, што су у Никољском јеванђељу једно до другога старе форме и погрешке које долазе у најстаријем преводу — и силно посрбљавање и погрешно писање у препису самом. У Срба западне цркве и у патарена није се могла онако ведро и силно развијати словенска књижевност као у Срба источне цркве, чему је узрок политички положај и једних и других.

Осим *Никољског јеванђеља* има народна библиотека још једно, за које Ђ. Даничић држи да га је писао исти човек који и Никољско и које се од Никољског разликује само малим варијацијама. Народна библиотека добила је то јеванђеље из Босне. Издајући *Никољско јеванђеље*, Ђ. Даничић је побележио и варијације тога другог јеванђеља.

26. Прегледавши у кратко црквену књижевност за потребу саме цркве, сад долази пред нас онај други део црквене књижевности за образовање монашко и за неговање живота јеванђелскога. Овамо иду животи светих, па не само они који су само црквени него управо и животи наших српских светаца — јер су и они писани истим духом и у истоме богословском правцу, — богословија, беседе и оно одломака од црквене схоластичке философије,[1]) што

[1]) Хришћанство се брзо сударило с философијом, али тек од XI. века почињући, тај се судар потпуно развио и баш у оно доба кад је наша црквена књижевност у најбољем јеку била, постаје из тога судара схоластика, хришћанска философија. Живац је тој философији било посредовање између догме и свести, између вере и знања.

се до наших дана дохранило. Животе српских светаца ми вадимо из овог реда зарад материјала историјских у светску књижевност. Овај пак део књижевности за нас је још тиме врло важан, што нам осветљава стање богословске науке међу нашим старима у оно време, што нас упознаје с јединим душевном храном, којом се држала наша књижевна просвета у најцветније доба наше старе државе.

Између рукописа који овамо спадају, поменућемо најглавније. Тако Шафарик наводи: неки римски *пангирик* бугарских и српских светаца од г. 1479 у Маћедонији писан; *Лавовске одломке* (објашњавања јеванђеља св. Матије и други неки одломци). У царској библиотеци у Паризу имају три рукописа у којима су састави овог садржаја: а) **Повѣсти** и б) **Житиꙗ светыихь отьць**, в) **Словеса доушепользна**; г) **светыѥ или доуховныѥ скрижали**. У првима су дакле различне *приповетке*, у другима *животи*, у трећима *беседе светих отаца*; *скрижали* су пак хришћанска философија. С поносом можемо поменути на овоме месту краља Стефана првовенчаног *тринаест питања литургичких* писаних Димитрију Хоматинскоме архиепископу бугарскоме, која се заједно с одговорима овога последњег находе у библиотеци минхенској на грчком језику још не издата, и за која се може држати, да су била и на српско-словенски преведена. У Хиљфердинга има **Лѣствица Іоанна Лѣствичьника** за коју Срежњевски мисли, да је писана око 1200 године. У библиотеци српскога ученог друштва у Београду имају: **поучениꙗ св. Ѥфрема** на кожи писана за првога игумна Дечанског; **Діоптра, нашимь же ѥзыкомь зрьцало**; *Беседе на хартији* писане 1416 године по заповести тадашњега браничевског архиепископа Венијамина. — У народној библиотеци налази се **Лѣствица** на хартији из XIV—XV. века. Осим тога нису нимало ретки *зборници* у којима

има по мало од сваке врсте богословских ствари од ове струке, често помешаних међу друге ствари, и који се особито налазе међу рукописима XVI. и XVII. века — очевидан доказ невоље и спротовања које тада насташе. Овамо иду још: *Беседе Јована Златоустога* од 1344. у Хиландару на Светој Гори писане, поред којих можемо напоменути, да се исте беседе Златоустове врло често налазе особито по зборницима; *Богословија Јована Дамаскина* у Крушедолу; *Глигорија богослова 16 беседа; Беседе Јована Лествичника, Диоптра пустињика Филипа* у Шишатовцу; *Поученија Григорија Назарећанина; Лествица Јована Климака* и *Живот св. Златоуста*, писан у Смедереву за време деспота Лазара 1458. све у Крушедолу, итд. У Кукуљевићевој библиотеци у Загребу има од 1466. *Јосифа проигумна* **словеса и проуаа писания**; *повесница православне цркве и животи неких светаца* из XVI. века, од 1520. из Дубровника; науци и **утения** светаца, из XV. века; **Словеса избрана светыихь отьць**; закони, устави итд.

27. *Службе Србима свецима* најлепши су споменици који показују цветање и напредак српске цркве за времена наше самосталности. У оно време, кад је не само код нас него и у других сва душевна радња осим нешто државних потреба била упућена једино на правац религиозни — бити међу свеце уписан значило је по ондашњем мишљењу примити највеће поштовање, као што и видимо да је то оно чим се наши стари одуживаху заслужним владаоцима својим. У тим службама нам је остао мио спомен о црквеној науци наших старих, о њиховој љубави према народној цркви и њеним поборницима. Сјајне задужбине у архитектури, богато обдаривање цркава и манастира од стране кра-

љева и царева наших — и ова захвалност од стране цркве потпуна су слика, у којој видимо религиозни правац у ондашњем образовању и код нас, као што је био у то време и у осталих народа.

Као свуда у старој књижевности наше је знање и овде непотпуно. Оно што има и за што је срећа послужила те се могло до сад дознати, прибраћемо овде, и ради смо побројати прво рукописе па после књижевнике ове врсте.[1])

1. Најстарији рукопис у коме се налазе службе Србима свецима јесте један минеј за месеце Декембар, Јануар и Фебруар — и то бугарски. Он је на кожи и биће писан XIII. века, а у њему имају службе св. Сава и св. Јевстатије I. (спомен. 4. Јануара. Архиепископ српски старији, јер су била два Жив. 1278—1285. године). Знатно је што је то минеј општи, у коме су правила свецима што их слави цела источна црква — будући то значи, да се ти српски свеци изједначују са осталим свецима источне цркве, које данас Руси не чине, нити су чиниле оне потоње владике српске, од којих су Руси примили службе Срба светаца одвојене у особиту књигу коју ми зовемо *србљаком.* А знатан је тај рукопис још и тиме, што је у њему служба св. Сави друкчија него што је ми данас имамо, може дакле бити, да је та служба старија, као што је и рукопис, него ова сада позната. Осим тога у тој служби св. Сави има пролог, т. ј. кратак живот

---

[1]) Све што је о овоме познато у књижевности труд је Даничићев. Види „Видов Дан“ 1862. г. бр. 23. 24. 25. где је лекција Даничићева о овој ствари.

чега нема ни у *Србљацима* који се данас у Русији штампају ни у минеју српском Божидара Вуковића штампаном 1538 у Млецима ни у још једном рукописном минеју српском на хартији који је такође у народној библиотеци.[1]) Што се тиче службе св. Јевстатија ње нема у *Србљацима* ни римничком ни московском и реткост је међу књижевним старинама. Што је рукопис тај бугарски, знак је да су и Бугари славили те српске свеце као што су и Срби славили неке бугарске којима се службе налазе и у српским рукописима (н. пр. Јован Рилски, Ромил, св. Петка.[2])

2. Народна библиотека има рукопис на хартији, писан од прилике при крају XV. века. У том су рукопису животи неколико светаца српских и у њему *има служба краљу Милутину*. То је најстарији рукопис из којега ми ту службу познајемо.[3])

3. У минеју празничном, штампаном у Млецима 1538, у коме су правила за повеће празнике, има служба *св. Симеуну*, *Сави*, и *Стеф. Дечанском*. Та је србуља најстарија за сад позната књига у којој има служба св. Симеуну и Стефану Дечан-

---

[1]) Тај се живот налази само у једном млађем рукопису у народној библиотеци, али без службе, јер је рукопис пролог.

[2]) У *Србљаку* који је године 1861. штампан у Београду трудом архиепископа и митрополита српског *Михаила* многим је умножен и попуњен *Србљак* римнички и московски; попуњен је на име двама акатистима и синаксарима и новим правилима за неке српске свеце. Међу тим додацима је и служба св. Јевстатију I., наштампана с неким променама по једном старом рукопису.

[3]) У Гласнику XI. штампан је из овога рукописа живот краља Дечанскога.

ском, и најстарија, у којој долази *садашња* служба св. Сави.

4. Народна библиотека има у рукопису од год. 1692 *службу кнезу Лазару* с кратким животом, коју је преписао калуђер *Ћипријан Рачанин*, не казавши одакле (вид. Глас. IX.) Што се у овоме рукопису налази и чланак калуђерице Јефимије познат под именом „Запис на покрову кнеза Лазара," он је постао знатан за овај део историје наше старе црквене књижевности.

5. Покојни Шафарик је обзнанио, да у манастиру Раковцу у Срему има рукопис, у ком су само правила Србима свецима и то готово свима. Ово је дакле најстарија до сад позната књига, у којој има своје службе највише наших светаца, на број дванаест. Али је тај рукопис писан тек 1714. Писао га је калуђер Максим по заповести игумна раковачкога Теофана. То су службе овим свецима: Симеуну, Сави, Стефану првовенчаном, Милутину, Стефану Дечанском, цару Урошу, кнезу Лазару, деспоту Стефану Ђурђевићу, Анђелини (жени његовој) владици Максиму и Јовану деспоту (синовима њиховим) и Стефану Штиљановићу. Осим св. Симеуна, Саве и деспота Јована, сви други имају у том рукопису, једни кратак пролог а други опширну биографију, а неки и једно и друго. Узгред нека је споменуто да у овом рукопису има и живот цара Стефана Душана, који је написао патријарах Пајсије.

6. После овога рукописа први је србљак, у ком су службе свецима Србима, штампан у Римнику у Влашкој 1761. год. Штампао га је владика

арадски Синесије Живковић и то језиком рускословенским. У њему осим поменуте дванаесторице светаца из раковачког рукописа, има и служба архиепископу Арсенију I. (први по св. Сави.) — Ово је Србљак, који су после Руси прештампавали.

7. На послетку долази овамо и онај рукопис народне библиотеке, у коме има служба са животом св. Ђурђу Кратовцу, коме је спомен 11. Фебруара и кога су Турци 1515. спалили у Софији за то што се није хтео потурчити. Извод из живота овога свеца штампао је Ђ. Даничић у другој свесци „Књижевника“ од 1866. године.

8. Знатан је топлотом осећања и нежношћу побожном „Запис на покрову кнеза Лазара.“ Он се налази на покрову кнеза Лазара у Раваници у Срему. Ту је донет из Раванице ресавске заједно с телом кнеза Лазара уз ратове 1691 године. Осим тога нашао се тај исти *запис* и у једном рукопису, који горе помињасмо под 4. а то је опет најстарији рукопис у коме се налази служба кнезу Лазару. Запис тај писала је „**Єфимиꙗ монахиꙗ, дьшти кєсара Воихнє, нѣкогда жє дєспотица.**“[1]) Тај је Воихна био један од првих људи за времена Душанова, а кћи му је Јефимија била за Угљешом, братом краља Вукашина, који је био прво ћесар па после и деспот.[2]) Угљеша је заједно с браћом удавио се у Марици 1371. после оне несрећне битке, а удовица му је на сву прилику прибегла к Лазару

[1]) Од исте Јефимије монахиње је и леп запис завесе хиландарске (у Гласнику V.)

[2]) У Душанову двору деспот је био први до цара, севастократор други; а ћесар трећи.

који је заклоњаше и чуваше, што она у том запису захвално признаје а после боја Косовског ваља да се покалуђерила.

9. Осим похвале Јефимијине кнезу Лазару, која се одликује беседничком топлотом, има кнезу Лазару још једна похвала која исто тако топлотом и живошћу беседничком може припадати међу најлепша дела наше старе књижевности у овој струци. Не можемо да не кажемо и милину која нас обузима кад се опоменемо, да су обе те похвале баш цару Лазару, последњему цару и мученику народноме, јер држимо, да је исто осећање које овде помињемо давало топлоте и похвалама самим о којима је овде реч. Ову другу похвалу кнезу Лазару наштампао је Даничић у Гласнику XIII. по рукопису писану на хартији на крају XIV. или у почетку XV. века, који је у народној библиотеци. Штета што се ни за овај рукопис не зна ништа више до то.

28. Било би врло добро и од велике користи кад бисмо о књижевницима који су писали службе Србима свецима, знали и оволико колико знамо о рукописима и књигама у којима се налазе те службе. То би бацило особиту и јасну светлост на историју књижевности и просвете српске онога времена — али оно мало што се данас о томе зна, готово је најтамнији део још нејакога знања нашег о историји старе српске књижевности, јер што се зна, зна се само по кратким и оскудним записима.

Први светац српски јесте Стефан Немања, а службу њему написао је син његов, први књижевник

наше црквене књижевности, св. Сава. О томе има сведочанство о коме не можемо сумњати у Доментијанову *„Животу св. Саве.“* Сабор светогорски по што је видео славу и посвећење првога српског краља и највећег државника „благослови,“ као што вели Доментијан, светога Саву да напише каноне, стихире и чудеса оцу својему.[1]) Покојни П. Ј. Шафарик мисли, да она служба коју ми сад служимо из Србљака св. Симеуну није Савино дело.

Ко је писао службе осталим свецима Србима, не дознајемо ни од куда. Али се можемо од прилике довијати на кога би кад могла спадати овака дужност. Имамо доста сведочанства, како су се после Немање и св. Саве наши стари угледали на њих двојицу, а што се тиче св. Саве он је остао у нашем народу углед свима људима свештенога реда и до данас. И после су дакле састављане

---

[1]) Речи Доментијанове овако гласе: **Вьси же отьци прѣподобьнии и праведьнии, светии сьборь прѣсветыѥ богородицє светогорьскыѥ, видѣвьше славоу божию и чоудеса светааго, ѥже сьтвори богь сь нимь, и написаше ѥго вь редь светыихь великыихь прѣподобьныихь отьць начє и чоудотворьць, и поклонише се ѥмоу ꙗко и вьсѣмь светыимь и богомь прославлѥномоу на небеси и на ѕемли — — и благословивьше богоносьнааго отьца нашего кирь Савоу написати ѥмоу каноны и стихире и чоудотворениꙗ ѥго, онь же написавь, и пакы благослови нась оучєникы своѥ тѣмь жде благословениѥмь.** Последње речи као да ће бити знамените за ред оваких послова, а ово је било на дан кад се навршила година после смрти Немањине. (Живот св. Саве и св. Симеуна 1865. стр. 189. 190.)

службе свима свецима на скоро чим се који посветио, а тешко је помислити да је други ко пре за дужност држао написати правило своме светитељском претходнику него архиепископ, на кога је власт његова прешла. Така је дужност јамачно била и према владаоцима који су се посветили. Може бити да се ово наређивало коме и на свештеничким саборима, који су се скупљали ради каквога новог свеца.

За службу Стефану Дечанскоме стоји у летописима забележено, да ју је написао Григорије Цамблак, за кога се зна поуздано, да је написао живот Стефана Дечанскога. Он је био игуман у Дечанима, у које је време, може бити, и написао ту службу, а после митрополит у Русији у Кијеву, у ком је чину и умрьо.

За службу кнезу Лазару може лако бити, да ју је писала калуђерица Јефимија од које је запис на покрову његову. Ово се може мислити највише по томе, што се њезин запис нашао покрај службе кнезу Лазару у рукопису Ћипријана Рачанина (чл. 27. 4-то) на оном месту где и у другим службама стоји обично похвала свецу. Нема сумње да је рукопис Ћипријанов преписан из старијега а и по запису се самом види да није *само* за покров удешен. У запису на пр. долазе речи „**не по достоꙗнию тебѣ похвалоу принесохь, нь по силѣ малаагѡ ми разоума**,“ које би се лепше могле тицати службе него записа. Ако служба сама не буде дело Јефимијино, остаје запис да је од ње, и да је од ње, на сваки начин, служби додат.

Службу св. Ђурђу Кратовцу (предњи чл. 7-мо) писао је „**попь Пеꙗ**,“ као што се сам именује, његов савременик који га је од Турака заклањао, које имамо записано у рукопису народне библиотеке у коме нам је и служба.

29. Од *законодавства* црквеног, имамо споменути само два три дела. Не треба се чудити што нам и овде долази као први, свети Сава. Од њега, као организатора српске цркве и творца самосталности њене, имамо *три типика*. Прво је *студенички*, из којега је пок. П. J. Шафарик наштампао само нешто 1833. године у својој књизи Serbische Lesekörner. Друго је *хиландарски*, о коме је јавио свету Димитрије Аврамовић у својим књигама *„Света Гора“* и *„Описаније древности српских у Св. Гори“*, а који је сад наштампан цео у XX. Гласнику српскога ученог друштва трудом г. J. Шафарика по препису од невеште руке.[1]) Али и ако је тако, опет је добро што га имамо макар и тако издана. Томе хиландарском типику наслов је, како је у Гласнику XX. наштампан: „**Оустав**ь, **оуказанїє житиꙗ соуштааго вь монастыри прѣсветыє богородиѥ наставьницє, ѕдѣ написаноѥ и прѣданоѥ вамь, братиѥ и чеда моꙗ вьзлюблєнаꙗ о господѣ, много грѣшьнымь и смѣрєнымь мьнихомь Савою.**“ Трећи је *Ораховички* или *Карејски* који је такође по рукопису из карловачке библиотеке,

---

[1]) Пок. П. J. Шафарик забележио је у својој књизи Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův, да В. Григоријевић професор казанског универзитета има препис од овога типика, али га он још није издао, колико је познато писцу ове књиге.

најпре био познат у одломку који је штампао П. Ј. Шафарик 1833. у књизи Serbische Lesekörner, а после је штампан у „Голубици“ II. 1840 г. по препису Л. Мушицкога, али тако исквареном према новоме руском читању, да не вреди ништа. Ђ. Даничић је штампао тај типик у „Књижевнику“ I. од 1866. по једном млађем, али верно преписаном рукопису, који се налази у библиотеци српскога ученог друштва.

Осим ових дела светога Саве, која припадају у ову струку старе наше црквене књижевности и која су нам тако драгоцена, имамо још да поменемо на овом месту рукопис архиепископа српског Никодима, који је био архиепископ за краља Милутина. Тај је рукопис на кожи, писан 1319 године, и налази се у народној библиотеци. Јављено је о њему у Гласнику XI. а у њему је **Тнпнкь ѥроусалнмьскын светаго Савын поустнножнтелꙗ**, који је архиепископ Никодим с грчкога превео, као што сам у предговору казује.[1]) У манастиру Крушедолу налази се *канонично право* из 1453 године, *типик* од 1574; у Ремети има такође **Ꙁаконьннкь** који је

[1]) Ево речи његових: **Ѥгда же вьꙁведень бынхь на сн светын велнкын прѣстоль светаго Савин, всегда нмѣхь вь оумѣ паметь подвига н троуда — — — — оучнтелꙗ н наставннка нашего светаго Савы. Вьслѣдьствоуѥ словесемь потьщахь се понѣ малоѥ снѥ прнложнтн, послахь вь царскын градь вь монастнрь светаго прѣдтече н крьстнтелꙗ нωана н прннесень мн бысть сн тнпнкь ѥроусалнмьскы, н прѣложнхь н вь нашь ѥꙁыкь ωть пнсмень грьчьскаго ѥꙁыка.**

писао у Јашу 1495. године граматик Дамјан. Још нека је споменут и српски *номоканон* од 1268. године.

Напред смо спомињали већ како је Србија била представница цветања црквене књижевности словенске кроз XIII. XIV. и XV. век. Русију (од 1237 до 1462 године) беху поплавили Монголи и сва радња књижевна стаде, а Бугари, изгубивши скок у државном животу, не надмашаху Србе ни у књижевности. У потврду и овоме и напред исказаним мислима о самосталној богословској радњи наших старих врло лепо пристаје и ово. По што се Русија опрости Монгола, почеше се из Србије и Бугарске носити тамо не само многе црквене књиге, него су ишли тамо и попови, писци, ученици и певци. И до данас су се сачувала по радњи овој сјајна имена неколиких Срба. Такав је био *Кипријан*, који је био митрополит у Кијеву и у целој Русији. Тамо је отишао 1378. а умрьо је 1406. За њ руски историци не веле ни мање ни више, но да је он први на ново подигао замрлу просвету у Русији. Дошав у Русију донео је мноштво књига црквених, а и сам је писао и преводио црквене књиге, скупио је описе сабора у Русији, написао многе животе руским свецима, скупљао законе и писао некакав летопис руски. То све пишу о њему сами руски писци. За Кипријаном се помиње славни *Пахомије логотет*, који је прешао у Русију 1460. Он је по заповести архиепископа новгородског написао многе црквене каноне и животе руских светаца и радио је до смрти таке послове. За Пахомијем долази *јеромонах Исаија*, Светогорац, који је отишао у Русију 1517. а 1519. се вратио у домовину, те понео књига. За њега помињу руски писци, да је по заповести српског митрополита Теодосија

1471. превео с грчког дело Дионисија Ареопагита „О црькквеномь свещеноначелии.“ у ком Исаија у предговору вели, да је превео и многа друга дела. А осим тих колико их је, о којима ништа не знамо?!

ДРУГО ДОБА.

Свршетак XV. XVI. и половина XVII. века.

Штампање црквених књига.

(1493—1650.)

30. На педесет година по што се у Европи пронашло и завело штампање књига, почеле су се штампати књиге и у нашем народу. Што је тај проналазак, који је у Европи за кратко време дао други правац читавој књижевности, допрьо тако одмах и до нашег народа, сведочанство је о живом књижевном обрту код нас, и о просвећеној вољи наших старих да се користе добрим проналасцима и да знаду за њих — нарочито кад се сетимо у каквим је политичним приликама стајао наш народ у оно време.

Најстарије црквене књиге из српских штампарија допиру до 1493. Те године је штампан *Часловац, у Млецима,* од кога сад нема више нигде сачувана ексемплара, и штампан је *Охтоих* од четвртога гласа у *Ободу граду* у Црној Гори,[1]) који је довршен првих дана 1494 године. Пок.

[1]) Види „Орлић“ III. год. од 1867. стр. 42. где о томе приповеда архим. Н. Дучић. *Обод* који је сад у развалинама зове се сад „Ријечки град“ и „Црнојевића град.“ Стоји према *Црнојевића Ријеци,* црногорској варошици. То казује и Дентон. (Види *Вилу* 1867. бр. 8.)

Павао J. Шафарик мисли, да ће бити и старијих српских црквених књига штампаних у Млецима.[1])

О штампању српских књига бринули су се имућнији Срби и гдекоји странци што се тиче трошка, а штампањем су управљали наши свештеници и калуђери. И ако је време потрло врло много послова старих штампарија српских, опет их је доста остало; сам пок. П. J. Шафарик приповеда, да је видео преко 4—500 експлемплара, а и данас их се налази. Преглед ове књижевне радње учинићемо по местима у којима су се књиге штампале.

На прво место долазе нам *Млеци*, у којима је неки Andreas de Theresanis de Asula штампао *Часловац*. Одмах за њим долази нам на ред почетак радње *Божидара Вуковића, од Ђурића из Подгорице*, најзнатнијега човека за ову радњу у оно време и најзаслужнијега Србина готово за све старе српске штампарије. Божидар је наштампао највише књига и најживље кренуо штампање, не само штампајући књиге, него и лијући слова, која су се носила у Србију (у Горажде на пр.) те су се тамо књиге штампале. Њему су у издавању и штампању књига помагали: монах *Пахомије* из Риjеке у Црној Гори, *Ђурађ Љубавић* и његов брат

[1]) На другој северној страни словенскога света, у Кракову почеле су се ћирил. цркв. књиге штампати 1491. године, и тако су у *две* године старије од српских, које се *за сад* знаду као најстарије, али нису од *глагољск х*, јер **1483** штампан је на сву прилику у Млецима словенски *мисал* за потребу Срба западне цркве, што такође може бити доказ, да се тада штампало већ и ћириловским словима. У Русији је штампана *прва* књига у *Москви 1564.* и то је апостол, — дакле 70 године после сад познате најстарије књиге српске!

монах *Теодор*, поп *Теодосије* и пареклесијарах *Ђенадије* из Пријепоља, и монах *Мојсије* из Дечана. Највећа је слава Божидару, што његов посао беше тако удешен, да је дуго трајао, јер после њега настави штампање син му *Вићентије Вуковић*, који је штампао такође доста књига, а од помоћника му, нама је данас познат само *Степан из Скадра*, који ће се и ниже помињати. Истим словима Божидаровим штампао је после Вићентија, неки *Јаков из Камене Ријеке* у Херцеговини близу Колашина *Часловац* 1566. и на том се свршава радња најславније старе српске штампарије, коју подиже Божидар Вуковић. — Иза тога као да подигоше нову штампарију *Јероним Загуровић* властелин из Котора и *Јаков Крајков* из Софије, и наштампаше један *Псалтир* (1569) и *Молитвеник* (1570), а последњи је у Млецима наштампао српску црквену књигу (Псалтир 1638) *Вартоломије Ђинами*.

И по томе што је највећи део старих српских штампаних књига наштампан у Млецима, и што се отуд разнесоше слова и разиђе наука штампарска по манастирима српским, Млеци су прави расадник старих српских штампарија. Слова којима је по заповести војводе Ђурђа Црнојевића штампан **Охтонхь** 1493. и 1494. и *Псалтир* 1495. око којих се књига трудио јеромонах Макарије у Црној Гори, ливена су у Млецима, и резали су их италијански мајстори.[1]) *Тодор Љубавић*, којега код

[1]) За та слова вели П. Ј. Шафарик: „Највећи је задатак ћириловских штампарија, да састави карактер слова каква су у

Млетака спомињасмо као помоћника Божидарова, штампао је опет *млетачким* словима у Горажду на Дрини у Херцеговини, и то трошком *Божидара Горажданина*, Псалтир 1529. и Молитвеник или Требник 1531. Монах *Теодосије*, опет име које се спомиње међу помоћницима Божидаровим, ако само буде исти, штампао је 1537 *јеванђеље* у манастиру *Рујну* (у округу Ужичком). У манастиру *Милешеву* издао је игуман *Данило* трудом монаха *Мардарија* и *Теодора* 1544. *Псалтир*, а 1545. *Молитвеник*, трудом ђакона Дамјана и Милана из Обне, а 1557. *Псалтир*. — У *Београду* (српском), издано је трошком кнеза Радише Дмитровића и по смрти његовој Тројана Гундулића Дубровчанина *јеванђеље* 1552. а то трудом *Мардарија* јеромонаха из *Мркшине Цркве*. — У истој *Мркшиној цркви* (она је у Србији[1]) и трудом истога Мардарија изашло је *јеванђеље* 1562, и *триод цветни* или *пентикостар*. Код ове последње књиге помагали су и *поп Живко* и ђакон *Радул*. — У *Скадру* на Бојани наштампан је 1563. трудом *Стеиана Скадранина* (истога који је био помоћник Вић. Вуковићу), а штампом Камила Занетије *Триод цветни* или Пентикостар. Посао је леп а слова су млетачка.

старим рукописима с лепотом форме коју кус иште, да задовољи историјску верност и штампарску елеганцију—и тај посао колико ја знам, није нико боље свршио но мајстор који је резао слова за ову штампарију.« Gesch. der serb. Schriftthums. Prag. 1865. 250 стр. По томе што су слова у тим књигама нека знатно мање нека више похабана, суди П. Ј. Шафарик, да се њима већ и пре радило Čas. česk. Mus. 1842.

[1]) У округу ужичком, у срезу црногорском у хатару села Косјерића на реци Скрапежу. Гласник X. 329.

И тако видимо, да су се старе српске књиге штампале у *Ободу*, *Млецима* (највише), у *Горажду*, *Милешеву*, *Београду*, *Мркшиној Цркви*, *Рујну* и *Скадру*.

Ево редом свију књига штампаних у српским старим штампаријама, по П. Ј. Шафарику.

а. У штампарији Божидара Вуковића у Млецима, штампан је 1) **Слоужьбьникь** 1519. у 4-ни, 2) Псалтир с часловцем 1519—1520. у 4-ни, 3) **Словжьбьникь** 1527. на 4-ни. 4) Молитвослов 1527. на 8-ни. 5) Охтоих или осмогласник 1527. у фол. 6) Минеј празнични 1538. у фол. 7. Требник (евхологион) нема које године, у 4-ни.

б. Код његова сина Вићентија Вуковића 8) Псалтир год. 1546. у 4-ни, 9) Молитвослов 1547 у 8-ни, 10) **Слоужьбьникь** 1554. у 4-ни, који је са истога слога четири пута а може бити и више штампан. 11) Молитвослов 1560. на 8-ни, 12) Триод посни 1561. на фол. 13) Псалтир 1561. на 4-ни.

в) Истом штампаријом штампао је Јаков из Камене реке 1566. 14) *Часловац* на 8-ни.

г) Јероним Загуровић Которанин штампао је 15) Псалтир 1569, на 4-ни 16) Молитвеник 1570 год. на 4-ни.

д) Вартоломије Ђинами штампао је 17) Псалтир 1638. на 4-ни, које ће бити последња сад позната штампана књига.

е) У Ободу штампан је 18) Охтоих 1493—1494. у фол. 19) Псалтир 1495. на 4-ни.

ж) У Горажду штампан је 20) Псалтир 1529. на 4-ни и 21) Молитвеник или Требник 1531. на 4-ни.

з) У Рујну штампано је 1537. г. 22) Јеванђеље на фол.

и) У Милешеви штампан је 23) Псалтир 1544. на 4-ни, 24) Молитвеник 1545. на 4-ни, 25) Псалтир 1557 на 4-ни.

ј) У Београду штампано је 1552. г. Јеванђеље на фол.

к) У Мркшиној цркви штампано је 1562. 27) Јеванђеље на фолију, 28) Триод цветни 1566. на фол.

л) У Скадру штампан је 1563. 29) Триод цветни на фол.

м.) Вук спомиње једну књижицу штампану у Млецима 1597. у којој су црквене песме, а штампана је у веома маленом формату (32) с благословом игумна Стефана јеромонаха, а трудом јеромонаха Саве од ман. Дечана. (Штампано код Gis Antonio Rampazetto.)

31. Старе српске штампарије помогоше много трудби смерних преписивача калуђера; штампаријама се лакше беше трудити да се што већма распростиру, сачувају од кварења, које је прека последица многога преписивања, и да се не затру црквене књиге, те да због опустелих цркава и слабог знања међу свештенством и вера не клоне. Језик је у овим књигама нашим чист српско-словенски, онакав какав је био у црквеним књигама у XV. веку и пок. П. Ј. Шафарик, човек којему се заслуге за нашу историју књижевности никад не ће изгладити, узноси га веома. Да је сачувао много старих облика и речи и да је тиме исто онако као и онај у рукописима, одвећ важан за изучавање правога словенског језика — јесте хвала која ће стална остати и за ове наше споменике. Што се тиче лепоте посла штампарског, млетачке штампарије могу нам и данас бити на дику.

Заслуга старих српских штампарија и вредност трудбе око њих коју учинише наши стари,

онда би истом била чисто на видику, да је славни почетак њихов могао цветати и непрестано више напредовати, па тако са свим заменити старински начин преписивања књига и учинити да се књижевност може снажно развијати. Али то не би, јер нестајање и последње сенке народне самосталности и услед тога непрекидно сиромашење и пропаст у економскоме стању — задало је смртни ударац и штампаријама. Оне не могоше нити са свим извести из потребе преписивање, нити се одржати. Преписивало се и док су трајале штампарије, а после њих и већма. Међу тим се подигне снага и просвета у Русији и почињући са XVIII. веком, а особито од 1711, међу нас стану долазити, за новце и поклоном, књиге из Русије које се штампају за руске цркве руско-словенским језиком. Тим се прекида историја српске црквене књижевности, писане српско-словенским језиком, и обуставља развитак српско-словенскога језика.

Од старих српских штампаних књига, имају лепе збирке у Београду, у библиотеци српског ученог друштва и у библиотеци народној.

II. СВЕТСКА КЊИЖЕВНОСТ.

32. Према томе што је душевни и књижевни живот овога првог раздела показао сву своју књижевну радњу у једноме правцу — а то је у правцу црквеном, — и што је и наука и књижевност у овоме разделу била ограничена понајвише на свештеничку (духовничку) класу — осим потребе државних канцеларија — и она дела, која бројимо у светску књижевност, тесно су скопчана са

књижевношћу црквеном и управо су и постала поред ње и ње ради. Овај правац у старој српској књижевности долази једино од таког истог правца ондашње византијске књижевности, јер су се Срби у свему готово што се тиче просвете, књижевности, а нарочито црквених ствари, на Цариграђане угледали. Таки правац у главноме био је у оно време и по осталој Европи, и то је карактеристика не мало целокупне књижевности тога времена. Само је на Србе имала рђав утисак малаксалост и поквареност цариградскога живота и образованости њихове, те се зарад тога једра стихија народна нигде није могла указати на видело. А по чем је међу Србима због рђавих и све горих политичних прилика и наука све већма слабила — јасно је, за што то исто постиже и књижевност. Стара књижевност слабила је све више и више, докле је није у постајању новије књижевности и нестало. Прерођај наука и књижевности који је, почевши XV. и XVI. века, с крајем прошлога и у почетку садашњега века особито процветао, раширивши се и међу наш народ, и побољшано политичко стање нашег народа учинило је, те се новија књижевност почела развијати.

У светску стару књижевност нашу узимају се *животи* (житија) разних српских владалаца; *различити српски летописи* пространији и краћи, писани у старо време и нађени у старим рукописима; *законик* српског цара Стефана Душана силног, — и *различита стара писма*, која су писали владаоци и остали државни великаши и знаменити људи зарад различних послова. На послетку можемо разгледати у додатку *смесу*, рукописе у којима се налази нешто од лекова, живот Александра великог и још по гдешто. Овако поделивши разгледаћемо редом сваку врсту за се.

33. Сва *„житија"* старе наше књижевности писана су духом и стилом остале црквене књижевности; то пак с тога, што су се владаоцима, који се заслуга ради за цркву и народ примаху међу свеце и угоднике црквене, писали животи као и осталим свецима. Та су се „житија" већином и нашла покрај рукописа црквене књижевности, одакле су преписивана и у најновије време штампом на свет издавана. У свима се редом уздижу и славе понајвише „богоугодна дела" у животу онога владаоца о коме је реч. Историја се може помоћи овим споменицима наше старе књижевности с муком и помажући се осталим делима. Што је који од писаца из каснијега времена, све више вреди за њ ово што смо казали. Архиепископ Данило, на прилику, који је писао родослов казује који пут истина и дан недељни и месечни, и сахат дана у који је преминуо који владалац или архиепископ, само што нема *године*, које се то десило. Сви су налик на похвалне беседе, у којима се писци црквеним и побожним стилом губе у хвалама, а тек по каткад на дела долазе. Та борба међу историјском и црквено-похвалном стихијом различна је: у неким животима опажа се јачи мах историјског, а у некима црквено-похвалног (религиозно-панегиричног) говора. Дела те врсте ово су:

а. *Живот Стефана Немање или св. Симеуна.* Имамо га од три писца. Један је од светога Саве, други од његова брата краља Стефана првовенчаног, а трећи од Доментијана који је живео у XIII. веку и био ученик св. Саве. То су три најзнаменитија

и најврснија дела старе српске књижевности. Уз њих пристаје и четврто, а то је Доментијаново дело.

б. *Живот светога Саве.* — „Живот Немањин“ од синова његових св. Саве. и краља Стефана првовенчаног издао је П. Ј. Шафарик у Прагу 1851. први по рукопису преписаноме 1619. у Студеничкој испосници а други по рукопису из друге половине XIV. или с почетка XV. века, писаном у Светој Гори, који је сад у библиотеци париској. Доментијаново дело налази се у рукописима двојако. Једно је право Доментијаново и у њему је живот св. Симеуну и св. Сави, а друго је од Доментијанова дела прерађено у XIV. веку и у томе другом има само живот св. Саве. Оба је издао Ђ. Даничић у Београду (1860. ово друго, 1865. год. оно прво). Доментијан је писао своје дело 1264. имајући пред очима дело Савино и Стефана краља. Његово је дело дика не само српске него и словенске књижевности и језиком и лепотом, а Доментијану се признаје образован дух и велика ученост. Не мање су хваљена и дела Савина и Првовенчанога краља. У та четири дела стара српска књижевност дала је цвет једрине и лепоте стила и форме своје, стекавши њима дично место себи у старој словенској књижевности.

в. После ових живота долазе по важности књижевној много слабији, али за историју као једина домаћа историја, такође важни архиепископа Данила *Животи краљева и архиепископа српских,*[1]) који

[1]) То је право име, а преписивачи су га називали *родословом* или *цароставником*, под којим је именом обично и познато ово дело.

су највише Данилови, али су их и други после његове смрти настављали. Данило је живео за владе српских краљева Милутина, Стевана Дечанског и цара Ст. Душана († 1338). Његово дело хвата од 1224—1375. г., у толико је после смрти његове настављено. На свет га је издао Ђ. Даничић 1866. године. Ту су животи српских краљева: Уроша Великог, Драгутина, краљице Јелене, Милутина, Ст. Дечанског и цара Душана, и архиепископа: Арсенија, Саве II., Данила, Јанићија, Јевстатија, Јакова, Јевстатија II., Саве III. Никодима, Данила II. (писца родослова) и патријараха: Јанићија, Саве и Јефрема. Ђ Даничић је штампао ове животе по три рукописа. Два су у Карловцима у митрополитској библиотеци, писана прошлог века (један 1762. а други 1780. г.) а трећи је у Лавову у библиотеци университетској, писан XVI. века. На ово се дело веома викало — али оно, ако и јесте далеко од Доментијана, св. Саве и Стевана Првовенчаног, није без лепота у слогу и форми, које налазимо и у онима. Тај су прекор на њ нанела може бити богословска размишљања, која се често превећ шире на штету историјског садржаја, и незгодно описивање погрешака српских владалаца против дужности синовљих и човечијих — али то не може потирати чисту књижевну вредност, а не треба никад заборавити, да писца с почетка XIV. века у историји књижевности треба судити према ондашњем обичају и начину.

г. Осим ових најзнаменитијих дела ове врсте, налази се још нешто од ове црквено-историјске

књижевности по старим рукописима. Помиње се „*Живот цара Уроша*“ који се налази у раковачком рукопису; о „*Животу кнеза Лазара*“ има у два три рукописа од којих су неки и штампани. — Овде се може прибројати оно у „Гласнику“ XI. што је по рукопису XVII. века наштампао А. Вукомановић и у неколико и сама „Похвала кнезу Лазару“ у Гласнику XIII. Боље је познат и већма чувен „Живот Стефана Дечанског“ од Григорија Цамблака јеромонаха и игумана Дечанског око 1400. штампан у „Гласнику XI“[1]) трудом г. Јанка Шафарика. У рукопису раковачком има „Живот цара Душана“ од патријарха Пајсија. Помиње се још, али до сад није угледао света, „Живот Стефана високога,“ деспота, Лазарева сина, од Костантина философа, који је у оно време био чувен ученошћу Од тог дела су познати неки рђави рукописи а још се није нашао такав по коме би се овај споменик могао наштампати. У ову врсту може се убројати и „**Повѣсть**“ о узећу Цариграда 1453. која је у ономе Студеничком рукопису из кога је П. Ј. Шафарик штампао „Живот светога Саве,“ и *приповест Исаије монаха* о погибији српској на Марици под Вукашином.

34. Од живота или „житија“ ових постали су понајвише, као што учена истраживања доказују, тако звани *летописи*, којих има много, пространијих и краћих, бољих и горих и у различитим преписима. Као што смо код „житија“ видели да су

---

[1]) И у Arkivu za jugoslavensku povjestnicu IV. трудом И. Кукуљевића, али рђавије.

им предмет животи црквених и државних поглавара, тако и летописи савијају понајвише око њих своје записке. Споменусмо, да су се Срби што се тиче образованости и књижевности угледали на Византинце: „животи“ и „летописи“ само су имитације савременој византијској књижевности. Тако све оно у летописима што не говори о Србима, препис је са старијих преписа или превода византијских летописа: опширнијих (хроника), у којима се опширније о делима говори, и краћих (анала), у којима се поред назначења године, сухопарно догађаји помињу. Записке о Србима црпене су нешто из пређе помињатих „житија,“ а нешто су их летописци сами по своме памћењу или по казивању бележили, или из других старијих летописа преписивали.

У она времена се једино из ових летописа међу Србима ширило историјско знање, а особито после Косова, кад поче нестајати људи познатих с грчким језиком и књижевношћу. У то време се управо и почињу летописи наши. То беше једина наука о историји све до на измак прошастога века; с тога има од њих тако доста и различитих преписа. Они су прилична али врло сиромашна грађа за историју, и што су им записке млађе, све су сухопарније, нити се где у њима види и најмање историјског погледа и науке, а камо ли самосталности у разматрању догађаја.

Да се летописи код нас почињу онда, кад стаде падати наша књижевност, сведочанство нам је и у томе, што се до сад не нађе ниједног врло старога. Најстарији ће бити онај у Светој Гори,

који спомиње Аврамовић. Налази се у Хиландару и у манастиру св. Павла. Хиландарски је летопис писан на читавом листу (in folio) и то је преведена с грчкога хроника Ђорђа Монаха Хамартола. Назив му је „**Лѣтовьникь ськращієнь ѡть разлнчныхь лѣтописьць и повѣдателїи, изьбрань и сьставлієнь ѡть Георгиꙗ грѣшьна инока**,“ и у њему су догађаји до грчког цара Костадина. На томе хиландарском ексемплару нема године, а на ономе из манастира св. Павла стоји да је писан за време кнеза Лазара, дакле при крају XIV. века. Ово ће бити извор из кога се у позније преписе наших летописа црпло све оно што није о српској историји. После ових летописа у Св. Гори, долази старином први *Копривнички* од 1453. и *Карловачки* од 1503. г., за који мисли пок. П. Ј. Шафарик, да је труд архиепископа Максима. Од преведених с грчкога, да споменемо и летопис *Јована Зонара*, који је живео XII. века, и који допире до 1118. г., који је такође у Карловцима у патријаршијској библиотеци. То су опширнији летописи из старијега времена, којима можемо додати још и летопис *Троношки* писан у XVIII. веку (1791. године) који је препис са старијега летописа из XVI. века (који је допирао до 1526. год.) Штампан је у Гласнику V. и један је између најважнијих летописа. Осим ових, краћих летописа из XVI. и XVII. века има много по рукописима, и већ их доста има и на свет изданих. Да поменемо „Летописца“ из XVII. века издана у Гласнику XI. од А. Вукомановића, и „Раванички летопис“ у Гласнику XX. Гдекоји су и сувише кратки —

а сви су једнога карактера, који смо им горе већ означили. Али будући су ти летописи најнижи ступањ књижевности, најтеже их је наштампати. Летописе је таке најбоље издао пок. П. J. Шафарик у својој књизи *„Избор југословенских достоиаметности“* (Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův v Praze 1851.) Он је узео записке осам српских летописаца (Сеченичког од 1501. Рачкога од 1680. Давидовићева од 1554. Магарашевићева од 1699. Врхобрезничког од 1650, Ковиљског од 1672. год. Свето-Андрејског од 1700. и Хиландарског од 1552. по Рајићеву препису), па узевши за основу најбољи свагда је осталима празнине попуњао и из осам рукописа критички саставио једну целину. По том ће примеру некада требати све летописе тим начином у једну целину посастављати и критички издати, и онда ће им се важност за историјска истраживања удвојити. Ако сад и нису историји много од помоћи, јер им, н. пр. није увек поуздана година, опет се нађе те се за многи догађај зна само по летопису, а често помогну и да се година ког догађаја у историји одреди.

Рукописи у којима се летописи налазе, колико су дошли до јавног знања, понајвише су по библиотекама, у којима се налазе и остали рукописи старе српске књижевности и које смо означили.

35. Прегледавши „житија“ и летописе, долазимо на две врсте старе књижевности, које морамо одлучити од свега досадашњега и светског и црквеног, ван садржине и тиме, што су обе постале не међу свештенством и у ћелијама манастирским,

него у канцеларијама старе српске државе и по дворима властеоским. Те су две врсте: *стара писма* и *законик* Душанов. Најпре ћемо говорити о „законику.“

Душанов законик, проглашен на збору великашком наше ондашње државе 21. Маја на Спасов дан 1349. године, стоји на особитом месту у историји наше старе књижевности. Душаново је време врх напредовања старе српске државе — а законик је Душанов најглавнији и најживљи извор из кога се може дознати како је тада било у Србији. Из законских параграфа о животу и из различних правила о државноме реду, види се у неколико сам тај ред и живот, и будући је овај законик једини споменик овакве врсте, тим нам је драгоценији. Што се Душанов законик на два три места позива на законе старије а на име на законе „деда“ Милутина, имамо историјски доказ, да је закона и појединих уредаба било писаних у нашој држави и пре Душана, а поједине наредбе законске налазимо у писмима, особито даваним манастирима, као што је то у натпису на своду испод куле на уласку у манастир Жичу од краља Стефана Првовенчанога. Тај је натпис штампан више пута. За постанак Душанова законика држи се у осталом, да ће бити овако. Душан је покупио и уредио све што је донде појединце у разним приликама као закон наређивано, уписавши у своје параграфе много закона који су били утврђени обичајним правом, поставши у животу народном, а нема сумње да ће међу параграфима бити и са свим нових, онда издатих, закона.

То су све ствари, које овоме неоцењеном споменику наше старе књижевности превелику вредност дају. Законик је Душанов доказ о политичној зрелости ондашњих Срба и сведочанство о образованости и развитости српске државе у оно време.

Рукописи закона Душанова понајвише су се налазили у зборницима номоканона и уз друге рукописе. Велика је штета за познавање овога преважног споменика старе српске књижевности, што се до сад још није нашао ниједан комад правога законика у оригиналу или верном препису, законика какав је био на судијском столу и у канцеларији државној. Калуђери су преписивали у своје рукописе обично оно, што је њима више требало, а тако и други преписивачи, од којих преписе сад познајемо. Параграфи нису у тим преписима уређени по ствари, него су веома без свезе испретурани и из разних одсека закона један с другим измешани, а ни по што се помислити не може, да је то тако и у оригиналном законику могло бити. У осталом рукописи Душанова законика, који су до сад нађени, сви се могу поделити на двојаке: — на *краће* и *пространије*. Краћи су опет двојаки, неки су слога првотнога а у неких је мењато и уметано којешта. Краћих рукописа налази се више него пространијих. Најстарији до сад познат рукопис Душанова законика јесте *Ходошки*, писан около 1390. године, и тај припада на жалост међу *краће* рукописе. Осим тога наводи пок. П. J. Шафарик још пет рукописа, а од *пространијих* помиње три, од којих је један *Раковачки* од 1700. године, а два су у професора

Григоровића у Русији. И осим тих налази се још два три рукописа Душанова законика. Штампом је издаван на свет Душанов законик пет шест пута. Први га је изнео на видело Јован Рајић у IV. тому своје „Исторiє славян. народовъ,“ по рукопису који је данас у књижници Саве Текелије и по томе у „Српске Матице,“ и који је после у бољем препису издао Јован Ђорђевић у „Срп. Летопису“ 1859. I. За тим је издао законик Ђ. Магарашевић у „Лѣтопису Срп.“ 1828. III. и IV. и рукописи се тих двају издања разликују. Најзнатније издање јест П. Ј. Шафариково, штампано у „*Избору југословенских достопаметности*“ 1851. у Прагу према више рукописа, држећи се особито поменутих горе, *Ходошкога* и *Раковичкога.* У том издању има 205[1]) параграфа. Али је још непрестано непотпун законик, и то ће остати дотле, докле год не буде среће, те се не нађе потпун рукопис од пространијих.

Законик Душанов колико је важан у нас по историјско знање, нарочито по историју образованости — толико је исто важан и по историју свеколиког средњевековног права, нарочито словенског. О њему је писано расправа, међу којима ваља нам поменути посао чешког знатног историка Палацког у „*Часопису чешког музеја*“ (српски у Гласнику II), у „*Историји чешкој II*“, а особито Пољака Маћејовскога који је употребио Душанов законик пишући огромно своје дело „Историју

[1]) Издање ово прештампао је и др. Ф. Миклошић за своја предавања.

словенскога права." На српском вреде препоруке чланци дра. Николе Крстића у „Гласницима" писани о овој ствари. У Душанову законику налазе се многе добре стране, и све то и што се тиче ваљаних уређења општинских и државних на дику је нашој старој историји. Оно што се с данашњим појмовима не слаже, онако је било у средњем веку и по свем осталом свету.

36. *Стара писма* која бројимо такође као једну врсту старе српске светске књижевности писана су зарад приватних или државних, правних или друштвених потреба. Да у старом овом периоду наше историје беше праве књижевности, по којој би се могао знати правац и развитак просветни и школски у оно време, не би ова писма ни дошла у историју књижевности. Али кад из историјских споменика светске књижевности једва добијамо нешто грађе, кад нам сва црквена књижевност вреди највише само за историју језика и не може нам одговорити на питања о разним одношајима просветним и друштвеним у оно време које нам је прека потреба познати, онда нам ова писма постају врло драгоцена струка старе књижевности и врло мио материјал за изучавање историје и старога живота српског. С тога та писма добијају место и у историји књижевности. Стара писма, показујући себи сувремени начин писања и исказивања мисли, отворају нам поглед на висину писмености и по томе на висину књижевне изображености својих писаца.

У *стара писма* бројимо: дипломе, повеље, хри-

совуље старих наших краљева и остала различита писма и државна и других људи и великаша ондашњих. Та су писма често понајчистији и понајбистрији извори за историју, генеалогију краљева и властеле наше, за стару топографију и за утврђење хронологије историјске. Осим тога у многим старим писмима има врло важних података за историју права и правних односаја у нашим земљама. Још су стара писма знаменита за језик, нарочито за историју српско-словенског језика што се тиче најважније ствари те историје, а то је мешања српско-словенског језика с народним говором. У рукама мање или више вештијих писара (ово вреди тако исто и за црквену и сву осталу српско-словенску књижевност) отимаше мах час стара српско-словенска час народна форма, и то грешење и колебање сачувало је пријатељима историје језика врло драгоцених ствари. По томе је и језик у тим писмима много мање словенски него у књижевним делима и често, без мала, чисто народни. И правопис је таки исти; колеба се међу уобичајеним словенским, историјским, и начином простог писања према говору.

По старини, ова су нам писма сачувала најстарије споменике. Писмо Кулана бана (знаменито што у њему већ долази слово ћ) писано је 1189. године и јесте, колико је до сад познато, наш најстарији писмени споменик, за који добро знамо кад је писан. Оріђинал је од тога писма у царској библиотеци у Петербургу. Од Стефана Немање имамо писмо дато Хиландару 1198 — а од њега па даље

имамо, мање више, писама од свију владалаца и великаша народних, све докле после пропасти државне није нестало и једних и других.

Иначе ради бољега прегледа у науци, а особито за испитивање језика, деле се наша стара писма и по постојбини: писма писана у Србији с приморјем (као што је у старо време била), највише се примичу староме српско-словенском језику и богословској форми, знак топлог неговања православне вере и љубави према црквеном језику која је остала наследна до последњих дана; писма писана у Босни обично су већма но и која друга пуна свакојаке неследствености, мешања говора и језика: што је знак поцепаности, која је у црквеним одношајима тамо владала, па није дала ничему у цело развити се; — писма писана у Дубровнику готово су најлепши споменици ове врсте књижевности чистотом језика, који је готово са свим народни, и лепотом форме. Католицима Дубровчанима није сметао ништа црквени језик супрот народнога, за то не ће бити чудновата ни ова појава. Писма писана са свим на западном крају нашега народа и у Хрватској такође имају живљи народни језик. Како је српски језик са својом писменошћу у оно време био у важности, најбоље ће се показати у томе, што су у XV. веку и сами султани турски писали (Дубровнику) неколика писма српским језиком; од године 1465. г. има ћириловско писмо од краља угарскога Матије; од 1537. од кнеза Ивана Запоље; од 1566. од војводе Александра Молдавскога, и још нека. Може лако бити да се стара кореспонденција међу

краљевином Угарском и истоком водила на српском језику.

Од ових старих писама издао је ваљан зборник др. Фрањо Миклошић у Бечу 1858. под насловом Monumenta serbica spectantia historiam Serbiæ, Bosnæ Ragusii — издан трошком светлога кнеза Михаила. Ту је прикупљено и критички издано све од ове врсте споменика за језик и историју, што је до 1858. године штампом изашло на свет, по различитим књигама и часописима. После тога је издало „Друштво српске словесности“ (сад „српско учено друштво“) две књиге „Српских споменика“ из дубровачке архиве, трудом кнеза Меда Пуцића (I. књ. 1858; II. књ. 1862.) и штампало је у свом Гласнику још неколико.

Писари тих силних писама у старо време били су знатни људи у државп; *логотет*, или *логофет* (логопет) био је знатан чиновник у Душаново време, па то је остало и после Душана, *дијак (ђак)* био је исте службе млађи чиновник. Долази и *архидијак* и *велики дијак*, а имали су их и поједина властела којима су често *дијаци* били доглавни људи и први саветници. Имали су их и Турци: Хамза бега **дикъ Радωна** Mon. serb. 509. Гледај Рјечник из књиж. старина Ђ. Даничића: **архидиıакъ**, **диıакъ**, а особито **логотетъ** где се помињу многи по имену.

Стари новци, печати и натписи по црквама, манастирима, гробљима итд. спадају такође овамо — али њихова је вредност свагда већа за историју и археографију него за овај део историје књижевности.

37. Именом *смеса* могли бисмо назвати онај мален остатак старе српске књижевности који не може припадати ни у једну од пребројаних врста

светске и црквене књижевности. У овој смеси може бити да ће бити највреднији *Живот Александра великог*, који се налази у многим рукописима[1]) Један је такав рукопис у Чешкој у Лопковићевој породичној књижници, постојбином из Хрватске, ћирилицом писан; један има у Михановића књижници (за коју не знамо где је); један, из XVIII. века, писан мешаним језиком, има српско учено друштво; један се налази и у народној библиотеци у Београду; у Гаја у Загребу има рукопис једнак са оним Лопковићевим, али писан латинским словима. Има такав један рукопис и у Ремети, и у патријаршијској библиотеци у Карловцима. И Александар велики и цар Костадин пређоше у милост код нашега народа од пређашњих племена која су пре досељења нашег живела у овим земљама[2]) — а ови рукописи поникли су сви из каквог превода с грчког. У рукопису српског ученог друштва, где је „Живот Александра великог" има још *„грчко-словенски речник"*; — *„како се пишу писма господи"* итд. У много рукописа налазе се различити *„лекови,"* често поред молитава и летописа, у многима се налазе разне „приповетке" понајвише побожне које су писали српски калуђери. У зборнику из XVI. — XVII. века који је у библиотеци Кукуљевићевој у Загребу има нешто од *зоологије* богословске, то је **слово ѡ вѣщехь ходещихь и летещихь. братие, сїє ѡ вѣщєхь сихь благовѣсти архангель Оурииль Иѡанноу богословцоу.**

[1]) Упореди Књижевника 1865. 3 св. В. Јагића: Primjeri starohrvatskoga jezika II. Zagreb 1866.

[2]) К томе припада оно, што се сви наши стари летописци журе да доведу племе Немањино од цара Костадина.

Од рукописа ове врсте имају штампана само два три одломка: нешто од зоологије на послетку поменуте штампао је В. Јагић у „Књижевнику“ 1866. II. св.; од „Лекова“ нешто пок. П. Ј. Шафарик у својој књизи Serbische Lesekörner (1853); а од побожних приповедака нешто Вук Ст. Караџић у књизи „Примјери српско-словенскога језика.“ Иначе ово све могло би се узети само као заметак књижевности *светске*, без икаква знака црквенога правца који нас у осталим врстама нигде није остављао.

38. На завршетку историје старе српске књижевности, која се писаше српско-словенским језиком, имамо поменути дело, које не припадајући у новију књижевност и старој стоји веома на измаку. *Историја последњег деспота српског Ђурђа Бранковића* појав је колико усамљен, толико важан. Историјска дела старе српске књижевности, међу којима би у неколико могло бити места овој историји, беху се одавно засушила; после 1700 године, кад је постајало ово дело, још се једва држаху најсухопарнији летописи и с муком преписиваху стари: — цео правац старе српске књижевности беше толико на умору и у језику, јер већ почињаше своју владу језик садашњих црквених књига, руско-словенски, и у делима, да никако не могаше постати дело онолико велико колико је ово деспотово. Међу тим још не беше установљено ништа од онога чим се знаменује почетак новије књижевности. Дело последњега несрећног деспота изгледа као колут, који би оба та времена једно за друго свезивао.

„Историју српског народа“ писао је несрећни

деспот у затвору у Бечу и Хебу (Егеру) у Чешкој. у коме је двадесет и две године пробавио (1689—1711.) и умрьо. Сам деспотов рукопис у коме нема неколико листова, износи 1750 листова на хартији[1]) у четвртини, и налази се сад у патријаршијској библиотеци у Карловцима — али у њему има доста латинских и других докумената. Језик је српско-словенски, а историја је дотерана до самих времена деспотових, и њоме се много служио Јован Рајић пишући своју историју. Осим тога рукописа имају у Карловцима у истој библиотеци још два преписа, али један није потпун. Један препис на руско-словенском језику налази се у манастиру Крушедолу.

Од овога дела још ништа није штампом на свет издато, прем да се на то с више стране и више пута наваљивало. И на послетку, 1866. радила је нешто око тога „Матица Српска." За то и не можемо ништа рећи о Бранковићеву делу.

РАЗДЕО ДРУГИ.

Стара књижевност Срба западне цркве писана глагољским и латинским словима и дубровачка поезија.

39. Несрећан географски положај земаља у којима се станило наше српско и хрватско племе по што се доселило на југ, положај на дохвату борби међу истоком и западом, која је ломила све своје оружје и пролила сав свој отров преко наших крајева, — учини те се наш народ поцепа на двоје пре него се могао и приправити да штогод ради као целина, пре него што је могао куц-

[1]) П. Ј. Шафарик. Gesch. d. serb. Schrift. 246.

нути час да од српских племена постане велик народ и пространа држава. Та деоба учини се ради вере. Један део народа који беше у првом суседству латинских свештеника, и имаше се борити с Немцима и Фрузима — прими хришћанску веру од њих, а други део који стајаше супрот Цариграду и Бугаре имаше за суседе — би покрштен од цариградских свештеника. Овај расцеп који се учини у најгори час за нашу историју, кад не бејасмо сазнали јединства свога него бејасмо осамљена племена, доби снагу и поста права рана у народном организму нашем истом онда, кад се цркве источна и западна са свим раздвојише једна од друге, понесавши у два непријатељска стана две поле једнога истог народа. Колики је овај расцеп и колико је штетан за народ коме се у несрећу десио, ни у чем се не може тако лепо видети као у историји књижевности, где се у језику једном и у тежњама једним види један исти дух у две половине народа, које до скора једна за другу и знати не хоћаху.

Југоисточне стране нашега народа прионуше за источну цркву и одоше у просвети и књижевности за Цариградом. То је Србија, Зета и Приморје. Северозападне стране, уз које пристају Хрвати — који губећи све више особине свога дијалекта изједначују се у свему са Србима имајући с њима једну исту народну поезију — прионуше уз западну цркву и одоше у просвети и књижевности за Римом и латинизмом. То је Дубровник с Далмацијом, Горње Приморје, Хрватска и Славонија. Босна стојећи на средини беше најгоре судбине. У њој беху нашле прибежишта све протеране секте а по вери се цепаше на обе цркве те нити пристајаше уз северозападне нити уз југоисточне стране, цепајући се и од једних и од других. Обично је Босна пристајала уз јачега или била у његовим рукама. Југоисточне земље беху у политичкој историји боље среће него северозападне. Немањи послужи срећа те састави сва српска племена источне цркве у једну државу, која се под његовим наследницима рашири у силно Душаново

царство, испевши се на врх силе у томе крају Европе. Поред те среће дође и друга, што још свети Сава установи јединство и самосталност у цркви, које Душан оснажи и у патријаршију подигне. И једно и друго од овога двога учини много, те и историја ових земаља, која налази свуда правац византијске просвете и књижевности, стече целину и јединство, које јој се држи и до данашњега дана. Северозападне стране нашега народа не бише оваке среће у политичкој историји. Дубровник беше држава за се и управљаше се по републиканским установама; Далмација беше час млетачка, час угарска, и цепаше се на јужну и северну или горњу; Хрватска, имајући неко време независност, још врло рано потпаде под Фруге а после стаде с Маџарима у државно јединство, у ком је стању остала до последњих времена удруживши се заједно с Маџарима у државно друштво с Аустријом; Славонија такође од памтивека дељаше судбу с Угарском. У Хрватској много сметаше развијању народне књижевности латински језик, који се употребљавао у књижевности и држави, зарад римске цркве. — Овака крајња политичка поцепаност, не даде развити се ни свести о народној целини и о једноме имену ни јединству књижевноме. Поцепаност на области види се свуда у књижевном раду. По што се зарад западне цркве уведоше латинска слова — сам начин писања, правопис за један исти језик, био је друкчији у свакој провинцији. Оно књижевне радње што се зарад различних узрока будило у појединим крајевима северозападне половине нашега народа, на сваком је крају започињало се из другога узрока. Цветну књижевност у Дубровнику крену у живот италијански ренесанс и стара класична грчка књижевност, која се са својим научницима уклони испред Турака из Цариграда; побожну књижевност у Далмацији буђаше и држаше у животу та прилика, што се међу латинским поповима у Далмацији и у Приморју горњем одржала словенска служба у глагољским књигама; књижевност у Хрватској

крену најпре реформација, која, спасавајући испод притиска папског латинизма и католичке догме народни дух и народни језик, дође и међу католике на словенском југу али заман, и која после натера римско свештенство да се боље за народ брине, те се касније тај покрет рашири на све Србе западне цркве, па и на Бошњаке; у Славонији се учени људи оставише латинскога језика и почеше радити на народноме опет тек после покрета од реформације, који је у том смислу читаву Европу потресао. Тако је стајало код Срба западне цркве и у Хрватској. У старој књижевности Срба западне цркве лепо је знамење, што се она развијала на *народноме* језику, давши нам тако споменике о правом стању тога језика у оно време, кад у Срба источне цркве таких споменика никако нема. Али тај *народни* језик јесте увек више или мање локални говор из места рођења пишчева са свима добрим и рђавим странама, и тако је увек провинцијални језик, на што не треба нигде заборавити.

Имајући да прегледамо књижевну радњу овога одељка нашега народа, почећемо оданде где се из целине најпре одлучивање почело, а то је у Далмацији и горњем Приморју с Хрватском, где народ прионувши за западну цркву оста веран словенској служби и сачува је у неколико до последњих дана у *глагољскоме* писму; за тим ћемо прегледати књижевну радњу у Дубровнику, а после у Хрватској и Славонији, обазревши се на послетку и на књижевну радњу католичкога свештенства у Босни.

То ћемо учинити у пет раздела. *Први* ће говорити: о књижевности глагољској, *други:* о књижевности у Дубровнику и Далмацији, *трећи:* о књижевној радњи у Хрватској, *четврти:* о књижевној радњи у Славонији, и *пети:* о књижевној радњи у Босни.

КЊИЖЕВНОСТ НА СРПСКО-СЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ ГЛАГОЉСКИМ СЛОВИМА У ДАЛМАЦИЈИ И ГОРЊЕМ ПРИМОРЈУ.

40. Још VII-га, или може бити у почетку IX-га века свештеници су из Рима обратили у хришћанство народ у Далмацији и Хрватској. Тада се још није почео гајити народни језик, јер се служба служила на латинском језику. Али међу тим се радило на хришћанству и по околним словенским земљама: на истоку, међу Србима и Бугарима, и на северу, међу Словенима у Моравији и Панонији. Радња та, пред којом бејаху словенски апостоли свети Ћирило и Методије, беше почета с истока, из Цариграда, и то *словенским* језиком, језиком народним који је свак могао разумевати. Чим се за то међу Хрватима и у Далмацији сазна, одмах оставе латинску службу и приме словенску са књигама писаним на старом словенском језику, приљубивши се тиме и источној цркви, које је у осталом за мало трајало. Овоме је доста припомогло и то, што се Словени из Паноније, при крају IX. века потиснути од навале Маџара који се онда досељаваху у садашње своје земље, склонише и овамо, донесавши са собом службу и писмо словенско. Али латинско свештенство и папа из Рима не бејаху пријатељи словенске службе. И ако су у томе према Методију нешто и попустили, опет се опираше живо увођењу словенске службе у Далмацији и Хрватској и забрањиваху је. Али то не помагаше ништа, и с каквом се љубављу примаше словенска служба међу народом најбоље је сведочанство што се она, преко свега забрањивања, у XI. веку још држаше,

те је 1059. сабором у Спљету свечано опет забрањена. Забрана је та трајала до 1248, јер народ и свештенство не попушташе од своје љубави према словенској служби, и те је године папа Иноћентије IV. допусти булом писаном бискупу Сењскоме. Стари словенски језик и на овом је крају нашег народа прошао онако исто, као и на источноме, т. ј. преиначен је по познатим правилима у српско-словенски, само што је примио у се за рана још више народнога језика него код Срба источне цркве. —

Средиште и гнездо глагољице беше Приморје и Горња Далмација; одатле се раширила до Неретве и Цетине на југ, по целој Истрији на запад, а по великом делу Хрватске и нешто по Славонији на север. О тој раширености глагољице сведоче глагољски рукописи из XIII. XIV. и XV. века, који се све више налазе. Лепу збирку од тих рукописа има Кукуљевић у Загребу, а још већу поп Иван Брчић, који на Задарској семинарији[1]) предаје глагољску књижевност, и који је у својим књигама издао већ довољно материјала за познање ове словенске глагољске књижевности у свима периодима њеним.[2]) Од глагољске књижевности налази се ру-

---

[1]) Та је катедра ради потребе приморскога и далматинског свештенства установљена још прошлога века.

[2]) Најважнији му је Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjiga. U Zlatnom Pragu 1862, и напред Chrestomathia linguae veteroslovenicae charactere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis. Edita a Presb. Joanne Berčić. Праг 1859. Од књиге Ulomci svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim

кописа и у библиотеци Загребачкој, Љубљанској, Бечкој, у Риму и још којегде. Највише се налазе одломци од *псалтира*, од *бревијара* (часловца) и *мисала* (требник), а нађено је нешто одломака старијих од XII. века. Вредно је да се запамти *глагољски псалтир* попа Николе из Раба, који је писан 1222. године, али којега данас нема јер се некуд изгубио. У Кукуљевића има више споменика из XIV. и XV. века; у бечкој библиотеци има *псалтир* од г. 1463. и знаменити такође у нашој глагољској књижевности *мисал* од год. 1368, који је писао кнез Новак Крбавски. Уз *ремско* јеванђеље[1]) налази се такође глагољски рукопис српске рецензије, писан 1395. године.

Та околност, што је противљење папско још од првога почетка чинило сметње напредовању словенске црквене књижевности међу Србима западне цркве и Хрватима, имала је особит уплив на развитак те књижевности. Не имајући слободнога развитка, и без престанка гоњена и притешњавана од латинске службе, наша глагољска црквена књижевност не могаше напредовати, и држаше се онога, што је један пут од старине примила, држаше се тога чврсто, и сматраше за срећу што је и то могла. Расцеп у вери не даваше јој места обрту и договору са Србима источне цркве, те тако, будући сама, не могаше, ради гоњења, доћи ни до какве свога развитка; није могла ради тога кори-

---

j e z i k o m, s k u p i o iz rukopisa i t i s k a n i h knjigah h r v a t s k o g a r a z r e d a s v e ć e n i k I v a n B e r č i ć ја сам видео други и четврти део. У додатку на крају узети су примери и из ове гране наше црквене књижевности.

[1]) Гледај о њему међу изворима старога словенског језика.

6*

стити се ни оним богатим напретком, који учинише у црквеној књижевности Срби источне цркве. За то се међу Србима западне цркве сачуваше у црквеној књижевности и старија глагољска слова до данашњег дана, и словенски језик за рана више попусти према народноме. Њихно свештенство не могаше у њему никад имати оне науке, до које су били *дужни* доћи свештеници у Срба источне цркве. Глагољска слова одржаше се тамо и за то, што се она, по што један пут осташе у животу на оним крајевима а по што их свуда на истоку међу Словенима источне цркве неста и потискоше се *ћириловским*, стадоше сматрати као нека особина вере, и што се тамо за ћириловска стаде мислити, да су она у свези са исповестима источне цркве. Још се почеше за њих и легенде измишљати, по којима их је изнашао неки Далматинац, свети Јероним.

Како се пак развио српско-словенски језик у глагољској књижевности горњега приморја и Далмацији, најбоље се може видети у примерима из те књижевности, који су стављени у „Додатку“ ове књиге. Примери су узети из различита времена. Промене су се старога словенског језика и тамо свршиле оним редом, којим и код Срба источне цркве; сам посрбљени словенски језик промењивао се истим редом у своме све већем приближавању к народноме језику. У глагољским је рукописима историјски правопис српско-словенског језика попустио врло рано, што је знатно за њих, а то једно из узрока горе поменутог, што се свештенство глагољашко није могло изучавати, а друго, што се то и зарад неудеснијега писма морало чинити. На супрот у ћириловским рукописима историјски се правопис држи врло дуго. Шта чини неудесност писма, може се видети у овом примеру. Од два слова за глас *и:* ї и и, која се у ћириловским рукописима,

особито у потоњим, без правила, оба на изменце пишу, у глагољском за рана превлађује ї а и долази веома ретко — за то што је слово ї у глагољској азбуци (види таблицу) лакше написати него и. Разлике међу ћириловским и глагољским споменицима могу се још боље запазити, кад се у „додатку“ читају и један с другим пореде примери од обе врсте.

41. У оно време, кад се почеше српске црквене књиге штампати у Млецима и по српским земљама, почеле су се штампати и глагољске за Србе западне цркве и Хрвате, и колико се до данас сазнало, глагољска најстарија штампана књига старија је од ћириловске. Ђурђа Црнојевића Октоих штампан је у Ободу 1493. године, а има глагољски *мисал* штампан 1483. г., по свој прилици у Млецима, јер место штампања није назначено. То је дакле 10 година пре октоиха Ђурђева. За тим су се штампале глагољске књиге у Сењу и на Ријеци (у Фијуми). Међу тим се збуде у католичкој цркви знаменити догађај реформација, и почну се штампати књиге и глагољицом, у Тибингену и Ураху, за католике на словенском југу, али по чем се то радило на народном језику, и то на хрватском дијалекту, ми ћемо на то доћи код прегледања књижевности у Хрватској. Тај пак догађај учини, као што смо и напред поменули, те и католичко свештенство на западним крајевима нашега народа буде принуђено латити се живљега посла, не би ли се тако стало на пут ширењу протестантизма. Отпочне се поучна радња богословска на народном језику а латинским словима, у којој су

на видику ови: *Марко Андријулић*, који је израдио *јеванђеље; Василије Градић* Дубровчанин, потоњи бискуп Стонски († 1585); *Дешић; Комуловић; Александар Сиљеќанин* († 1608); *Матија Јурковић* Хваранин; доминиканац *Гучетић* Дубровчанин, и особито *Симеун Будинић* Задранин († 1600) и *Вартоломије Кашић* (рођ. 1575). Али не остане на томе. *Рим* се стане старати и за оно свештенство које читаше из глагољских књига и за које се великаши свештенички никада не стараху. Цар Фердинандо II пошље на поклон у Рим глагољска слова, и бригом папе Урбана VIII нађе се човек, *Рафаило Леваковић* из Хрватске из Јастребарка, који почне приређивати за штампу у Риму словенске глагољске књиге. Прво је штампан *мисал* 1631. у коме се још држи стари српско-словенски језик; али трудима неких Русина (Методија Терлецкога владике), који су се у Риму бавили ради уније, дође у уши папи, да је прави Методијев словенски језик онај који је у руским црквеним књигама, и учини се наредба, да се и глагољске књиге за Далмацију тако поправе и штампају, на које се и Леваковић склони. Године 1648. изађе у Риму *бревијар* поправљен према руско-словенском. Неко време после, настави радњу у истом правцу *Иван Пастрић*, родом из Спљета († у Риму 1708. године), који је наштампао 1688. бревијар, а 1706. мисал. Знатно је, да се попови глагољаши љуто опираху овоме новачењу, али им није помагало ништа. Кад у половини XVIII века наста опет потреба прештампавања књига глагољских, заузме се за то задарски

арцибискуп *Змајевић,* велики пријатељ и народнога језика и службе словенске. Њему је помагао *Караман,* свештеник из спљетске дијецезе, који је био у Русији, те тамо добро изучио руско-словенски језик црквених књига, и после смрти Змајевића постао арцибискуп у Задру. И они у глагољске књиге уведу још пажљивије све особине руско-словенскога језика. Издали су неколико пута *буквар,* и друге ствари. Караману је помагао и неки Матија Совић. Глагољско штампање у Риму престало је 1791. С Караманом се борио, радећи за то да се народни језик место словенскога у цркву уведе, *Степан Роза,* који је био превео на народни језик библију, али његов превод није угледао света. Међу тим покрај слабе радње у овој струци за оно мало попова глагољаша који очуваше кроз толико време словенску службу, ређа се дугачак ред писаца, што писаху латинским словима поучна хришћанска дела за читање. Све су свештеници, од којих је сваки просвећенији држао за дужност написати по једно тако дело. Имена им допиру до последњих дана, и ми их прелазимо ћутом.

42. Поред црквене књижевности глагољске у Далмацији развило се и нешто светске књижевности, па и то на прилику светске књижевности српско-словенске у Срба источне цркве. Него према малини глагољске књижевности на западу нашем у опште, и овде се мало нашло; све што има, то су летописи и друге записке неколико попова глагољаша и неколико општинских штатута и пи-

сама[1]) Прва је овде *стара хрватска хроника* (издање у Arkivu za jugoslavensku povjestnicu I.) преписана са старијег оригинала у Пољици при крају XV. века, за коју Кукуљевић мисли, да је кроника попа Дукљанскога, који је своју познату латинску хронику написао и српски. За тим је важан *Закон винодолски* писан 1280. године, а познат по препису из XVI. века (издан у часопису *Коло* III. Загреб 1843.). У *Архиву* II. штампана је *Наредба каптола Сењскога* од 1380. године, по преписима XV—XVII. века, а имају и *Наредбе каптола Модрушкога.* Сто година после закона винодолскога, написан је *Штатут острва Крка* (Veglia), а из XV. XVI. и XVII. века, имају закони из Пољице под именом *Пољичког штатута* познати. О њему је писао и П. J. Шафарик.[2]) Овамо иде и *Развод истријански*, рукопис из XVI. века, а писан 1325. У „Dubrovniku“ III. од 1851. имају *„Закони острва Мљета.“* По оним местима, где се држала словенска служба у Приморју, писана су и разна писма зарад местних потреба, која вреде онолико исто колико и стара писма у нашој књижевности, о којима смо већ напред говорили. Њих је многа издао на свет Кукуљевић у Загребу. Још нек се не заборави, да

[1]) Политичко и правно уређење далматинских приморских градова и острва, важна је ствар у историји тих крајева. Али литература, која се тиче ове ствари, писана је највише латински и талијански, и ово мало на народном језику стоји према томе од прилике онако, као што ћемо видети да стоји дубровачка књижевност на народном језику према талијанској књижевности.

[2]) У Čas. česk. Mus., преведено у Гласнику VIII.

је млетачка влада још 1790. г., оглашивала своје различне наредбе глагољицом.

Глагољска књижевност у опште не имајући свезе ни с једним књижевним кретањем, која минуше кроз Далмацију, стоји одвојена и сама за се до послетка, и најлепше ју је бројати као грану српско-словенске књижевности, која је, за рана одвојена од својих, у горовитој Далмацији оцепљена и црквом и местом од своје сестре, живела и преживела, имајући у свем исту судбу, коју и књижевност српско-словенска.

ДУБРОВАЧКА КЊИЖЕВНОСТ.

43. У другој половини XV. века почела се, доспела је на крају XVI. до цвета, а опала је XVII. века поетска књижевност на западном крају српскога народа у Дубровнику и Далмацији, на језику народном и у правцу са свим особеноме. Поникавши зарад удесних прилика у трговачким приморским местима, остала је као самониклица, са свим без икакве свезе са старом српском књижевношћу а готово и са новом. Оне свезе, које се могу опазити међу дубровачком и новом српском књижевношћу, врло су лабаве, и нису свезе историјскога развијања. Овој осамљености дубровачке књижевности у историји наше књижевности различити су узроци, које ћемо овде у кратко прегледати пре него што пођемо разматрати саму књижевност.

Међу главним узроцима за што је тако дубровачка књижевност почела и свршила се — јесте

политичка историја и начин живота и одгајивања Дубровника и осталих градова далматинских. Дубровник, Задар, Спљет, Шибеник и Трогир беху приморска места која бејаху уређена као мале републике, већином независне од суседних владалаца и без свезе међу собом. Имали су политику да се обично савијају око оних суседних владалаца који су силнији били, па би их ти заклањали и чували од осталих. Таким је начином Дубровник сачувао своју слободу око 1000 година, усред свакојаких непријатеља — имајући и друштвени и грађански и политични живот са свим одвојен од свега осталог српског народа. То су већ довољни узроци да објасне постанак и развитак онако одвојене књижевности као што је дубровачка — али тих узрока још има. Становници тих далматинских градова живљаху трговином, они бејаху трговци који преко својих приморских пијаца састављаху пијаце српских земаља са тадашњим светом и нарочито са средиштем ондашње трговине, с Млецима и Цариградом. Потреба тога посла њихова и начин живота који је отуда проистицао, довођаху као природну последицу развиће, које онда није могло постати ни на ком другом крају српскога народа. Облазећи сва важна места тадашњега образованог света, имаху свагда прилике упознати се са животом, уређењима и наукама њиховим — а ово чињаше веома много добра питомој постојбини. Уз то трговачка свеза с Италијом и начин живота удешен према тамошњем — мало зарад трговине и међусобнога мешања, мало зарад талијанског

елемента у тим нашим градовима, чему је врло помагала и латинска црква с латинским црквеним језиком, раширена по Далмацији — учинише те умни развитак и просвета по далматинским трговачким градовима иђаше стопу у стопу са развитком и просветом у Италији. С тога се и живље кретање у изучавању старе класичне књижевности, које поче на крају XIV и у почетку XV века у Италији, осетило одмах и у далматинским градовима који бејаху као неки саставни део саме Италије. Школе по Далмацији уређиваху се по начину талијанских, у Далмацију се довођаху за учитеље учени Италијанци, а учени Далматинци рађаху у талијанској књижевности. У Дубровник су долазили у службу и на учитељство људи који су били првога гласа у књижевности италијанској. Кад се у половини XV века угаси и последњи пламичак грчке државе, кад паде 1453 године Цариград те се грчки учени људи растурише у Италију и у Европу — дође их и у Дубровник под заклон републици дубровачкој[1]) Кад још помислимо да је савремену ученост у Дубровнику пратило материјално благостање и богатство које дође од добре трговине, народна књижевност у Дубровнику, онаква каква је, показаће нам се као природна последица наведених прилика.

У осталом поред ових узрока, који су Дубровник и остале далматинске градове одвајали од осталога српског народа, били су други, који су га

[1] Таки су: Јован Ласкар, Димитрије Халкокондил, Емануило Марул, Тодор Спандуцин и Павао Тарханиот које помиње П. Ј. Шафарик.

непрестано везивали за њ и везивали га већма него и коју другу грану нашега народа западне цркве. Дубровник стајаше у непрестаној свези са српским народом источне цркве зарад трговине. У рукама Дубровчана беху све пијаце и сва трговина старе српске државе; њихове насеобине биле су раширене по свима српским земљама. Ово није остало без уплива на правац умне радње дубровачке, а што је српска држава већма расла и јачала и њени се грађани богатили, и Дубровнику је снага јачала, као што и видимо у XIV веку: највећи цвет српске државе и почетак снаге и јачине дубровачке, па у једно и почетак књижевне радње у Дубровнику. Кад српска држава паде — онако као што је много благо српске властеле и богаташа давано у Дубровник на оставу, и многи су се грађани српски, особито из околине, склонили у Дубровник или околину његову, чим се српска стихија тамо веома окрепила. Српска емиграција, особито у XVI веку, оживила је читаву Далмацију, што је ствар довољно позната. И ми мислимо, да је и ово међу узроцима, што је осећање о народном језику у Дубровнику пробудило се и процветало у књижевности тако рано, изнесавши књижевност на народном језику пре него и које друго словенско племе западне цркве. У след овога у Дубровнику је и театар старији него и у кога другог словенског племена.

44. Изучавање дубровачких књижевника што се тиче језика, врло је корисно за историју језика нашега. У језику дубровачких књижевника налазимо многе старије облике и речи које су се данас изгубиле, налазимо у

облицима поред старине и живота више. У дијалекту а и у језику у опште, нису једнаки сви дубровачки књижевници, што је ствар врло природна, кад узмемо да са напредовањем и падањем књижевности свагда и језик напредује или пада, и да се дубровачко песништво, које живе у књижевности преко 200 година и служи се живим језиком из народних уста, без сумње повијало према променама и развитку, који је за то време живи језик претрпео. Не треба у оваком разматрању губити из очију да се при претресању језика дубровачке књижевности, ваља обзирати на дијалектичке особине далматинске, и на угледање на талијанску књижевност у свем, па и у језику, које је донело у језик многе талијанизме. Иначе у почетку дубровачке књижевности превлађују у многоме признате особине дијалекта хрватскога, познато *ча*, (особито у *за ч* итд.) *ки*, *ка*, *ке* за *који*, *која*, *које*; *ма*, *тва*, *сва* за *моја*, *твоја*, *своја*; задржавање слова *л* на крају слогова не претворена, које је онда може бити било јаче у обичају и код нас: кратки генитиви множине без *а* итд. — Али што даље, све већма надвлађују особине нашега језика супрот овима, и у Гундулића подиже се лепота и живот језика напоредо с лепотом и живошћу уметничке и књижевне форме веома високо. То се у главноме задржало и после њега, јер потоњи дубровачки књижевници већином су се угледали на славнога Гундулића.

Што се тиче склада стихова и књижевне форме дубровачки су се књижевности у свем угледали на Италијанце; у свем се види талијанска школа као што смо већ напред споменули. У осталом, а особито у старије време, угледали су се у многоме управо на стару грчку књижевност. Али то је изузетак који остаје мален. Добијајући из Италије цело своје више образовање и образујући се и

добијајући одушевљења из књижевности италијанске, далматинске појете бираху ствари за своје песме и угађаху их по тим угледима. Новији писци о овој ствари врло су добро опазили да је ток књижевности далматинске у свем налик у главним моментима на италијанску књижевност. Далматинска књижевност има све и добре и рђаве стране савремене италијанске књижевности. Почетак италијанске књижевности у XIV и XV веку налази премца у почетку књижевности далматинске у XV веку; век Тасов стоји упоредо с веком Гундулићевим; а падање италијанске књижевности у XVII веку налази падање далматинске књижевности, када и на једној и на другој страни завлађује кус француски и преводе се француске комедије. На прилику талијанскога живота и у Дубровнику налазимо међу властелом друштва за унапређење књижевности и уметности, која су држала своје научне и књижевне састанке и разговоре. Али ако ово и јесте истина у главном, дубровачка је књижевност у своје цветно доба показала и самосталности, и то баш у народноме духу. — И што се тиче саме спољашње форме, држали су се Талијанаца; склад стихова и скраћивање речи узимали су, како рекосмо, по италијанском, служећи се на штету правој правилности језика и самом слободом у језику која се допушта поетама италијанским. О свему томе најлепше ће се уверење добити читањем самих књижевника[1]).

[1] Гледај оно неколико примера у „додатку“ које смо узели да помогнемо онима којима не би било могућно доћи ни до какве књиге дубровачких књижевника.

Врло је корисно и интересно изучавати стару дубровачку књижевност, што се тиче језика. Речи старе, сад већ погубљене, и стари облици могу често да обрадују испитивача, који налазећи многе ствари у мртвим споменицима српско-словенског језика, налази их овамо у живом певачком језику. Ради смо да ово и с неколико примера покажемо. Данас је н. пр. код нас изгубио свој формативни наставак *седми* падеж, осим нешто останака, изједначивши се са свим с трећим, и разликујући се понегде акцентом. У Дубровчана је још у крепком животу и у једнини и у множини. У Гундулића на пр. читамо: *Слику створи свом на* свити (према слов. свѣтѣ, где нам овоме другоме ѣ долази замена *и* што је и иначе код нас у *наставку* обично) *Ни на земљи ни на* неби; *У* дјелијех *се својих гледа,* итд. — Глаголски прилог садашњега времена, који је на *ћи,* сачувао се у Дубровчана у старијој форми без *ћи* и на *е* н. пр. *У гњесилу свезан* стоје, (слов. стоѩ, стоѥ). — Време садашње у 1 л. једн. долази на *у: Коју болест, јао, ја* чују (осећам). Долазе старе речи, н. пр: *И* кон *тога* мнократ *миста;—Да га браниш, да га* бљудеш *од неправад к'јех на* свити; — *Ах опака клета* чести *(срећа,* онако као съ-част-нѥ у Руса према часть, съ-част-нѥ) *и јоштер је дух у нами; — Свједочите..... нашу болест* усиону (вьс-сильноу) *сове смрти немилосне: — Разлог, правда и мјера, све му ј' злато у нас, продава на њ вјера, живот се, душа и* част; — *Душа и* част *свуда не иде за платом. — Ход'мо веће друге миле, чим на истоку сунце свити, лијер гњежани* пу̏ти (пльти-плоти по рускоме) *биле у језеру бистр(у) умити; Дубравка, ка је* част *и урес свих вила; — Удри, удри да под бати* грди (грдын-гордын) *сатир душу пусти; — Љубав, вјера, служба, лијепост и оби-*

чаји и закони, све би заман; јачу крјепост (virtus) грда *у злату неман дони*, и т. д. Тако наплазимо *добуде* од добити, *вазам* м. садашњега *узев* према староме въꙁьмь; *вазеће* према вьꙁєтиѥ; *упраша* према въпрашати; *пристраша; дошад:* дошьдь итд. Нека се само одавде поле види, како стоји у томе погледу језик у дубровачкој књижевности.

45. Књижевност дубровачка, која се зове тако што се од све Далмације највише у Дубровнику радило, и што је Дубровник у свему био главни заменик далматинских градова у животу, књижевности и трговини, није се почела у Дубровнику. Прво се помињу као поете што су радили словенским језиком пет племића из Спљета, који су живели између 1450—1530. То су *Марко Марулић*, *Јероним Папалић*, *Јеро Мартинчић*, *Никола Матулић* и *Фр. Божичевић*. Они су имали међу собом неко друштво, где су читали и критиковали песме своје, а писали су ситније љубавне и побожне песме, посланице (понајвише као писма један другом, што је онда било јако у обичају међу песницима) и похвале. Иза њих долази још један поета, који није Дубровчанин; то је *Ханибал Луцић* из Хвара (1480—1525). Имао је велико имање и био је уважен човек, пун образованости и разума, што је стекао путујући по далеком свету. Писао је лепе љубавне песме, посланице, и остала је од њега и једна драма *Робиња*. Али у ово исто доба наилазимо и на имена у Дубровнику. Тамо су најстарије поете *Менчетић* (1457—1501), који је писао до 400 љубавних песама, елегије, све на прилику Овидија,

и побожне песме — и *Ђорђе Држић* (1460—1510), који је писао љубавне и моралне песме, и једну драму. У првој половини XVI века живело је у Дубровнику много поета, који су наставили стазу Менчетића и Држића. Тај обилати рад на књижевности брзо је стекао Дубровнику књижевно представништво међу градовима далматинским. И ако је сва далматинска књижевност овога периода и била писана већином властели од властеле, налазимо међу књижевницима и људи од невластеоскога колена. Таки је *Мавро Ветранић Чавчић* (1482—1576), који је био калуђер бенедиктинац и писао побожне и онако ситније песме и драме, (Посветилиште Аврамово, Чиста Сусана, Ускрснуће Исусово), описао је свој живот у делу *Путник и Ремета* у две песме и превео је из Еврипида *Хекубу*. И *Никола Димитрић* (1493—1525) је невластеоскога колена. Он је писао љубавне и побожне песме, преводио Давидове псалме, који су посао радиле многе поете дубровачке, писао је причице из светога писма и више посланица у стиховима. *Степан Гучетић* (1495—1525) је племић и од њега је добро позната *Дервишијада*, дело између најлепших и особито најоригиналнијих у књижевности дубровачкој, пуно сатиричкога хумора. За њим иде човек много налик на њега поезијом, а то је *Андрија Чубрановић* (1500—1550), опет човек од невластеоскога колена и који беше мајстор — златар у Дубровнику. Осим нешто љубавних песама најславније му је дело *Јеђупка* (Циганка), којим се и прославио. Чубрановић оставља далеко иза себе

своје претходнике и даром и језиком и ориђиналношћу. То се види и по томе, што су се касније многи угледали на њ и писали по његовим идејама. Прелазећи поете *Нaљешковића Николу* (1510—1586), *Држића Марина* († 1580), поменућемо *Фр. Лукарића Бурину*, који је превео с грчког трагедију *Атаманту* и *Pastor fido* од Гварина. — За овима долази нам *Петар Хекторовић* (1486—1572) из Хвара. Писао је *Рибање* (лов рибе и рибарски разговори), преводио Овидија (de remedio amoris) и певао мање песме. Он је знатан по томе, што је он први између далматинских поета који се обазрео на народну поезију и узео размер њезин. Још ваља Хекторовића упамтити и по томе, што је он најстарији од кога имамо забележене три *народне* песме. А и онако се приповеда за њ, да је врло радо заметао разговор с простим народом и са самим рибарима, што поносита властела онога доба, држећи много на своје рођење, обично није чинила.

До овога времена можемо узети да је поета било више по Далмацији и да и снага њихове радње још није била замиловала јединога Дубровника. Али цвет далматинске књижевности разви се у Дубровнику. Као прелаз к правим класицима овога периода књижевности чине два поете Дубровчанина *Динко Рањина* (1536—1587) и *Динко Златарић* (1566—1610) Обојица су били људи који беху у савременом талијанском изображењу и науци далеко отерали; *Д. Рањина* је био седам пута избиран за кнеза (председника) у републици, а *Д. Златарић* је као учен човек у Падови дотеривао до највеће

части, поставши *архигимназијарха* (ректор) у тамошњој архигимназији. Д. Рањина је писао многе и различите песме, међу којима их има врло лепих. а преводио је с грчког из Филемона и Мосха, а с латинског из Тибула, Проперција и Марцијала. Д. Златарић је преводио *Електру* Софоклову, *Аминту* Торквата Таса и *Пирама* и *Тизбу*, и писао је многе песме. Иза овога свега долазе три највећа књижевника далматинске књижевности који стоје делима својим далеко испред свију који су и пре и после њих радили. Та тројица чине цветно време далматинске поетске књижевности а та су тројица *Иван Гундулић*, *Ђон Палмотић* и *Игњат Ђорђић*. У њима се нај јаче показала сва снага онога правца којим се карактерише читава књижевност овог периода.

Бесамртни *Иван Гундулић* родом је Дубровчанин, из врло знамените породице властеоске. Родио се 1558. и пустивши се у књижевну радњу веома млад, оста јој веран до смрти 1638. године. Писао је драме, песме веће и мање, слагао у стихове псалме, и преводио; али круна његове радње, којој би суђено да буде и круна читаве књижевности далматинске, јесте *Осман*, велика епопеја Гундулићева. Држи се да су му драме прва дела. Између драма помињу му се *Галатеја*, *Дијана*, *Армида*, *Посветилиште љувено*, *Просерпина уграбљена*, *Церера*, *Клеопатра*, *Аријадна*, *Адона*, *Корал̀ка од Шира*, и многе песме. Овамо иде и драма *Дубравка*, а превео је славно Тасово дело *Јерусалим ослобођен*, које се на велику не-

срећу заједно с мноштвом од поменутих дела са свим изгубило. Од свију дубровачких поета у језику и стиху ни у лакости и избору сли̂ка̂ нико није показао толико живота, лакости и склада, нити у поетском говору онолико класичности колико Гундулић, за то и јест остао свима потоњима дика и углед у томе. Гундулић је био први поета далматински, који се оставио превелике привезаности, и у ствари и у избору и у форми, к угледима талијанске књижевности; он је први учинио скок на више, први схватио самостално дело, и за дело, које беше круна његова поетског рада и поста круна целе далматинске књижевности, изабра он догађај из турске историје, лати се да у својем епу од двадесет песама, Осману, опева бој мухамеданства с хришћанством. То је управ онај моменат, који је онда и народна српска епопеја певала. И као што се народна песма свуда радује победи крста над полумесецем, то је осећање и у Гундулића главно, које му у епопеји просјајкује. — У своме *Осману* пева Гундулић војну, која је била 1621. године међу Пољацима и турским царем Османом. — Па ни сами *Осман* није дошао до наших дана онако, како га је спевао Гундулић, не нађе се XIV. и XV. песма, и њу су на ново писали у Гундулићеву духу *Петар Соркочевић* у прошлом веку, с мањом и *Иван Мажуранић* у наше време с много бољом срећом. Помињу се као песници син Гундулићев *Сигмундо* и унук *Иван*, од кога се сачувала једна идила.

За Гундулићем долази у наследство *Ђон Пал-*

мотић (1686—1657.) који је, по одсудној већини своје радње, драматски поета. Писао је и преводио многе драме. По мноштву дела он је може бити написао више него и који поета дубровачки, имајући необичну лакост за поетску радњу, и биографи говоре да се чисто не би могло веровати да је то све један човек написао — али се и од његових дела није све сачувало. Ђ. Палмотић је имао огроман поетски дар — али га није неговао онако како је заслужио; никада није имао обичај пронићи и у дубљини схватити ствар какву па се машити полета основанога на такоме замишљању; и као што је ствари обрађивао с таким замишљањем, тако није био самосталан ни у избору предмета. За своје драме узимао је понајвише готов материјал из поета; тако је из Виргилија узео драму *„Улаз Енеје к оцу Анхизу,“* из Омира *Ахила*, итд. Осим тога помињу му се драме: *Аталанта, Едип* из Софокла, *Јелена, Даница, Цаптислава* у којој се слави спомен Епидавра или старог Дубровника на којега развалинама стоји Цаптат, *Павлимир*, где се слави постанак роднога града Дубровника, *Ариоданта* (по Ариостову Orlando furioso), *Риналдо* (по Тасу) и *Армида.* У свима је осим *Павлимира* и *Цаптиславе* узимао предмет из старих поета, па га обрађивао слободно, што је карактер целе радње Палмотићеве. Још је Палмотић писао *песму о И. Христу и св. Катарини, Песму о слави словенских краљева далматинских*, и *Кристијаду*, велики спев у двадесет и четири песме, које му је најглавније дело. Па и *Кристијада* није прави ориђинал Палмотићев него

је и за њу ствар узео из латинскога дела Јеронима Виде који је у своје време био од најславнијих латинских поета.[1]) Ђ. Палмотић се особито хвали као импровизатор; по друштвима док се певала једна строфа његове песме, он је већ другу казивао. Тада је особито био развијен у Дубровнику друштвени живот што је на таленте, какав је био Ђ. Палмотићев, имало великога уплива. На прилику по друштвима која су се састављала за представљање театарских комада Ђ. Палмотић је, само смисливши напред план и одредивши дружини роле, могао свакоме појединце казивати његову ролу у стиховима.

Између Ђ. Палмотића и И. Ђорђића последњега великог песника дубровачког пролази више времена у коме се јавило много певача али мало поезије. Веома се примиче великим песницима *Иван Бунић Вучићевић* († 1658) који је написао *Мандаљену покорницу* и љубавне и ситније песме. Особито му се хвали лепота стихова и љубавне песме, за које се мисли да по свачем могу бити прва дела своје врсте у читавој дубровачкој књижевности, и лепотом и полетом поетским. Од појета изван Дубровника можемо споменути *Ивана Канавелића* родом са Крчоле († 1700) који је писао доста, *Ђурђа Бараковића* из Задра (1548—1628) који је спевао *Вилу Словинку*; *Ивана Иванишевића* из Брача (1608—1665) који је писао лепе песме издате под насловом *Кита цвића разликога*. У Дубровнику са-

[1]) Како ваља сматрати то прерађивање Палмотићево може се по томе видети што је Видино дело (спевано 1535) у *шест*, а Палмотићево у *двадесет и четири песме*.

мом десише се несреће које обломише крила крепком напредовању поезије и књижевности. Особита је несрећа страховити земљотрес који упропасти тај град 1667 и који за стотине године, и управо у неповрат, сатр богатство и материјалну величину Дубровнику. Ова несрећа се љуто познала и на књижевности и уметности дубровачкој, а Далмацији не даде крепко подићи главе крута влада млетачка, од које се још само у Дубровнику налажаше топла места за књижевност и поезију. Иначе свагда се у потоњих поета далматинских налазило више воље него дара, а угледање на Италију у цветно време њене књижевности довело је и угледање на опадак те књижевности у XVII веку, када тамо угледање на француску књижевност и псевдокласицизам поништи класични полет у време прерођаја и Данта, Таса и Петрарке.

Али ми наилазимо још на имена с топлим споменом. Така су нам *Владислав Менчетић* од кога имамо *Трубљу словинску* написану 1663 и још неке ствари, и још неки, преко којих долазимо до чувенога *И. Ђорђића.* Родио се у Дубровнику 1675 а умрьо 1737 као калуђер бенедиктинац, живевши неко време као учен књижевник по Италији. Писао је у младо доба љубавне песме, за тим побожне и моралне које је радио особито у последње доба; писао је у прози „Живот преблаженога ћаћка Бенедикта,“ нека шаљива дела, оставио је *Јудиту,* не довршену трагедију, и радио латински и талијански као и многи други од далматинских књижевника. Али најглавнија су му дела *Уздаси Мандаљене* и *Салтијер*

словински, које је псалтир Давидов сложен у стихове. После И. Ђорђића долази још прилично имена; преводило се и радило за театар, али не долази више никакво дело вредно да се као особито спомене и упамти. Долазе и жене: *Ана Бошковићева* и *Лукреција Богашиновићева* као књижевнице. Међу последње представнике далматинске књижевности броје се *Ђ. Ферић, П. Соркочевић, Марин Златарић* и *Јосиф Хиђа.* Новији покрети и новије потребе, које беху далеко изван правца онаке књижевности каква се заметнула и развила у староме Дубровнику, учинише те замре са свим тај правац, и представници новога правца, који је ишао на то да се *народ* обучава, заузеше место његово.

46. Песме дубровачких и далматинских поета шириле су се готово понајвише преписивањем, али су много штампали и сами писци и штампали су други после смрти њихове, све по разним талијанским варошима. Од рукописа су се многи до данас са свим погубили, и̓ често се зна за некога песника само по имену и за нека дела само по томе што се гдегод у биографији или предговору спомињу. Правопис им је у опште неједнак и врло незгодан, угађан према талијанском. Кад се у новије време пробудила књижевност у новоме правцу у Загребу, започело се изучавање и истраживање дȇлȃ старе далматинске књижевности, многа су знатнија издана већ и по два три пута. Гундулићев *Осман* дочекао је на пр. и једно издање у Пешти ћириловским словима прем да одвећ рђаво. Али још врло много има не издато, још доста не

обрађено. До сад су око издавања тога између осталих трудили се И. Кукуљевић, В. Бабукић, С. Љубић, Медо Пуцић, М. Бан итд.

Онако као што је глагољска књижевност далматинска и по историји и по језику и по току развитка његова део старе српско-словенске црквене књижевности, и књижевност поетска дубровачка и далматинска и по форми и по постању своме може се сматрати као део савремене италијанске књижевности. Књижевници далматински никада не писаху у прози на народноме језику и како први тако и потоњи (првих петорица Спљећана и Ђорђић) писаху своје песме и српски и латински, па често још и талијански. Да књижевници далматински припадају духу и правцу талијанскоме излази и по томе што су сви савремени научници, од којих су многи врло знаменити у општој књижевности у свима струкама тадашње науке, писали своја дела латински и талијански, а на народном језику имамо само поезију, као луксус. Далмација је одавно ишла упоредо с Италијом у просвети и кад је век прерођаја пробудио у Италији покрај књижевнога и црквенога *латинског* народни језик у књижевности, исто је то навело далматинске књижевнике да своју поезију стану певати на своме народном језику. Овом идејом започета одрасла је и процветала књижевност далматинска — али време прерођаја, онакога какав је у први мах био, прође. Настајаше мало по мало век у коме школа и обучавање народа до последње колибице, поста главни задатак, и тај век стајаше са свим у супротности с веком властеоске

књижевности првих времена. У Далмацији се пробудише народне потребе, и дух народни, којему слабо кад угађаше књижевност поетска гледећи се као део Италије, и те потребе и отимаху све више ону храну којом се пређе држала далматинска поетска књижевност. Доста се криве и језуите који обучавањем омладине сатираху дух народнога језика у књижевности наваљујући на изучавање латинскога и талијанскога језика и књижевности, што је задало велике ране и књижевности и позоришту народном у Дубровнику. На кога се угледала књижевност далматинска види се најбоље по преводима. Наилазећи врло ретко на трагове народнога или угледе на народну поезију, наилазимо на преводе из Еврипида, Софокла, Анакреона, Мосха, Филемона, Виргилија, Овидија, Хорација, Катула, Тибула, Проперција, Марцијала, Петрарке, Данта, Таса, Гварина итд. Али и ако јесте ово прекор, он није заслужен, и према времену у коме су радили стари Далматинци, њихова ће радња остати свагда светла и на понос потомцима.

Али нигде пре него баш на овоме месту имамо да споменемо човека који не тражаше поетске славе радећи по угледима туђинским а често са свим без обзира на своје потребе домаће, а нађе признања и захвалнога спомена у срцу народном, јер у Далмамацији први би, који је својски послужио народној потреби. То је *Андрија Качић Миошић* (1690 † 1760) калуђер фрањишканског реда, који је био професор богословије и писао латинско дело једно о философији. Пословима ради вере он пропутова

Босну и Херцеговину, део српскога народа који је врело песама и огњиште најживљега језика народнога и њему би суђено доћи на ту мисао да, мало пописујући народне песме, мало певајући сам онако о стварима за које треба народ да зна, да̂ народу у руке књигу из које ће научити што је најпрече за свест и за живот народни, а то је историју и прошлост своју. То је дело *Разговор угодни народа словинскога*, у којем се опевају главнија дела из историје српских земаља, књига под једнако омиљена на свима странама српскога народа. Она је прештампавана небројено пута латинским словима а и ћириловским, и у много хиљада комада разишла се на све стране. А. Качић се овим својим делом не може бројати међу дубровачке поете; његова намера, његов правац и побуђење ради кога је написао своју књигу далеко га одвајају од њих. — Песме су у његову „Разговору“, што се тиче висине и начина, народне а што се тиче у неколико садржаја и форме, уметничке; али су оне нашле код народа онај исти одзив који и народна поезија. Тим А. Качић излази међу сувременим далматинским књижевницима као преходница звезда оне књижевности која је у каснија времена пошла његовим путем и латила се обучавања народа. То му је значај који га и веже за дубровачку књижевност и раставља од ње. Још му је знатно дело *Корабљица* у којој су приповетке из старога завета и које се такође много читало. Колико је истина да је А. Качић звезда преходница потоње књижевности, види се и по томе што је 1860 године све-

чано прослављен стогодишњи спомен на дан смрти његове.

Обилата је радња далматинских писаца западне цркве и на пољу побожне књижевности за народ, о којој смо већ имали прилике помињати. Али пре него што се опростимо Далмације и њезиних писаца, да споменемо још и дела о језику. Све за утврђење свештенства у знању и у језику ради снаге у религији и да би се она боље држала, а и за потребу осталих писаца писаху се граматике и речници. Најстарији су у радњи овој о језику бискуп Чанадски *Фауст Вранчић* (1551—1606) који је 1595 издао речник латински, италијански, немачки, *далматински,* и маџарски. У Риму 1604 издао је неки Б. Касије две књиге Institutionum linguæ illyricæ. Знатан је у овој радњи *Микаља* (Јаков, језуита) са својим речником с латинским и српским именом Thesaurus linguæ illyricæ *Благо језика словинскога,* истумачен латински и талијански, штампан у Анкони који је изашао 1651 и у коме има доста ствари по којима је и данас знатан. Он је радио и око утврђења ортографије за латинска слова али с малом срећом. Године 1728 изда речник с граматиком опет језуита *Арделио дела Бела* штампан у Млецима а истумачен латински и талијански. И он је поправљао ортографију и с бољом срећом него Микаља. Граматику је писао и *Фрањо Марија Апендинија,* која је изашла 1808, а речнике писаху још: *Јосиф Волтиџија,* Истријанац који је свој истумачен немачки и талијански издао у Бечу 1803 и који је правио и трећу ортографију

и *Јоахим Штули* који је свој издао у три дѐла први 1801 у Будиму, други 1807 у Дубровнику и трећи 1810 у Дубровнику, и сваки део у две књиге. *Штули* је био калуђер Францишканац, Дубровчанин, и радио је на томе послу 50 година. П. Ј. Шафарик држи да је оставио далеко иза себе све своје претходнике у томе послу.

КЊИЖЕВНОСТ У ХРВАТСКОЈ.

47. Кретање реформације које даде живота народној књижевности у свију католичких народа дало је покрета и живота књижевности и у Хрвата. Граничећи се са Словенцима међу које дође овај покрет из Немачке, они бише од наших племена оно којега се реформација дохватила. Овај покрет дошао је најпре од Словенца(?) *Ивана Унгнада*, којега као привврженика реформације стадоше гонити, те се склонио у Ураху у Виртембергу. Ту пристану с њиме *Антун Далматин*, *Јуре Јуричић* Далматинац, Србин *Мато Поповић*, Бошњак *Иван Малешевић*, те се његовим трошком а њиховим трудом наштампају у Ураху, Виртембергу, Тибингену, Регенсбургу, Нирнбергу букварн и многе побожне књиге ћириловским и глагољским словима којима се ишло на то да се реформација рашири по целоме словенском југу. И реформација се заиста поче ширити и међу Хрватима, нашавши присталица и међу великашима хрватским. Најзнатнији је између њих био гроф *Ђурађ Зрињски* († 1603) који је имао добра у Међумурју где-се од хрватских

страна највише и бејаше раширила нова вера. Он набави штампарију те је подигне на своме имању у Недељишту 1570. Књижевнички посао одбављаше *Михаило Бучић* поп на Белици у Међумурју. Штампарија Зрињскога није остала дуго у Недељишту него се преместила у Вараждин. Колико се тада урадило за књижевност на оба та места не можемо знати, по томе што је одмах по што се раширила реформација почело узбијање од католичкога свештенства и великаша, који је у корен утукоше. Али нема сумње да је штампано и других дела осим побожних а побожних више него што се сад зна, јер су католици после спаљивали реформатске књиге. Тако се зна данас да је у Недељишту штампан *Ивана Пергошића* превод Угарскога законика 1574 и још нека дела његова у Вараждину на латинском језику. Од А. Врамца помиње се *јеванђеље* у преводу и *Кроника кратка у словенском језику* штампана 1578 у Љубљани. Него књижевност у Хрватској са свим замре по што би угушена реформација која ју је пробудила. За читавих сто година нема никаква јава од књига, а и оно што се радило око половине XVII века, све је ради потреба практичних. То су само молитвеници, јеванђеља, хронике, нешто историјскога, и календари. Знаменитији писци једнако се држе језика латинскога, такав је историк *Раткај Ђурађ*[1]) који је издао на народном језику *Врлине Фердинанда II. цара римског* у Бечу 1640. По чистоти језика хвали се *Петретић* бискуп († 1667)

[1]) Писао Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiæ, Croatiæ et Slavoniæ, у Бечу 1652.

који је издао преведено *јеванђеље,* а похвале је вредна и радња књижевна *Ђурђа Хабделића* језуите, родом из Туропоља. Овде би на реду било неколико дела у стиховима али између њих ћемо споменути најважније, дело бана хрватскога *Петра Зрињскога* (1621 † 1671) који је издао књигу *Сирену Јадранскога мора* (1660 у Млецима) у којој је најважнија песма *Опсада Сигета* у петнаест раздела,[1]) и књижевну радњу *Павла Витезовића* (Ritter). П. Витезовић певаше такође песму о јунаштву *Николе Зрињскога* јунака сигетскога под насловом *Одиљење Сигетско,* у коме до душе нема поезије, али је његова књига помагала да се омили народни а истисне ненародни језик и то јој је главна заслуга; он је још писао један календар, *Разлике мудрости цвеће* и још гдешто. Ну главна је заслуга његова у томе што се његовим трудом подигла штампарија у Загребу. Али књижевност ипак чамаше, нигде се не дође до слободнијег покрета нити до поетскога полета и живље књижевне радње. Све што се радило, радило се или ради потребе држања побожности или ради забаве најобичније, нити књижевност кад оставља тога теснога круга. Тако и у XVIII веку не налазимо ништа друго у књижевности осим пређашњега. Од научне радње ваља поменути радњу о језику. Најстарија је граматика хрватска језуите Кашића Богдановића од 1604, писана латински, а овде нам ваља споменути

[1]) То је превод раширен неким додацима, а оригинал је те песме спевао на маџарском брат истога Петра, по имену *Никола.*

Ђурђа Хабделића по његову хрватско-латинском речнику, штампаном у Грацу 1670; *Иван Белостенац* од реда св. Павла издао је у Загребу 1740, а језуита *Андрија Јамбрешић* 1742 г. свој речник. Белостенчев је речник латински, а Јамбрешићев латински и немачки и маџарски истумачен. Граматике су писали *Сен-Мартоњ* (Вараждин 1783), *Ф. Корниг* (Загреб 1795) и *С. Ђурковечки* (Будим 1825 године.)

На крају прошлога века деси се у политичкој историји догађај који је особито потпомагао развитак књижевности у Хрватској и управо био узрок замецима праве књижевности. То је што се Маџари осилише, потискујући пређе заједнички дипломатски и књижевни језик народа западне цркве — латински, својим народним и намећући језик тај и осталим немаџарским народима у Угарској. Кад се таким начином насрнуло на стихију народности, на народни језик, и књижевност је, као прави чувар народнога језика, оживела и стала на обрану. Одмах наста у Хрватској више писаца и књижевност није више *од невоље* књижевност као што до сад већином бејаше, нити је књижевност, коју држаху у животу једино црквене потребе, него је књижевност која се стара да прокрчи пута образовању *народа*, да постане бедем народности, и почиње своју радњу о томе старајући се да прво омили народу читање. Спомена заслужују у почетку овога новог периода *Тома Миклушић* из Јастребарског (1767—1831) који је писао различите књиге поучно-забавне и веселе игре; *Брезовачки*, који је био у калуђерима

Павлинима и који је радио разне веселе ствари, многе ситнице за календаре, по *Мат. Јандрић*, а особито *Јаков Ловренчић* родом из Загреба који је писао веселе игре и приповетке. Књижевности народној бише наклоњени веома бискупи загребачки *Максимилијан Верховац*, који 1813 наређиваше да се купе рукописи и књижевне старине и народне песме и пословице и да се њему шаљу, и *Александар Алаговић*, који баш живљаху у ово доба.

У радњи овој, која носи нарочито име „хрватске,“ језик је по правом дијалекту хрватском који је у жупанијама Загребачкој, Вараждинској и Крижевачкој — али није свуда под једнако чист; често је помешан са приморским говором или с правом српском версијом. Шта су особине хрватскога говора показао је врло добро Ђ. Даничић у своме чланку у „Гласнику“ IX. Као главна карактеристика тих особина могло би се рећи да су у нечем архаизми из развитка српскога језика, задржате старије форме. Међу тим како у читавој овој хрватској књижевности нити бејаше полета ни прилике за полет (као што гласи суд наших књижевника из саме Хрватске) прва *мисао*, до које долази развитак праве књижевне радње, јесте: да се у књижевности остави тесан дијалекат хрватске постојбине, који и онако узмицаше пред српским, и да се узме место племенскога и обласног језик народни којим ће се радити књижевност читавога српског народа. С почетком владе ове мисли (1836 год.) почиње период нове књижевности у свију Срба западне цркве и

Хрвата који остављаше на страну старе традиције. Период буђења и развијања ове мисли траје још, и ми ћемо га разгледати на свом месту.

КЊИЖЕВНОСТ У СЛАВОНИЈИ.

48. Касније него и на једној страни нашега народа западне цркве почиње се књижевност у Славонији. Кад турска сила на врх изиде, освоји и Славонију, и она беше под њиховом владом за читав скоро XVI и XVII век све до карловачкога мира 1699 године. Разуме се да се и у Славонији, у којој је с народом западне цркве измешан и наш народ источне цркве, није могла почети ни подићи никаква књижевност под турском владом. Има спомена да је у XVI веку, а наравно од пре, била ухватила корена и у Славонији словенска служба и глагољица, којој се и сад трагова налази. Кад се пак после 1699 године очистише Турци из Славоније, бејаху у Славонији оне исте прилике које и у Срба источне цркве у Аустрији: бејаше у народу запуштеност у науци и у вери, и требаше књижевнога рада да се накнади изгубљено и пропуштено и да се пође за временом. И доиста одмах у почетку XVIII века налазимо доста књижевника, већином духовника, који писаху побожне књиге. У другој половини XVIII века наилазимо у Славонији на заметке праве књижевности; писци узимају форму песме, као најлакшу, да њоме раде на образовању и упућивању народа. Најстарији је између ових, језуита *Ант. Канижлић* (1700—1777)

из Пожеге, са својом *Светом Рожалијом панормитарском дивицом* (у Бечу 1780) који је писао и нешто о раздељењу цркава источне од западне; Личанин *Вид Дошен* који је написао поучан спис о пороцима под именом *Седмоглава аждаја* (у Загребу 1768 и 1792 године) и мањи: *Јека планине;* а најзнатнији ће бити међу овима вештином и оригиналношћу у избору *Мат. Ант. Рељковић.* Он је у војнама аустријским допао ропства у Немачкој и тамо видео уређења и изучио се, па написао корисну књигу о народноме животу у Славонији која се зове *Сатир. Сатир* кори, исмева и на боље упућује. Како је добро Рељковић изабрао и према читалачкој публици удесио ствар у својој књизи види се по томе што се одмах разграбило 1500 комада — у оно време! На скоро је изашло и друго издање. *Сатир* је књига која није остала у Славонији, него је одмах прештампана и ћириловским словима и разишла се по свем народу, у чем се управо и види значај Рељковића и чиме он стаје упоредо са Качићем. Мат. Ант. Рељковић писао је још *Езопове басне*; *Нек је свашто*, за децу; опет *Басне* с францусног; нешто *о гајењу оваца*, и граматичка дела на која ћемо доћи ниже. Брат овога Рељковића *Јосиф Стјепан Рељковић* писао је *Кућника*, за домаћине, у стиховима. Францишканац *Великановић* осим књига побожних преводио је и драме. Међу славонске писце овога времена припада и знаменити у латинској књижевности, пештански професор, учени *Матија Петар Катанчић* († 1825) који је писао

знаменита дела на латинском језику о историји, етнографији и језику и који је под насловом *Fructus autumnales* (Јесење воће) издао збирку песама, међу којима има идила, песама писаних хексаметрима и народне поезије. Радио је и на преводу светога писма, а језик свој зове „славно-илирским изговора босанскога." — Осим ових ређа се још приличан ред књижевника у Славонији, али их прелазимо, јер њиховим делима књижевност није добила ништа ново ни особито.

Још ћемо прегледати учену радњу на језику која се и овде, као и у Далмацији и Хрватској, показала. Од истога Рељковића који је писао *Сатира* имамо „Нову славонско-немачку граматику" која је штампана у Загребу 1767. — *Ф. Анђелић* штампао је ту исту граматику у Бечу 1774 и 1789. Фратар *М. Ланосовић* којега је цар Јосиф позвао у Беч, као што вели један писац „ради потпоре илирске књижевности", написао је другу граматику, која је дочекала три издања, прво 1778 и друго 1789 у Осеку, а треће у Будиму 1795 године. *Речник* је писао М. А. Рељковић на немачком и „илирском" језику и издао га је у Бечу 1796 у две свеске.

Лако је знати да се сва ова радња о језику помиње, и овде и у пређашњим одељцима књижевности Срба западне цркве и Хрвата, само историје ради. Корист по науку врло је слаба, а и колико је има, у њој ова славонска дела немају никаквога дела.

КЊИЖЕВНОСТ У СРБА ЗАПАДНЕ ЦРКВЕ У БОСНИ.

49. Показали смо већ напред значај Босне у књижевности и религијском подељењу нашега народа на две половине (види чл. 39.) Она половина која је источне цркве сматрала се увек као део осталих Срба источне цркве зовући се, поносећи њиме, и чувајући то име народно. Друга половина, и по језику и по предањима са свим једнака са првом и која и живљаше измешано с њоме, беше западне цркве, и у томе је узрок што се остављаше народнога имена и што свагда вољаше провинцијализам јаче него праву народност. Увек се они одвајаху од својих суседа Бошњака источне цркве у својим тежењима и надањима до најпоследњих времена. Кад Турци притискоше Босну, у којој пре тога осим присталица поменуте две цркве беше и јеретика патарена, од којих се на сву прилику највише њих истурчило, писменост у Босни, и онако не будући јака, поче слабити све већма, и само томе, што се свештенство привврженика западне цркве изучаваше на страни, имамо захвалити оно мало књижевних дела. Па и то мало радње не потпомагаше нико; то мало учинише поједини људи својом снагом и својом добром вољом. Знаменито је за Бошњаке Србе западне цркве што се нису поцепали словима од своје браће источне цркве онако као што то учинише привврженици западне цркве по осталим странама. Ћириловско писмо држи се у Босни међу њима готово све до краја прве четвртине нашега века, а што је време старије, све је више трагова

од њега у старим књижевним споменицима. Овоме је много учинило то, што привржениции западне цркве живљаху по Босни измешани с привржениципма источне цркве, који се ћириловског писма никад не остављаху. Изображење пак босанских латинских свештеника, међу којима има највише францишканаца, потпомагало се њиховим манастирима, који се увек показују као средиште њихова умнога живота. Између ових манастира најзнаменитији су: Фојница, Крешево и Сутјеска.

Оно ћириловско писмо, које налазимо у босанским књижевним споменицима ове врсте, особита је форма ћириловскога писма. У старим нашим споменицима, што се тиче форме ћириловског писма, повелика је разлика између *брзописног* и *уставног* писма. Уставно налазимо свуда у црквеним књигама на источном крају српског народа — али долазе често поједини записи писани писмом *брзописним.* То брзописно српско писмо подудара се добро са писмом које је у обичају било у Босни и којим су се служили босански фратри у својим делима и у својим протоколима, који су се сачували по парохијама и манастирима босанским. Оно се употребљавало поред глагољице и у Далмацији међу католицима у Пољицу. За што је тај облик ћириловског писма добио име „босанске буквице“ и у Босни и на осталом западном крају нашега народа где је употребљаван, није објашњено. Може бити да је ово учинио онај исти узрок који је придевао *језику* име *босански,* име пределно. С тим се сусретамо врло често у наших западних писаца; а кад се нашло за добро обрнути име језику на такав начин од *српскога,* као народног имена, на босански (другде на далматински, словински, славонски итд.) да би се утекло од *српскога,* које им се чинило врло свезано за источну цркву, што не би то исто могло бити и с азбуком?! За

што се пак у Босни раширило баш *брзописно* писмо и тако јако узело мах над *уставним*, може бити више узрока. Међу босанским споменицима писаним „буквицом“ налазимо и документе из познијега доба, а уз њих је и та прилика, што су их писали или световни или црквени људи. Лако може бити да је свуда по српској држави употребљавано уставно писмо више по црквама и међу свештенством, а да се — нарочито у касније време — брзописно држало канцеларија и државне потребе. Брзописним је писмом било лакше писати — па и у томе наћи ћемо потврду горњој мисли, кад помислимо на државу Душанову и потребу његових канцеларија. За што су, имајући на избору двоје, босански фратри прибегли брзописном писму, опет нам не ће бити ништа чудновато кад помислимо како су Срби католици брижљиво бежали од свега што би их помешало са Србима источне цркве не изузимајући одатле ни самога имена народнога.

Иначе писање босанских фратара одликује се још и тим што је у њему брзо нестало историјскога правописа, па и оних слова из ћирилице која се код осталих Срба њега ради држаху. У њиховим књигама нема ї, ѹ, ѣ, ы, ь, ѣ, ѥ, ю, ъ, ѯ, ѱ, ни ѵ, а ѳ долази само у броју. Правопис је иначе угађан према језику. Тако у најстаријега босанскога књижевника, фрањишканца Матије Дивковића, правопис у главноме није далеко од Вукова, само што се кубури са знацима и системом. За што тако би у Бошњака католика, узрок је близу. Њих нису везивали спомени црквени нити су имали науке црквенога језика нити угледа на њ; поред ћириловског писма имали су жив народни говор за извор правописа а тај их је морао одвести к резултатима које познасмо. Језик је иначе у оно мало Бошњака — што су писали — лепши, живљи и чистији него у свију осталих Срба католика који писаше латинским словима. Нека се овде не заборави ни то да је и она ћирилица којом су реформатори штампали књиге, удешена према „босанској.“

Матија Дивковић „из Јелашак“ у нахији Кладањској први је од кога имамо књига штампаних. Умрьо је у манастиру Сутјесци 1631 године. Његов *Наук крстјански* познат је у више издања; за прво држи се да је штампано 1565, а позната су два издања млетачка: од 1688, и од 1738 штампана дакле после смрти његове. 1611 издао је побожну књигу *Сто чудеса*. Треће су му дело *Бесиде сврху еванђела недиљних* познато у три издања (1611, друго 1616 а треће 1708) а од њега је и *Плач блажене дивице Марије* у издањима од 1631, 1698 и 1723. — Неки *Шћепан Матијевић* помиње се по књизи *Исповедавнику* штампаној у Риму код пропаганде 1630. — Знатан је после М. Дивковића *Павао Посиловић* родом из Гламоча који је 1642 постао бискуп у Скрадину у Далмацији. Од њега је *Наслађење духовно*, штампано најпре у Млецима 1639 а после 1682, и *Цвијет од крипости* преведен с латинског „на илирски или словински језик“ штампан у Млецима 1647 и другда. — За Посиловићем је знатан *Шћепан Маргитић* „Јајчанин од Марковац“ од којега је „*Исповијед крстјанска*“ (у Млецима 1701 и после латинским словима у Млецима 1799 и у Спљету 1842.); *Фала од светих* (у Млецима 1708, 1778). То је неколико Бошњака католика који не оставише ћирилице. Али како се то писмо не гледаше радо у Риму, и како се тамо и за Босну књиге штампаху латиницом, у XVII и XVIII веку све већма надвлађиваше у Босни латиница, док није за прве три десетине XIX века истисла са свим ћирилицу. Осим тога било је још Бошњака књижев-

ника који су побожне књиге писали латинским словима, међу које иде *Бандуловић*, *Главинић*, *Анчић* и други.

У новије време, кад књижевност српскога народа, препородивши се у начелу, пође пуним наде путем, Босна задржава свој стари значај. Како се у књижевности начинише две половине, књижевност Срба источне и књижевност Срба западне цркве, и Бошњаци књижевници одоше који на једну који на другу страну, како је који припадао источној или западној цркви!

РАЗДЕО ТРЕЋИ.

Новија књижевност.

50. Кад на ком крају нашега народа почиње период новије књижевности наше, не може се временом и годином означити. И период новије књижевности као и сви остали периоди има главни значај живота свога, па где тај живот у своме значају у које време почне, онде је и почетак истога периода. Јер докле један правац књижевне радње расте до цвета на оном крају народа где су му околности угодне — на другоме може и да се не зна за њ, и у томе је онај неједнаки и чудновати правац развијања књижевнога, који обично налазимо у народа који није политички уједињен него се на разним странама развија по различитим погодбама живота.

У нашој књижевности по правцу имају два одсека: она се цела дели на *стару* и *нову*, и та деоба вреди за цео народ од обе цркве. Главни значај *правaца* ова два периода у овоме је. Сва *стара књижевност* имаше за своју средину *цркву*, која

беше постанак њен — *новија књижевност* има за своју средину *школу и обучавање народа*, и то јој је постање. Овоме главном значају праваца ништа не смета књижевност у Дубровнику коју смо напред на свом месту разгледали — јер књижевност дубровачка поникла је са свим из особитих прилика, које су тамо показане и које у овоме подељењу чине изузетак. За то што стара књижевност има такав значај, и видели смо да се она, по деоби саме *цркве* у народу на двоје, раздвојила у посебне правце. Стара књижевност Срба источне цркве поставши под упливом византијског изображења и књижевности, свуда носи знаке угледа свога и у добрим и у рђавим странама; — стара књижевност Срба западне цркве осим оно нешто глагољских књига, које смо на свом месту разгледали, лаћа се писања књига за народ и поучавања његова врло касно; онда, кад реформација пасивно нагна католичко свештенство на све стране да обучава народ свој. И као што Срби источне цркве по несрећи својој иђаху за византијским образовањем докле могоше, те изгубише сав скок у књижевности кад турско насиље на обе стране сав научни и умни живот обустави, са чега бише нагнани да у новије време са свим из нова почињу — тако Срби западне цркве иђаху за суседним католичким народима и не имаху у новије време на врату турске владе, чега ради њихова књижевност нема онакога прекида и празнине међу старим и новим периодом; и у њих се нови период из старога развија полагано и природно.

У старој књижевности народ нам је веома растргнут, што се такође напред видело. и стара књижевност, као што не полажаше са народнога гледишта и развијаше се сама о себи без обзира на ту расцепаност, и не донесе мисли о јединству народном и о једној књижевности за сав народ без обзира на веру. Према времену у коме се стара књижевност нашега народа развијала и према црквеном гледишту са којега је полазила, није тога ни тражити од ње. Она и не бејаше књижевност права, књижевност слободнога развића умнога, да би јој ово била прва победа — него бејаше књижевност коју изазиваху потребе и која, будући на врло уском гледишту, тим потребама служаше. Мисао о јединству народноме и књижевноме први је светао добитак новије књижевности, прва победа коју је по природи својој ваљало задобити правцу њезину. Али као што при разгледању новије књижевности не треба никако заборавити да је она још непрестано у своме развијању и постајању и да то према политичким околностима може дуже или краће трајати — и ова главна мисао њезина — мисао која је прва последица школовања и обучавања народа, изучавања историје и језика његова тога ради, које смо већ показали као главни значај новије књижевности — још је исто тако у развитку и постајању своме. Према тој мисли, коју ваља узети за средину овакога посматрања, учињен је у Срба западне цркве велики корак напред. Њих смо у старој књижевности оставили подвојене и у књижевној радњи разметнуте по провинцијама — у новој књижевности они се показују тиме што су заједно с Хрватима уједињени у једну целину, којој је средина Загреб. Тако је сад сва народна књижевност подељена управо на двоје, на књижевност Срба *источне* и *западне* цркве. С обе стране се међу разборитим књижевницима тежи да се и та деоба што већма поништи, за коју је мисао доста учињено, али и још доста за рад остаје. Међу тим разлике велике ни сад нема. И у Загребу, као средишту књижевне радње

Срба западне цркве и Хрвата, и међу источне цркве Србима полази се с једних начела, само што сви не раде онако добро како мисле, особито што се тиче језика, и не исповедају свагда оних начела по којима раде — и тако сад се главна разлика може свести на двоје. *Прво* су неједнака слова, јер се међу Србима источне цркве пише ћириловским а међу Србима западне цркве латинским словима. *Друго* је одвојеност публике што зависи доста од политичких околности а што чини да књижевна радња, на два места и за две публике радећи, добија у многим стварима различан значај. — Времену и нараштајима који настају остаје да на овој ствари даље раде.

Из овога довде довољно се види да ћемо и разгледање новије књижевности поделити на два дела: I на *књижевност Срба источне цркве* и II на *књижевност Срба западне цркве и Хрвата.*

Књижевност Срба источне цркве може се поделити што се тиче развитка на два главна периода. *Први* траје од почетка па до 1830, а *други* од прилике од то доба па овамо. За првог периода књиге су понајвише писане црквеним и мешаним језиком; с почетком другог периода завлађује и дотерује се све више и све чистији народни језик у књижевности. За првог периода живот књижевни беше ограничен готово само на Србе у Аустрији и књиге се штампаху на страни, као: у Млецима, у Бечу, у Будиму; за другог периода пак радња књижевна обузима и новоускрслу српску државу, кнежевину Србију, и књиге се штампају код куће, н. пр. у Крагујевцу, Београду, Новом Саду, Карловцима итд. На послетку за првог периода према

мноштву књига мало је критике и укуса — а за другога се почело више гледати и на унутрашњу вредност — у њему настаје критичност.

I.

НОВИЈА КЊИЖЕВНОСТ СРБА ИСТОЧНЕ ЦРКВЕ.

51. Несрећне политичке прилике, које скобише наш народ источне цркве, учинише да се стара српска књижевност не настави у новој и да нова не пође као природни развитак оних начела писма и језика која се у старој српској писмености бејаху онако јасно развила. Ова околност била је врло на несрећу књижевности српској, јер је она тим избачена из природног развијања и то је стаде и времена и среће, као што ћемо даље на своме месту видети.

Док је било патријаршије у Пећи, и док се нису свршиле обе велике сеобе под патријарсима Чарнојевићима 1690 и 1737 још се држао у српској цркви српско-словенски језик. Међу тим нестало беше средстава којима би се могао одржати. Старих српских штампарија, о којима смо говорили напред у старој књижевности, беше нестало, сва књижевна и научна радња, осим простог преписивања, беше изумрла; знање беше тако ослабило, да и преписи не налицаху много на старинске преписе. На тај је жалостан и низак ступањ сишло било књижевно знање међу Србима источне цркве, падајући кроз читав XVI и XVII век. Сеоба у Аустрију, коју мало пре споменусмо, учинила је голем обртај

особито у нашој историји књижевности. Том су сеобом народни људи мислили сачувати народну слободу, а та тежња прострла се и на поправку школа, на науке и на радњу око црквених књига, за које видесмо у каквом их стању затече XVIII век. Нејаки и у политичкој снази и у науци обртаху се у невољи за јачим, на кога би се наслонити могли, а време, (као што је почетак XVIII века) које на све стране буђаше успаване народе на живот, науке и поправке у животу, и њих креташе. То доведе Србе под духовну заштиту по језику и вери сродне Русије. У сред непријатеља по вери и народности, Срби се онда не имаху куд на другу страну ни окренути. Баш у то доба наста у самој Русији државни, друштвени и политички прерођај великим реформама знаменитога њихова цара Петра великог (1682—1725). Његове војне на Турску учинише те се по српским земљама прочу снага и величина рускога царства, обасјана благом светлошћу сродности и једноверности. Српски свештеници почеше тражити помоћи у науци и књигама од Русије — и тим се направи преврат у нашем црквеном језику, о ком смо говорили и у историји старе књижевности, јер нестаје српско-словенских и долазе у цркве руско-словенске књиге. Прелаз у Аустрију, у којој Срби потражише спасења своме политичком животу, учини други преврат. Средиште тадашњега српског умног живота пренесе се из постојбине своје на север, у Аустрију, у европску државу и ближе образованом свету. Ово кретање учинило је те је настао почетак новога

књижевног живота у Срба. Ратови пре карловачког мира (1699) онако срећно свршени по Аустрију поновише се 1716 и тада срећним оружјем принца Јевђенија на пожаревачком миру 1717 године сва Србија до Ниша потпадне под аустријску власт. После толико година сад се први пут видело више српских земаља слободних испод турског јарма. У Београду се установи митрополија, и митрополит Мојсије Петровић стане се трудити о школама. Што се црквене књиге из Русије доношаху и што беху различне од наших старих, учини те се почеше бринути о школама у којима ће се научити што се није знало. Исти митрополит Мојсије Петровић заведе словенску школу у свом двору у Београду доведавши учитеље из Русије. Године 1723 издата је од стране аустријске владе наредба да се подижу српске школе по градовима, варошима и селима, а 1730 године издао је таку исту одлуку народни сабор, који је држан у Београду. Митрополит Вићентије Петровић, који дође иза Мојсија, настави његов посао. 1733 подигне он велику школу у Карловцима као у Београду, позвавши свештенство и народ да шаље децу у школу. И ову су школу започели Руси из Кијева. Световне науке у тој школи предавале су се латински. Већих школа на прилику ових двеју било се онда подигло више; биле су н. пр. у Осеку, у Даљу, у Сомбору итд. 1737—1739 завргао се беше нов рат међу Турском, у ком Аустрија прође несрећно, изгубивши Београд и Србију. Тако се поремете српске школе, а сметаху им осим ратова и мутње аустријске владе око

унијаћења. Између 1740—1750 држала се у Новом Саду „духовна колегија.“ Под митрополитом Павлом Ненадовићем оживи опет карловачка школа, која беше запуштена и год 1761 постане јој управитељ познати српски књижевник, архимандрит Јован Рајић. У другој половини XVIII века чињено је више око школа и од стране владине; на српском синоду од 1784 рађено је доста и око школа, и тада је основано много народних школа по Банату. И правац и развијање школа у српским земљама под Аустријом беше тада са свим под управом црквеног поглаварства, што не беше добро по школе, јер срећа и напредак њихов стајаше у руци појединога човека. Из овога се дакле види да је почетак новијој српској књижевности школа, и да јој се правац не поче ни на темељу народнога језика ни на темељу историје дотадашње књижевности и образованости, па ни језика. Језик завлада црквени и за световне ствари латински. Колико је овај био са свим туђ, те већ по том није могао годити срећном развијању народнога језика, толико је онај други још мање могао пробудити клице народног образовања, за то што имаше у себи многе обрте противне нарави нашега језика и тиме мућаше истинито познање његово.

У историји просвете и књижевности српске ово је време особито жалосно и важно. Са старим српским штампаријама беше се управо сломио и последњи стуб старе српске књижевности. Турска сила, која нас до краја XVII века беше већ упропастила и у просветном и у економном обзиру, тада и у почетку XVIII века поче посртати, и сав јед војничких

и политичких несрећа изли се на народ који им се затече под влашћу, у насиљу и глобљењу. Аустрија беше крепка сила, која удараше све јаче и јаче, видећи на истоку богато поље за своје частољубиве планове. И то је учинило да се почну живље кретати хришћански народи, а особито Срби, у којих се с потоњим деспотима у Аустрији политички живот са смрћу борио. Аустрија и аустријска политика, која је на познати начин поступила с последњим деспотом српским Ђурђем Бранковићем, учинила је те се и патријаршија српска преместила из Старе Србије у Аустрију за то, да би јој боље пошли за руком планови око заузимања српских земаља. Ова знаменита, али на несрећу нашега народа извршена сеоба, припада међу најважније догађаје у српској историји, после боја косовског.

Кад је београдски митрополит завео у Београду словенску школу, довео је из Русије учитеља *Максима Суварова*. Овај донесе са собом 400 бу̂ква̂ра̂ и 100 „Славенских граматика“ од М. Смотрицкога. У карловачкој школи (основаној 1733) био је ректор *Емануило Козачински*, мађистар *Јован Монацки*. „Славенску граматику“ предавао је Николај Николајевић свештеник, и Ђорђе Живојинов, ђакон; учитељу мале школе било је име *Петар Рајков*. Године 1737 нестане оне школе у Београду, јер Београд потпадне опет под Турке. — Школе су биле под самовољом црквених поглавара и до њих је стајало хоће ли оне напредовати или назадовати. Исти патријарах Арсеније Јовановић Шакабента, који је 1737 год. предводио другу народну сеобу, укине у Карловцима латинску и остави само малу словенску школу. Онај исти Емануило Козачински, којега 1733 видесмо да почиње школу у Карловцима, био је најпре управитељ „Духовне колегије“, школе коју је у Новом Саду подигао епископ бачки Висарион Па-

вловић и која је била између 1740—1750. Ту су учили не само приправници за чин свештенички него и сами млади свештеници. Та „Духовна колегија“ као да је трајала и после 1750, јер 1784 налазимо Јована Рајића као професора богословске школе у Новом Саду. У то време почели су се слати у Беч учени Срби да уче учитељске науке (метод), и после су се постављали за школске надзорнике. Као први од таких помиње се 1776 Тодор Јанковић Миријевски (родом из села Миријева у Србији) који је и књиге писао. За њим се у тој служби помињу Аврам Мразовић и Стеван Вујановски. Овај последњи заслужан је што је доста радио за чување и обрану народнога језика око 1790—1791, кад се ишло на на то, да се место српскога свуд заведе маџарски језик. За њим је дошао на то место Урош Несторовић. 1813 завела се у Сент-Андреји препарандија, која се 1817 преместила у Сомбор где је и сад.[1])

52. Радња на школама није могла бити без радње књижевне и у такој радњи књижевној видимо постанак наше новије књижевности. Изнајпре се учило по нашим школама из буквара и граматика донесених из Русије, а и први учитељи бејаху Руси. Касније су се наши почели око тих потреба сами старати. У осталом како је с тим стварима стајало код нас у оно време, види се врло добро по томе, што у читавој Аустрији све до 1771[2]) не беше ниједне штампарије

---

[1]) С хвалом ми ваља споменути на овом месту чланак од Н. Ђ. Вукићевића „Српске школе у XVIII веку“ штампан у „Првом извештају о јавном учитељско-приправничком заводу србском у Сомбору с концем школске 186²/₃ године. Сомбор Штампария А. Вагнера и другара 1863.“

[2]) А у то се време и влада стала по мало обзирати на потребу народне школе и цркве, видећи колики се новац тога ради износи у Русију и у Млетке.

с ћириловским словима. Кад је године 1755 митрополит карловачки Павао Ненадовић прештампавао граматику Руса Мелетија Смотрицкога, наштампа је у Влашкој у Римнику. Прештампавањем те граматике утврдило се увођење руско-словенскога за наш црквени језик, и по томе година 1755 има велик значај у историји српске књижевности. У предговору к томе издању стоји: да се граматика прештампава за то, што се учење граматике готово запустило, јер је и граматика, којих је пређе изобила било, нестало[1]) По овоме издању М. Смотрицки је остао за ауторитет словенске граматике међу Србима и тако га и Л. Мушицки спомиње.[2]) Овој оскудици у штампарији доскочи Грк Димитрије Теодосијев из Јанине, који је живео у Млецима и који онде подигне штампарију 1758 набавивши троја слова: ћириловска црквена, грађанска руска и глагољска, све из Русије као што вели П. Соларић, који је у тој штампарији неко време чиновник био — и набавивши уједно и човека Руса за своје предузеће. Ту се почело на ново штампати за српски народ и школе и за српску цркву.

---

[1]) За узрок пак за што се та граматика прештампава наводи се у предговору к томе издању што се српски младићи уче којекуда на страни, па би могли преводити и писати књиге, али *немају граматике*, т. ј. *не знају којега им се језика и којега правила ваља држати.*

[2]) Издање ово учињено је по издању од 1619 године. Мелетије Смотрицки био је архиепископ у Полоцку и неколико је пута прелазио из унијатства у православну веру, али га је у унијатству смрт затекла. Граматика му припадајући међу првине словенске граматике не вреди ништа и скројена је са свим по правилима грчке граматике без икакве самосталности.

Одмах у први мах штампаше се у тој штампарији у Млецима: *Латинскій букварь* Орфелина, (1766.) *Первые начатки латинскаго езыка* (1767) два три словенска *Буквара* и знаменити Орфелинов *Буквар* (1776) којим се живо почео уводити у школе мешан руско-словенски језик.[1]) Прво је што се у овој штампарији српски наштампало: *Плачъ Сербіи еяже сыни въ различныя государства разсѣяли ся* (1761) од некаква попа из турских области; а за тим 1762 штампана је нека песма о боју Косовском, и некаква *Тренодія въ міръ человѣка вшедшаго;* 1763 изашла је у Млецима у *другом издању* З. Орфелинова *Ода на воспоминаніе втораго Хрістова пришествія* и опет његово *Краткое да простое о седмихъ таинствахъ учителское наставленіе:* 1764 опет Орфелиново *Сѣтованіе наученаго младаго человѣка* превод с руског, J. Рајићево *Слово о грѣшномъ человѣку* превод с руског, и опет *Проповѣдь или слово о осужденіи.* По једном руском делу П. Могиле митрополита кијевског наштампано је у ово доба у Млецима *Православное исповѣданіе вѣры соборнія и апостолскія церкви восточныя* књига од 304 стр. у 4-ни. — 1765.

---

[1]) И ако се читало већ одавно из руских књига — многи су их читали једнако по српскоме; *во имя* н. пр. читали су *ва име; плоть — плт*; *лѣпота — лепота* итд. *щ* изговарали су *шт* као што је у нас од старине било. У овоме се буквару устаје на то, учи се како треба *дь* изговарати у словенском као *ђ*, читати дакле *господь*: *госпођ*, а *ть* као *ћ*, читати дакле *радость—радосћ;* а за *щ* како је врло погрешно изговарати као *шт*, него треба као *шч.* Ето како се без правца и праве науке силом ударало на оно што данас видимо да је као старије, боље и народније баш ваљало из све снаге чувати.

налазимо од З. Орфелина *Мелодію къ пролетью*, П. Јулинца *Краткое введеніе въ історію произхожденія слав.-серб. народа*, — 1767 Вас. Дамјановића књигу *Новая сербская аритметика или простое наставленіе къ хесапу*, 1768 З. Орфелинов[1]) *Слав. сербскій магацинъ, т. е. собраніе различныхъ сочиненій и преводовъ къ ползѣ и увеселенію служащихъ*.

У тима и још неким ситнијим књигама и црквеним књигама штампаним у истој штампарији за потребу црквену имамо почетак новије српске књижевности. Правац у језику и избору види се из самих ових неколиких наслова. Као прави почетак српске штампе долази још и пре овога: Христофора Жефаровића *Стематографія*, посвећена патријарху Арсенију IV, које су грбови српских земаља с текстом, и по чем није имало ни у којој штампарији бечкој слова ћириловских, све се то резало на бакру. То је издато 1741, а Жефаровић сам себе називље „иллирическо-рассіянскимъ общіимъ зографомъ.“ Исто тако на бакру резано од Жефаровића изашло је 1742 „Поученіе святителское къ новопоставленому іерею“ а 1745 изашле су трудом Жефаровићевим а таким истим начином „Привилегие царева Лео-

[1]) *Захарија Орфелин* родио се у Вуковару у Сремској жупанији 1726 и право му је презиме *Стефановић*. *Орфелином* се сам прозвао због сиротовања. Био је канцелиста код карловачког митрополита Павла Ненадовића. П. Ј. Шафарик, приповедајући ово о животу његову, казује да је у Млецима основао нешто на прилику ученог друштва за „славено-сербску“ књижевност. За тим се да на живопис и потписивао се као члан царске бечке уметничке и живописачке академије. Умрьо је у Новом Саду не зна се које године.

полда, Јосифа и Карла VI као и Марије Терезије дате српском народу," у преводу од Павла Ненадовића, а 1754 налазимо од црногорскога владике Вас. Петровића књигу „*Исторія о Черной горѣ*. Въ Москвѣ 1754."

Међу тим приђе у помоћ к подизању српске књижевности и интерес аустријске владе. И штампарија у Млецима, у којој се поче радити за српску школу и цркву, бејаше на страни, јер онда Млеци још бејаху република. А новца се доста износило и у Русију за књиге. Године 1769 био је „илирски народни конгрес" у Карловцима за уређење црквених и школских српских народних односаја, на коме се одлучи: *да се уведу народне школе и да се у Бечу установи о државном трошку српска типографија*. И та штампарија доиста почне радити 1771 године. Иста та штампарија пређе до мало времена у руке некога Курцбека и Новаковића, а од године 1796 почела је радити и у Будиму университетска штампарија с ћириловским словима. Ова будимска штампарија радила је с монополом све до 1830 године, у које је време монопол престао. До тога времена није се могла развити штампарска радња нигде у српским земљама у Аустрији — а то је такође чинило доста сметње јачем књижевном раду.

Живља брига око школа и боља пажња од стране владе према просвети, наравно да даде јачег живота већ покренутој књижевности. Од *Ст. Вујановскога*, који је био управник школа, налазимо 1772 *Немачку граматику*, од *Ст. Лазаревића* 1774

опет *Упутство за ученѣ немачкогъ езика;* од *Тод. Јанковића*[1]) *Ручну књигу за учителѣ*, 1776, — од Вујановског *Аритметику* 1777, — даље *Буквар за српску омладину у Угарској* од 1781, — *Календар вечити* од Орфелина 1783, који је 1817 дочекао треће издање у Будиму и у ком има у кратко *Физика.* — Год. 1791 изашао је Теод. Аврамовића *Нѣмецкій и сербскій словаръ*[2]) дело израђено веома невешто и рђавим језиком препуним русизама, итд. Оваких дела има више, која су сва штампана у новој штампарији у Бечу, а све за потребу школа. Поред књига те врсте које су највише за потребу школа и свештенства и у којима видимо расадник рђавога правца у језику, с којим се после чистој књижевној мисли ваљало борити с тешком муком, радило се и друго којешта више с наменом народу и читалачкој публици а не школи — које ћемо такође прегледати ма и у главноме. У две велике свеске изашло је 1772 *Житіе и славныя дѣла Государа импер. Петра Великаго самодержца всероссійскаго*, којему се прави писац не зна, прем да га гдекоји приписују Зах. Орфелину. У Бечу је исте године издано *Описаніе святаго божія града Іерусалима* за које се мисли да му је писац Же-

[1]) Кад је руска царица Катарина уређивала своје школе по прилици аустријских, позову га у Русију да и он на том послу ради и тамо постане велик чиновник. Марија Терезија дала му је племићство угарско с додатком „од Миријева“, у Русији такође постане племић и витез ордена Владимирова 3-ће класе, члан царске академије и државни саветник. Умрьо је у Петербургу 1814 године.

[2]) Штампан „иждивеніемъ Іос. отъ Курцбекъ“, немачко-српски део захвата 719, а српско-немачки 326 стр.

фаровић, а та је књига — сва, и текст и слике — резана трудом Зах. Орфелина. Трудом П. Јулинца штампана је по руском у Бечу 1774 *Итика, іерополитика или философіа нравоучителна*, год. 1775 штампан је такође у Бечу *Путъ къ постояной слави и истиномъ величеству* с француског од Ролена; 1777 има опет од П. Јулинца *Велизар* Мармонтелов, превод с француског штампан у Бечу итд.

То је од прилике главније из оскудне библиографије наше књижевности о првоме почетку њезину. Види се крајња сиротиња у свачему и праве књижевности ту још нема. Никога није било ко би разумео главну ствар у оснивању народне књижевности и схватио право достојање њено, а та главна ствар јесте језик народни. Сви су држали да књижевност треба радити језиком црквеним, а понајвише њих није знало тога језика како треба. У осталом и језик је црквени био тада толико супротан законима језика народнога, да се њих два лако нису могла сложити; и ко је држао да треба писати језиком црквеним, тај није могао доћи на гледиште да треба писати језиком народним. Не знајући опет онога мртвог црквеног језика, који није био изучен ни у права научна правила сведен, него се држећи лоше граматике, сви почеше мешати у тај црквени језик који више који мање србизма, прибегавајући народноме језику свуда где што не би знали како је „славенски.“ Тако се заметне с једне стране постанак мешанога, ни српског ни „славенског“, никаквог језика, који су сами књижевници што се

служаху њиме прозвали „славено-сербским.“ Али нигде ту није било добитка за народну књижевност, она још бејаше само у врењу и кретању, и њезин почетак још не беше добио прве победе ни учинио првога корака за истинити напредак свој.

53. Овај први корак учинила је српска новија књижевност с човеком самоуком, са добро познатим првим књижевником и философом народним *Доситијем Обрадовићем.* Чудновата је судбина овога великог човека. И ко хоће добро да разуме околности у којима требаше да постане прва наша књижевност, ваља да чита његов живот, где се красно цртају зле и добре стране нашега народа у његово време и одакле се тако лепо даду читати потребе народне.

Доситију Обрадовићу крштено је име *Димитрије*, а *Доситије* му је наденуто кад се покалуђерио. Родио се у Банату у Чакову 1739 године. Закалуђеривши се 1753 врло млад у Хопову, занесе се са свим у религиозни живот са свима предрасудама средњега века, хотевши да се посвети, али на скоро наиђу к њему друге мисли, он се остави и светињиштва и калуђерског живота и у њему оживи мисао и воља за науком са свом снагом и животом. Пође на пут преко Хрватске и Далмације и зарађујући новаца учитељством и давањем лекција прође читаву Европу, изучивши се веома. За тим се вратио у Србију где је постао саветником и „попечитељем“ просвете, отворивши својом беседом прву велику школу у Београду и скончавши се

1811 године. Сахрањен је код велике београдске цркве.

Књижевну радњу своју почео је Доситије 1770 учитељујући у Далмацији у Плавну и Скрадину. Преводио је беседе Златоустове на српски и говорио сам народу у цркви народним језиком — и беседе његове ишле су и преписивале се од руке до руке по жељноме тамошњем друштву, као кад се што једва дочека. Ту Доситије напише своје дело *Первенацъ или ижицу; Христоитію или благый обичай и вѣнацъ одъ алфавита*, и *Буквице*, по азбуци уређена морална изречења. Све су те првине његове морално поучнога садржаја намењене поучавању ученика и народа. Али ниједно то дело није видело света наштампано за живота Доситијева. Прави почетак његове радње у књижевности пада у годину 1783 кад му изађе „*Животъ и приключения Димитрия Обрадовића нареченога у калуђерству Доситеа*, ньимь истимь списана и издана“, дело које ће остати вазда великога значаја у књижевности нашој. „Живот“ свој наставио је Доситије у другој књизи, која се зове: *Домаћа писма.* Год. 1794 издао је *Совѣте здраваго разума* у Липиској и *Слово поучително Георгіа Іоакима Цоликофера* говорено у реформатској општини у Липиској, превод с немачког. Год. 1788 издао је у Липиској: *Езопове и прочихъ разнихъ баснотворцевъ басне.* год. 1789 *Пѣсму на взятіе Бѣлграда* у Липиској, то кад су Аустријанци под Лаудоном узели Београд. Год. 1793 издао је у Бечу *Собра-*

ніе разныхъ нравоучителныхъ вещей; 1803 *Етику или философію нравоучителну* по систему професора Соави у Млецима, 1804 *Пѣсму на инсурекцію Сербіановъ* посвећену Карађорђу, такође у Млецима. То је последње што је Доситије издао за живота свога. Да није онако тешко било штампати књиге на страни и по туђини, сва прилика да би још што било, а особито што је Доситије врло желео да подигне штампарију у Београду где се на послетку настанио — али ту је жељу он и у гроб понео.

Величина Доситијева у овоме је. Он је први, видећи запуштеност црквених људи у оно време и оскудност једине религиозне просвете за време у коме живљаше и за потребе народа који се обрете међу образованим и просвећеним светом и којему се и самоме за тим трудити ваљало — прекинуо све свезе са старим правцем црквене просвете и књижевности. Тај правац беше непрестано на влади као једини наставак од правца наше старе књижевности, макар да свега осталог од старе књижевности беше нестало и макар да се ново време школама и штампањем књига почињаше. Народ се беше научио живети по староме обрасцу, а од тога је ваљало одустати, ако се хтело поћи путем правога напредовања. Прекидајући с тим правцем прекидао је и с црквеним језиком који се на њему оснивао, и отуда главна мисао његова да се пише народним језиком, ако се истина хоће да ради за образовање народно. Тим је Доситије погодио прави пут којим могаше корисно поћи и напредовати но-

вија књижевност — погодио га је исказавши и одбранивши главно начело такога правца. Тим је још он први који се поклонио светињи народнога језика и повикао да нам треба прекидати нерад и оклевање те учити. И једно и друго Доситије изрече тако живо за то јер га љуто тишташе незнање и мрак у народу који је он од свег срца љубио — он је сам на себи осетио тиштање тога зла. И Доситије, приповедајући о животу своме, стаде живо ударати на просвету и предрасудност која народу сметаше, викати да се књиге и школе шире и свуда препоручивати науку. Не само да је изрекао у начелу шта треба радити него је и сам то почео с добром срећом, и за то и нађе брзо и на све стране одзива и поштовања. Како је дубоко Доситије појимао своје поштовање према језику народном сведоче његове речи: „Језик има своју цену од ползе коју узрокује, вели он, а који може више ползовати него општи целога народа језик?.... Страна света у којој се српски језик употребљава није мања од земље Француске или Енглеске: мале разлике у изговору налазе се свуда.“ Опазивши овако снагу и обим народа српског, врло је лепо схватио и јединство народа нашег, расцепљена у три вере, о чему се врло топлих мисли налази свуда у његовим делима. И све то учини те ће заслуге његове заузимати увек сјајно и знаменито место у историји српске књижевности.

Међу тим колико беху важна дела Доситијева и колико брзо стекоше доста пријатеља — нађе им се и непријатеља, што је обично поред свију ве-

ликих идеја и идеја које чине епоху у народном или књижевном развитку. Прво му се огласи за противнике свештенство за то што оно држаше да му је дужност бранити црквени језик из све снаге, а друго што Доситије насрташе и на само свештенство за дела којима је потпомагало предрасуде и празноверицу народну заклањало, пречећи пута просвети и књижевности. Кад помислимо да је свештенство српско ушло у XVIII век са знањем врло слабим и да су се морале дизати школе и ради народа и ради њега, онда се не ћемо зачудити делу Доситијеву, који, видећи народне мане и у свештенства, и тамо их је гонио, борећи се управо за то да свештенство прво заузме у народу значај образованости и напретка и да се остави преживелих се предања из старога времена. А друго му се огласише за противнике и сви приврженици црквенога језика. Ови држаху да је црквени језик којим су они писали језик Ћирила и Методија и мати свију словенских језика, па се њихову дубоку а ташту поштовању према томе језику, коме ми данас научну вредност добро познајемо, ружно чињаше оставити га. Даље беху угледом латинскога у осталих народа научени да има језик *учених*, који је књижеван, и језик *простих* људи који је некњижеван, па за то им се као ученима чињаше срамота писати језиком који сваки зна и којим сав народ говори. Данас је свакоме врло јасно како је и ово мишљење, празно и без основа, опет остатак старијега и назаднијег књижевнога правца. Јер куд ће веће недоследности него хтети писати и радити за

народ а томе народу и језику његову достојања не хтети признавати. То су дакле биле стихије које су стајале на врху образовања и књижевности српске, и Доситије огласивши њима рат, заподео је борбу која се протезала дуже, основавши тиме читаву школу књижевника у своме правцу. Противници Доситијеви од стране свештенства терали су у први мах дотле да су му књиге спаљивали, и да су његове књиге постале врло ретке, тако да су их људи по скупе новце набављали. Него ни то не потраје дуго. Старинска школа, на коју је ударио Доситије, слабила је све већма, особито после смрти његове и од како је његовој идеји помогао нов нараштај својом радњом, међу којим је нараштајем био и Вук.

Доситијева дела међу тим народ је миловао једнако. Још за живота му издат је из *Басана*, 1800 године избор један, и штампан је у Будиму, за који се мисли да се око њега трудио Л. Мушицки. Год. 1806. издао је новосадски књижар Каулиција по други пут Доситијеве *Совѣте здраваго разума* а исти 1808 *Собраніе разныхъ нравоучит. вещей.* Кад пак његових непријатеља неста и поче се на све стране друкчије мислити о Доситију, почеше се прикупљати и издавати и рукописи па и сама приватна писма његова; тако драгоцено поста све што је од Доситија. Тако је Ђ. Магарашевић 1829 скупио и издао у Будиму *Писма* приватна, три песме и пет беседа које је Доситије говорио у Далмацији. Исту ту збирку још је умножио Глиша Возаровић кад је дела Доситијева прештампавао. Још пре тога, 1818, издао је у Будиму П. Соларић, ученик Доситијев *Мезимца*, последње дело Доситијево, које се код њега по смрти нашло. 1830 изађе трудом Севастијана Илића у Карловцу (Карлштату) код Претнера *Первенацъ и ижица;* Ј. Миловук је издао

1826 у Пешти *Христоитію, сирѣчь благый обичай и вѣнацъ одъ алфавита*, а новосадски књижар К. Каулиција издао је 1830 у Бечу *Буквице на сохраненію бывше до данасъ кодъ г. Георг. Кирiаковића купца новосад.* све првенчад Доситијева, коју је писао у Далмацији учитељујући и коју је после наше министарство просвете прештампавало за поклоне добрим ученицима у основним школама. Целокупна дела Доситијева изашла су најпре у Србији трошком Глише Возаревића књиговесца и књижара београдског 1833—1845. Мало за тим издао их је Дан. Медаковић око 1851 године. Али ниједно то издање није потпуно верно, особито што се правописа тиче. У Београду је правопис дотеран по ондашњем званичном правопису, а Д. Медаковићев није никакав. Доситије — што је знаменито — у првој књизи својој пише само *ь* по старом српском обичају, а *ъ* и *ы* не пише никако, а иначе му је тамо правопис веома прост и без икаква мудровања.

54. Ни после Доситија за дуго нема у српској књижевности никаквога правца — али што јој живот даваше и што је крену и у народ уведе — то беше борба око језика народнога, коју је Доситије кренуо. Савремени Доситију нараштај теже се могао навикнути на његове идеје него нараштај који је после њега долазио и њега већ с поштовањем гледао; па тако је и идеја Доситијева напредовала. Као човек доиста великога духа Доситије је остао дуго времена напред у књижевним погледима; дуго времена га не претекоше књижевници српски. Они књижевници који долажаху после њега, не могаху сви, усвојивши његово гледиште, помаћи се и корак даље, чим би његов правац напредовао, него за дуго после њега многи стајаху непрестано на

једној висини с њиме. Тако јс Доситије вођ читаве школе што се тиче погледа особито на језик и књижевност и вођ је нехотице тиме, што у прва времена после њега мало њих бејаше који га претицаху и који га хоћаху како ваља разумети у тим стварима. Да би се ово разумело, ваља нам овде напоменути ту околност, како није у Доситија главна заслуга то што је почео писати *добрим и непогрешним народним језиком,* него то, што је у време кад је народни језик био забачен и презрен и кад се све хтело писати црквеним језиком, изнео на видик начело да *треба писати народним језиком* почевши сам радити по том начелу онако *како је могао и знао.* И језик Доситијев има доста погрешака, његов језик није чист од руско-словенскога, у њему се налази сваки час на поједине речи и реченице које су против српскога језика како га ми данас схватамо. То није ни могло бити друкчије. Доситије није био граматик ни филолог него човек философ, а у стварима од језика нити се кад поносио нити што научно себи придевао; он је почео самоучки, и за то нам може бити врло лако разумљиво за што је његов језик у толико народан у колико се он може сачувати чист у једнога књижевника коме је био добро познат и црквеан језик, и који је на том језику толике књиге читао још док се у манастиру бавио. Како је ствар о језику кренуо напред Вук Стеф. Караџић својом граматиком, речником и правописом, и како су народне песме обрнуле читаву ту ствар на други пут, то нам долази напред. С Доситијем и са свима књижевницима после

њега који су задржали његов поглед на ту ствар, разумева се језик основан на оним начелима, на каквима стоји језик у Доситијевим књигама а то је језик *народни самоучки*, не сведен у правила праве добро основане граматике и мешан са црквеним руско-словенским језиком — о коме је последњем читава та школа или врста књижевника држала да је најстарији словенски језик, отац свију садашњих, и језик на који су Ћирило и Методије превели црквене књиге онда кад се почињала стара словенска књижевност. Међу тим Доситије у својим делима није говорио ништа о језику с овог погледа. Не треба уједно заборавити ни то, да се Доситију не може за то ништа рећи, јер његове прилике нису му допустиле учинити већега корака — а књижевницима који су после њега радили по тим начелима, кад су изнета била на свет и добро се упознала боља и напреднија, стајало је на вољу која ће изабрати.

Али ова ствар напредоваше доста споро. У онај исти мах кад су излазиле прве књиге Доситијеве бранећи народни језик и позивљујући књижевнике да се пише њиме, готово се најсилније развијала радња око утврђивања „славено-сербскога“ и „славенскога“ језика и то од људи који су стајали на школској управи у тадашње време и од којих је могло изаћи највише и зла и добра према положају њихову. У то време радио је Аврам Мразовић *„Руководство къ славенстѣй граматицѣ“* (Беч 1794, Будим 1811 у другом издању) а далеко после тога, 1821 *„Руководство къ славенскомъ кра-*

сноръчію“ у време кад су биле познате и народне песме и Вукова писменица и сами његов „*Српски Рјечник*“ који је изашао 1818 године. Стеван Вујановски написао је „*Руководство къ правоглаголанію и правописанію*“ (Беч 1793) а осим тога изашло је још два три така дела и остало је иза неких писаца онога времена две три граматике „славенске“ у рукопису — што показује у каквом је полету била та ствар у оно време. Осим тога писале су се за школе књиге, и граматике и речници за учење различних језика, у којима је већином био тај правац. Тада дакле, када пониче мисао о противноме и бољем правцу, почео се рђав најбоље утврђивати. Он се држаше у школи, брањаше се заклоном свештенства које је било за њ заузето и чувало га, и будући се тада поче и о школама живља брига, поче улазити и укорењавати се и у самом народу.

Страна „славенскога“ језика бејаше тада дакле нај јача управо онде где је најбоље место и било, — у школи; у књижевности, где притицаху сваки час нове силе, она не имаше крепка живота. Али у књижевности не иђаху сви правим путем; многима се није чинило да ће бити добро са свим пристати за Доситијем и прионути с љубављу и поштовањем к народноме језику. Не могаху се никако навикнути да књижевни и народни језик буду једно, нити могаху доћи до високе мисли о томе како се књижевни језик из народнога црпе и саставља бирањем, поређењем и критиком. Мислили су, да ће према црквеном језику учинити издају и незахвалност ако

га оставе, јер једнако мишљаху за њ да је отац и српскога и свију осталих словенских језика. С тога изађе и трећа страна, која нити хоћаше да пише језиком каквим је писао Доситије — у коме је главно народно, и у коме је један књижевник могао бити бољи а други гори, како је у коме био више или мање жив сам народни језик, — нити опет језиком црквеним, већ изабра средњи пут између оба та правца. Тај средњи пут беше у нашој књижевности онај језик ни српски ни „славенски," који писци што писаху њиме сами прозваше „славено-сербским." Овоме језику начињен је заметак још у књигама оних који писаху правим „славенским" па свуда прибегаваху к народноме где не знађаху како је „славенски" а којима се народни и без тога често у перо поткрадаше. С тога томе „славено-сербском" прибегоше и они који ради бејаху писати правим „славенским" а не знађаху га како треба. Јер у том „славено-сербском" као у смеси посве самовољној, не ограниченој и без икаквих правила, могаше бити како је ко хтео и њиме је било најлакше писати. Ко је што хтео српски — метао је тако, а „славенски" је мешао где му се год свидело, или ко није знао како је што управо српски, метао је „славенски," а што није знао како је „славенски", оно је писао српски, па и то онако како је он знао.

У овој забуни од језика начинила се не мања забуна и од правописа, особито после 1818, кад се разгласи и поче правопис Вуков, коме се одмах стало у наточ радити. Доситије је, као што смо

мало напред споменули, писао простим правописом а после њега као што је сваки књижевник у језику радио без икаква рачуна како је могао и хтео и како му се кад за боље свидело — тако се тај правац показао и у правопису. Једни су држали руски или црквени, други су га дотеривали и кројили, и као кад се што без стална и истинита начела ради — чинили су сваки на свој начин, проводећи време око ситница и беспослица.

Међу тим у књижевној радњи настајаше више живота, који се заиста најпре том борбом покренуо, понесавши собом на књижевно поље и оне који иначе може бити никада не би пера ни прихватили. Књига настаје више него пре, особито од 1800 године. Пре тога је српска библиографија веома сиромашна. По две три или четири пет књига све су богатство њено, али од то доба број постаје већи, и он више никад не опада, него у главноме или се множи или држи на једноме месту. Што се тиче струка књижевности које се највише подизаху, о томе је тешко говорити. Тада још није било књижевника који би се стално држали само једне струке — сви су радили од воље, и добро је био дошао сваки који је само хтео радити. Било је (као што је готово и данас) право пожртвовање хтети се излагати свој невољи и патњи око издавања и растурања. Публике није било никакве у правоме смислу те речи, и оно мало књига што се штампало, растурало се међу „љубитеље књижевности“ као што се они сами називаху. Ти „љубитељи“ тада беху растурени на све стране по народу. Јер исто тако као што

наша књижевност, настајући у народу први пут у новом европском смислу те речи, стајаше у заметку, ствараше се и српска публика од људи који су већином једва имали нека основна знања и умели читати и писати, па су миловали бавити се по који час и поучном или забавном књигом. Кад се проучи стање публике, много јасније долази стање књижевности. Осим основних школа, у којима су се предавала прва знања од наука, није било у свему народу нигде већих школа за народно образовање: то народно образовање вршило се још непрестано предањем и песмама народним. А и основне школе тек се развијаху, и књижевност беше ограничена и простором само на Србе у Аустрији. Па се ни за њих књиге не могаху штампати код куће, што би посао врло олакшало, него далеко на страни: у Млецима, Бечу, Будиму и Липиској. Све дакле прилике беху неугодне — па тако је и ишло. Али ипак види се којој струци највећма нагиње српска библиографија у почетку своме. *Богословска* и *философска* дела најчешћа су — што нам је јасно кад помислимо на потребу која је изазвала књижевност код нас и на првога народног књижевника Доситија којим је правцем ударио. У богословској књижевности особито место заузима књижевник *Јован Рајић*, великих заслуга за свој народ у многоме а особито као историк, о коме ћемо и на другом месту опширније говорити. Он се доста трудио око важнога питања у прошлом веку, којим се бавио и један синод српски у Карловцима, на име око уређења једнаког катхизиса за све православне школе у ау-

стрији. Од њега и имамо *Хатихизисъ* штампан у Бечу 1791 написан „славенски“, по коме се све до наших дана учила та наука по српским земљама у Аустрији. Од Ст. Вујановског имамо *Краткую церковную историіу* (Беч 1794) преведену с руског; од *Зах. Орфелина* неколико дела итд. Ј. Рајић је у овој струци одмах у прво време тако знаменит књижевник, да му је тешко наћи равна и у последње време. Његова вредноћа је јединствена у читавој српској књижевности. Особито је пак важно језика ради негово дело *„Собраніе разныхъ недѣлныхъ поученій въ трехъ частехъ поособѣ состоящее“* штампано у Бечу код Стевана Новаковића 1793 г. на великом листу као што су црквене књиге. Знатна је та књига по томе што је у њој језик словенски дотериван према српском, и то је Рајић учинио по начину српско-словенском, што је врло знаменито за историју нашега језика, особито кад знамо да се у оно време, кад се та књига штампала, готово већ ништа није знало о српско-словенском језику: толико се била утврдила нова наука руско-словенског читања. То сведочи уједно и познату дубоку наученост Јов. Рајића, оца српске историје. Огромна богословска књижевна радња Рајићева није сва угледала света, много је од ње остало у рукопису, као *Историја о саборима*; *Тело теологијско* и т. д. У ово прво време знатан је после Јована Рајића *Вићентије Ракић* игуман манастира Фенека, књижевник који је доста писао и који је узимао ствар из светога писма па је израђивао као приповетку у стиховима, што је врло помагало

раширивању српске књижевне публике. Од В. Ракића имамо *Священную исторію*, превод с руског (Будим 1797) *Жертву Аврамову* с грчког, (у Буд. 1811 трећи пут издана, за коју се не зна кад је издана први пут); *Хранилиште душе*, с грчког (Млетке 1800), *Исторія о разоренію Єрусалима*, са сликама (Млетке 1804) прештампавана чак и у новије време, *Чудеса пресв. Богородици*, (Млеци 1808); *Житіє св. Іосифа* (Млеци 1804) итд. Од *Јована Берића* има *Житіє Господа и Спаса нашего Іисуса Христа* (Беч 1811) издано други пут у Будиму 1831. итд. Истом касније долазе неколики нови писци на овом пољу које је у осталом стајало доста пусто. У *философском* правцу радило се према потреби понајвише с педагогијске и поучне стране, о моралности, кад с бољим кад с горим избором. Сам правац изображавања наших тадашњих књижевника, према правцу ондашњих школа у којима су се они учили, био је већином философијски. Често су у избору премашали круг своје публике којој су књиге намењивали, и ако су многи гледали да удесе према потреби својих читалаца. Што у том изберу не погађаху прави пут, није се чудити поред осталога свега неудесног и незгодног у ондашњој нашој књижевности. У рђав избор може се узети Ј. Рајића Кантово *О смрти;* Ник Шимича *Логика сербскаго языка на глаголанію у две части произведена* (Буд. 1808 и 1809) без икакве научне вредности; Георгија од Бечкереки *Философическа наука* превод с немачког (Будим 1809.); П. Соларића *Улогъ ума человѣческогъ*, *либо кратко*

представленіе онога, што умъ свима людма повелѢва на просвѢщеніе о нъіовой жизни и на наставленіе, како имъ щастіе свое собрещи надлежи, с немачког, (Млеци 1808) и превод Ј. Цимерманова дела *О самости* итд. Овако незгодан избор и онака неразборитост и помутња у језику и писању грађаху провалу међу и оно мало читалачке публике што је могаше бити, и међу књижевношћу која се на свет из мрака отимаше. Публика већином беше једва са првим знањима, невешта са свим за философијске ствари — а књижевници се држаху рђава избора и незгодна језика који не би никад могао омилити читања, јер понајвише беше неразумљив. С тога књижевност и не могаше брзо напредовати и с тога се и држаху на једној мери све оне сметње које пређе помињасмо. Осим философијских и богословијских списа о којима сад говорасмо и који тражаху читаоце већ научене на читање и залубљење у њ, којих је онда мало било, и који списи такође беху преводи и биље туђега духа и туђинскога правца књижевног, налазимо у први мах граматичке, историјске, географијске и физичке књиге које су могле мање него и шта послужити бујном ширењу књижевности. На одушевљење којим би се будио живот народни песмама и таке врсте делима или историјским и етнографским чланцима о своме народу не наилазимо у први мах никако; о томе су писци говорили у својим предговорима и то начином којему их је њихово немачко образовање научило а који беше далеко од простоте, лакости и разумљивости а препун „дубокомислености“, и који

отишавши на клизаве и криве путове научничке одлучности, још их већма удаљаваше од народа. Поезије у први мах не беше никакве и осим поменутих дела наилазимо на „оде“ и „стихове“ чешће, али у њима никад нема поезије ни труна, и све по чем те ствари могу бити прибројане у поезију, јесте „стихотворство,“ речи по калупу у ритам сабијене.

55. У осталом покрај мноштва непрактичних дела којима се књижевни напредак ни мало напред не помиче и која су тако честа у свакој књижевности у почетку, где се не зна ни ко је прави књижевник ни шта треба књижевности него се по случају и од воље ради — долазе после Доситија и у оно време и практичнија дела и налазе се људи који су од користи били књижевном напретку од Доситија тако срећно покренутом. Није много прошло па се видело да је његова идеја пресудно победила. Славни историк *J. Рајић*, којега смо мало више помињали по његовој богословској радњи написао је лепу песму *Бой змая са орловы* (Беч 1791) после последњег аустријског рата с Турском, у којој пева узеће Београда, и то за онда врло лепим народним језиком, тако, да му се то дело и после прештампавало. За Доситија се особито борио његов познати ученик *Павао Соларић* (родио се 1781 у Великој Писаници у Хрватској а умрьо у Млецима 1821 године) врло учен човек, којега смо већ напред помињали у философској радњи. Писао је ваљане књиге и највише је заслужан тиме што се свуда борио за Доситијеву идеју ако и није сам писао увек језиком ни какав је у Доситија. Од

њега може се овде споменути књига *Ново гражданско землѣописаніе* (1804 у Млецима) и важна и лепа књижица *„Поминакъ књижескій“* (Млеци 1811) у којој поред важних података за историју српске књижевности има лепих и патриотичних реченица. Од *Атанасија Стојковића* (род. 1773 у Руми † 1830) који је на послетку био професор у Русији у Харкову могу се поменути два романа: *Кандоръ или откровеніе египетскихъ таинъ* (1800 Будим) и *Аристидъ и Наталія* (1801 у Будиму). Од истог Стојковића има српска књижевност и прву *Физику* у три књиге (Будим 1801. 1802. 1803.) а писао је још нека дела и песме — него му је језик посве рђав. О преводу *Новога завета* који носи име Стојковићево говорићемо код Вукова превода исте књиге. — У ово доба почиње се и корисна радња Милована Видаковића о коме ћемо говорити на другом месту. Год. 1810 он је издао први свој роман *Усамљеног јуношу*, и у стиховима *Исторію о прекрасномъ Іосифу*, а за тим се до смрти наставља дугачак низ његових дела, којима је, као и у опште књигама које овде помињемо, главна вредност што су помогла ширењу српске читалачке публике, јер су избором својим била колико толико удешена за тај посао. Овде се може поменути *Григорије Терлајић* (род. 1766 † 1811). који са своја два дела: *Идеа или мужеска и женска добродѣтель*, превод с немачког (Беч 1783) и *Нума Помпиліусъ* (Буд. 1801) долази у струку приповетке а писао је и песме, од којих су неке, доста лепе, виделе света а многе су пропале. Романи су били

тада још најудесније књиге за читање од онога што је тада имала српска књижевност. Год. 1799 изашла је од Ник. Лазаревића забавна и велика књига *Животъ и чрезвичайна приключенія славнаго Англеза Робинсона Круссе отъ Іорка* (Будим) превод с немачког, а г. 1803 од истога, Виландова „*Повѣсть древныхъ Абдеритовъ.*" У овој струци почиње по правцу овога времена, оставши му тврдоглаво до смрти веран поред свега што су се околности промениле, и *Јоаким Вујић* (рођ. у Баји 1772 а умрьо[1]) у Београду после 1840) који је почео радити на књижевности 1805 и написао врло много особито од забавне књижевности. Језик му је рогобатан како ни у кога није а је̏зи̑ка̑ је доста знао и радио много. Било би дуго побрајати читав ред његових дела, али ћемо му поменути најзнатније *Путешествіе по Сербіи* штампано 1828 у Будиму. Далеко живљи језик него у многих налазимо у *Еман. Јанковића*, који по томе стаје први уз Доситија (рођ. 1758 у Новом Саду, учио је лекарске науке у Хали, а умрьо 1792 у Новом Саду где је хтео отворити штампарију и књижару.) Од њега имамо 1787 *Трговце* од Голдоније, превод штампан у Липиской, и веселу игру *Благодарни синъ* штампану 1789 у Липиской. Он је издао 1787 у Липиской и делце: *Физическое сочиненіе о изсушенію и раздѣленію воде у воздухъ и изясненія разлива-*

[1] Нисам могао дознати годину кад је умрьо. Између осталог он је са својим ђацима ишао по српским местима дајући театарске представе. Ако ко хоће, може ово прибројати међу прве огледе аматорског театра у нас.

нія воде изъ воздуха на землю. Језиком заслужује прво место после Доситија, као књижевник који је између првих почео писати народним језиком.

Разуме се да ниједан а особито неки од овде поменутих писаца немају језика ни колико му драго чиста: шаренило је прва карактеристика њихова, али су заслужили да на ово место дођу угоднијим избором и трудом којим су се марљиво трудили око писања књига. Ово последње је готово једино што даје места у књижевности Јоакиму Вујићу. Међу тим док су ова дела ширила публику и спремала је за веће штогод, народни језик нађе себи поборника особито у Вуку Стефановићу Караџићу, и за њим у Димитрију Давидовићу и владици Лукијану Мушицкоме. Та тројица излазе у своје време више свију у разумевању и поштовању народнога језика а особито Вук Стеф. Караџић, којега радња одмах у први мах добија таки значај, да се њоме карактерише са свим нова епоха у српској књижевности и почиње мало по мало са свим нова школа, која се имала борити с много незгода, далеко већих него што их нађе Доситијева мисао о народноме језику. С тога ћемо о Вуку говорити одвојено. — Димитрије Давидовић (рођ у Земуну 1789 † 1838 у Смедереву) учинио је много у покрету српске књижевности тиме што је почео издавати новине с помоћу свога друга Дим. Фрушића. *Прве* је новине још 1792 почео издавати Стеван Новаковић ималац штампарије; звале су се *„Славено-сербскія вѣдомости“* и излазиле су у Бечу од 1792 до краја 1794, али тада још није било право време за њих.

Д. Давидовић је своје почео издавати 1. Августа 1813 и издавао их је у Бечу до 14. Фебруара 1822 год. Звале су се *„Новине сербске изъ царствующега града Віенне.“*[1]) Тада се одселио у Србију где је као дипломата стекао у историји нове кнежевине лепих заслуга. Поред новина издавао је у Бечу од 1815 — 1821 *Забавник,* који се у оно време одликовао и језиком и добрим избором предмета, и издао је *Историју сраску,* који је посао израдио по Енгелу. У Београду је такође радио на књижевности, урећујући 1834 и 1835 *Новине србске* које се у Београду наставише, и издаваше и ту за три године свој *Забавник* (1833, 1834 и 1835) *Забавници* ови, а особито новине Давидовићеве, заузеше светло место у историји српске књижевности, јер књижевници српски, који дотле не имаху никакве средине, тада се прво прикупише око једнога органа и тада се прво на животу осети колико вреди за развитак нове књижевности *орган књижевни* који без прекида излази, с одређеним задатком, правцем и тежњом, нарочито колико вреди супрот растргнутом раду појединих људи појединим књигама које овда онда излазе. У даљем прегледању историје књижевности имаћемо још прилике да се уверимо о овом значењу Давидовићевих новина. Језиком је Давидовић истина припадао школи коју бисмо могли назвати Доситијевом по томе што је

---

[1] Види се и по наслову језик. Али онда је Давидовић писао боље но други и што је најглавније, говорио је боље него што је могао радити.

она држала као исповест оне погледе на језик који се види у Доситијевим делима — али се ту држао на већој висини него многи други онога времена.

Упоредо с Давидовићем што се тиче тих заслуга можемо поставити владику Лукијана Мушицкога, о коме ћемо говорити више на другом месту, кад станемо разгледати поезију. Као важан и научен човек који се прослави и стече поштовања особито поезијом својом, владика Мушицки много чињаше саветима, заузимањем и потпомагањем, и тиме је више учинио за ову ствар него ли самим радом својим. Тиме је много и Вука потпомагао. Његове песме, певајући име и језик српски, побуђиваху силно ондашњи нараштај омладине српске, који се с већом вољом и живље отресаше старих предрасуда, те тако се поље за прави народни језик, којему владе још ни у маломе не налазимо, све већма спремаше и чишћаше. Још се њему у особиту заслугу може уписати што је он од Срба први начинио списак свију штампаних донде српских књига, почевши од штампарије Ђурђа Црнојевића на Цетињу, којим се списком служио у својим историјским делима о српској и словенској књижевности пок. Павао Јос. Шафарик. Али све ово само бејаше спрема за правога радника, за човека који је кренуо напред још једнако нејасну и не разабрану мисао о народном језику и довршио у правом смислу оно што је почео Доситије, започевши епоху у српској књижевности — а тај човек био је Вук Стефановић Караџић, о коме нам је сад на реду да говоримо.

56. Видесмо какав излази језик из Доситијевих дела, кад га научно проучимо. То је језик народни, пун провинцијализма, у коме долази и германизма и уплива у неколико од других туђих језика, којима се писац учио образујући се на страни; језик каквим је могао око 1780 у српском народу према тадашњем његову стању и према онда силном упливу црквенога језика писати Србин самоук. Доситије пак то никад није износио као начело; он је тако писао радећи у томе онако како је знао и како је он могао знати, а као начело износио је свагда на чисто то, *да књиге народу треба писати народним језиком*. Тиме није било показано још двоје што је требало знати у тој ствари, на име: које је тај народни језик, и где га ваља тражити. Док су пак последници Доситијеви заметнули борбу, једни се противећи са свим његову начелу, једни опет тражећи средњег пута између његова и између старог начела, а једни одобравајући Доситију и бранећи га али радећи онако као и он, не помичући ствар народнога језика даље на поље праве науке него пишући како су знали — изађе у српској књижевности брзо на глас Вук Стефановић Караџић, кога мало пре напоменусмо, и који одмах у почетку своје књижевне радње с добром срећом положи праве темеље истинитом научном изучавању српскога народнога језика. Тако је посао који срећно поче Доситије још с бољом срећом довршио Вук.

Вук Стеф. Караџић родом је из Јадра (родио се 26, Октобра 1787) из села Тршића у данашњој Србији на погледу Босне и Херцеговине. По-

родица му се уз аустријске ратове око 1737 године доселила у Јадар из Херцеговине из Дробњака, од куда му је и презиме Караџић. Изучивши књигу, како се онда могло, од свога једног рођака и у манастиру Троноши, год. 1804 био је писар код Ђурчије који је побунио Јадар, и кад Ђурчија погине и Турци опет покоре Јадар, дигне се у Карловце на науке где је учио између осталога и немачки језик, тешко се потуцајући. После се опет вратио у Србију и био је у служби код ондашњих војвода као писар. Кад се у Београду 1808 отворила велика школа, он остави службу и стане у школу, али не доврши, јер занемогне и падне у болест, од које је после до смрти остао хром на једну ногу, служећи се штаком. После је опет био у српској служби као судија и у последње време Карађорђеве владе и управитељ у Брзој Паланци. Кад је Србија страдала 1813 године, Вук оде у Беч где се позна с Давидовићем и Фрушићем који су тада почели издавати „Србске Новине“ и после с Копитаром, ученим Словенцем, првим словенистом, филологом и археологом словенским у оно време. То познанство пробуди у Вуку вољу за књижевну радњу на познању српскога језика и уроди за српску књижевност радом најсјајнијим. Наслањајући се на Копитара Вук је учио како ваља ићи стазама лингвистичке науке и познања језика; поред тога се познанства пробудио књижевни дар, који, пошавши стазама самовласним и непознатим, преврну читаво доондашње мишљење о српском народном и књижевном језику. Из Беча је Вук, по-

што се дао на учење српске народности, у том послу обилазио је више пута све српске земље осим Босне, Херцеговине и Старе Србије, путовавши и по осталоме свету доста, и познавши се лично с многим најзнаменитијим књижевницима. У Србији је и за прве владе кнеза Милоша био у државној служби неко време. Преминуо је у почетку 1864 године.

Пре него што станемо разгледати књижевну радњуВукову ваља нам запамтити да се одмах у почетку његова рада виде два правца: *прво* да позна језик и *друго* да скупи умотворине народне, т. ј. песме, пословице и приповетке. Упознавши се срећно с правом важношћу и с правом ценом народнога језика у књижевности, и видећи неправилност и нечистоту онога језика којим тада писаху књижевници српски, Вук добро подеси мисао: да се нигде народни језик не може тако лепо видети и познати као у умотворинама народним кад се чисто препишу из уста народних како их народ изговара. Нашавши одзива и одобравања код свију високо научених књижевника свога времена, Вук се даде на тај посао с гвозденом вољом и сталношћу и само то уверење, да има за се и за свој правац читав народ, заступљен у песмама и приповеткама својим држаше, га чврсто на супрот нападању од српских књижевника које га готово до смрти није оставило. Истину, коју онда не могаху познати многи књижевници, научени на старо, а која је данас тако јасна свакоме, Вук је дубоко разумевао, био је из свег срца предан њојзи; и то њој победу а

Вуку славу учини. Вук је разумео и увек свакоме говорио да се ни народни језик за књижевност не може знати без правила и науке; а за науку је нашао извор и прави пут, да по народним песмама позна прави језик народни.

Прво дело којим је Вук почео своју књижевну радњу јесте *„Мала простонародња славеносрбска пјесмарица“* издата у Бечу 1814 године, први заметак мисли још не развијене. Та је књига штампана старим правописом. Од те је књиге изашла 1815 и друга свеска. Године 1814 издао је и друго врло почетничко дело *„Српску писменицу.“* Та је граматика данас важна само по томе, што су у њој такође тек у првом зачетку исказане мисли о правопису и о језику, које су се тек касније дужим мишљењем онако сјајно до најпростије истине разгранале и осветлиле. То исто вреди за оне две свеске „Народних песама,“ издате 1814 и 1815. За тим је Вук издао „Народне песме“ потпуније, и далеко лепше уређене у Липиској 1813. 1824 и 1833 у три књиге. Кад се и ово издање разграбило и слава се народних српских песама разишла по свету, изда Вук и ново сјајно, лепо уређено и попуњено издање „Српских народних пјесама,“ у збирци која се увек помиње за углед у књижевности народних песама. Од овог издања изашла је прва књига 1841, у којој су женске, кратке народне песме, друга 1845, у којој су јуначке песме из најстаријега доба, трећа 1846 и четврта 1863 у којима су јуначке песме из новијих времена. Шта је после смрти издавано поменућемо касније.

Народне пословице изашле су први пут на Цетињу 1836, а други пут 1849 у Бечу, у попуњеном и и поправљеном издању. *Народне приповетке* издао је Вук у Бечу 1853.

То су све дела за познање народних умотворина. Од дела за познање и науку језика народнога издао је после почетка са првом „Писменицом“ од 1814, најпре „*Српски рјечник*“ 1818 у коме му је послу помагао Копитар, преводећи речи на латински и немачки, и који је прво дело Вуково што је њега утврдило у познању српскога језика, дало му темељ за изучавање тога језика у истинитом његову виду и утврдило Вукову славу као познавача српскога језика. Уз тај „Рјечник“ прештампао је и поправљену своју прву „Писменицу,“ граматику израђену по начелима емпиричке граматике, која је дуго била највернија граматика народнога језика у српској књижевности. Ту граматику је превео на немачки славни немачки филолог и лингвиста *Јаков Грим*. Године 1852 изашло је друго издање тога *Рјечника* попуњено са 20.000 речи, у коме има око 48.000 речи. У забавнику „Даници“ 1826, који је Вук издавао, изашао је његов чланак „*Најглавније разлике између славенског и српског језика,*“ у „Даници“ за 1827 „*Буквар,*“ а за 1828 „*Постајање речи*“ српскога језика. За тим долази у радњи о језику његова распра са Јов. Хаџићем, из које изађе више вредних брошира, између којих је најглавнија брошира „*Писма владици Платону о српском правопису, с особитијем додацима о српском језику*“ (Беч 1845 год.), пуна

филологијске вредности. Године 1857 изашла му је ваљана и важна књига *„Примјери српско-славенскога језика.“*

Ево у хронологијском реду распре Вукове са Светићем. 1) Ситнице єзыкословне одъ J. Хаджића Светића (год 1838 на по се, и у Летопису књ. 45 стр. 83) 2) Одговор на ситнице језикословне од J. Хаџића = М. Светића (Беч 1839). 3) Утукъ или одговоръ на одговоръ на ситнице єзыкословне одъ М. Светића год 1839. 4) Вуков одговор на Утук г. М. Светића (Беч 1843.) 5. Утукъ II или одговоръ на Вуковъ одговоръ (Београд 1844.) 6. Вука Стефановића Караџића Писма владици Платону (Беч 1845), 7) Утукъ III єзыкословный — о єзыку и правопису србскомъ (Н. Садъ 1846). После овога дошла је брошира од човека нова којом иступаше на поље Вуковеб орбе и на његову страну, нова снага, — а то је *Рат за србски језик* Ђ. Даничића. (Буд. 1847.) Тиме се свршила та знаменита препирка у српској књижевности.

57. Главно је добро у правцу, у којем је Вук схватио значај народнога језика у књижевности, то: што је поставио више свега, као највећи аукторитет за све, народни језик, онакав у свему како га народ говори и како се показао у умотворинама народним — без икаква обзира на онај „славенски“ језик, који се онда као такав поштовао у српској књижевности, осим потребе у научном изучавању и поређењу. Пошавши таким путем а верно купећи и на свет издајући умотворине народне, у којима је имао вазда утврђено и непроменито сведочанство — Вук није могао залутати и не ће нам бити за чудо, што налазимо да се његова

мисао све већма и већма развијала, потпунији облик добивала и тиме сазревала. Али одмах у почетку радње за језик, почете у оваком правцу и на оваким основима, сударио се Вук са правописом који је онда био у обичају у српској књижевности. Оним правописом, који се држао за то што се случајно на мети затекао и што је уобичајен кад су се почеле писати српске књиге, а који није почивао ни на каквим начелима црпеним из природе и из организма самога језика, Вук није могао извршити свога посла. Како је у овако основној реформи свега погледа на књижевни језик, какву је започео Вук, било од преке потребе променити доондашњи правопис, уверићемо се кад промотримо у кратко, од куда је постао стари правопис. У том ће нам помоћи први одсек ове књиге. Кад преводници светога писма на стари словенски језик пре хиљаду година удесише правопис за тај језик, нису мислили да ће тај исти начин писања морати бити дуго времена после употребљен међу племенима великог словенског народа за *народне* језике, врло различне од старога словенског и гласовима и облицима својим. Видели смо у осталом какве је промене претрпео стари словенски језик, расцепивши се на књижевне дијалекте међу Србима, Русима и Бугарима, јер се тако прӥвӥ према њиховим народним језицима. По тој промени у језику дођоше промене и у старом словенском правопису[1]) Ово промењи-

[1] Како се променио стари словенски правопис према променама старога словенског језика у српско-словенски, видело се у првом одсеку ове књиге, а у примерима се може разгледати и у додатку ове књиге.

вање правописа према народном језику примакло се у потоње дане српско-словенског језика врло близу начелима данашњег новог правописа[1]). Исте таке промене учиниле су се на земљишту руског народног језика у руско-словенском књижевном језику.[2]) И после онакога развитка српско-словенског језика, који смо видели напред у промењивању и језика и правописа према начелу народном, дође међу Србе заједно са руско-словенским језиком у црквеним књигама и правопис њихов. Као што дакле русизми у језику потискоше србизме, онако се и правопис поче догонити према рускоме; а како правила још не беше никаквих, у новој књижевности писао је свак како му се где боље свидело, тврдо држећи, да је правопис црквених књига у истину најстарији словенски правопис. Према овоме свему не треба се чудити што је у тако названом „старом" правопису било свакојаке неугодности. Тамо налазимо н. пр.

1) По једно слово за два гласа као я = ја; є = је, ю = ју, ѣ = је.

2) По два слова за један глас; ль = љ, нь = њ, дж = џ, а понекад и *дь* = ђ и *ть* = ћ прем да су Срби имали одавна готова слова за та два гласа.

3) Нема особитих слова за многе гласове у језику важне, н. пр. љ, њ, ј, џ и у многим *ђ* и *ћ*.

---

[1] Гледај примере у додатку.

[2] На прилику слово ѧ (ст. слов. *ен* кроз нос) у Срба се са свим изгубило, јер српско-словенски језик по народном говору има свуда место њега *е*. *У* Руса оно је остало јер је гласило *ја* у њихову народном језику. Отуда је *я* које наши као и ъ нису познавали пре руских књига.

4) Има за неке гласове и сувише слова. Тако за глас *и* имају осим *и* још *ы і, ый, ій.*

5) Има два слова без икаква гласа. То су ъ и ь.

За сва та слова (осим *і* које је имитација грчкоме као и ѡ, ѷ, ѱ, ѯ и које је и у старом словенском непотребно, па у многим рукописима и веома ретко) „старога“ правописа што су у њему сувише или их нема, ваља упамтити да су у староме словенском језику имала *особене гласове,* који су у српском језику избачени или другима замењени. Из самог поштовања требало је с њима учинити и у писму оно што им је историјски развитак у животу језичкоме донео, на име: избацити их оданде где их у животу нема и заменити их живим гласовима. Тако се добија правопис *по начелу* најближи староме словенском, који се верно држао живога изговора у језику.

И овде је Вукова заслуга голема. Схвативши добро да се начело доброг правописа оснива увек на изговарању, према тридесет гласова српскога језика удесио је буквицу од тридесет слова, таман да се сваки глас пише увек једним знаком и увек где се који чује. Да би се то постигло увео је шест слова ђ, ћ, љ, њ, џ, ј, и то првих пет из књижевних старина а *ј* из општих европских латинских слова и одбацио је све непотребно. Одбацивши тако у правопису за љубав фонетичком начелу оно што се зове историјско и чега су пуни правописи европски, носећи у томе печат свога постанка у средњем веку, Вук је крочио и корак даље против тако зване „коренитости,“ удесивши правопис према

гласовним законима у језику, да се и претварање гласова увек пише. Тим је свој правопис извео у потпуној следствености. Јер српски језик, писан Вуковим чистим правописом, стоји написан потпуно онакав какав излази из уста које га добро говоре — чим се данас ниједан правопис из књижевности свега света не може похвалити. Корени и постајање речи од њих, и по каквим то законима бива, посао су граматици; а правопису је посао да језик покаже у свему онакав какав је, по томе што правопис језику служи, а не језик правопису. На какав пут излази у најновије време наука о језику која се све јаче и огромније развија — српска ће се књижевност све већма имати поносити таким правописом, јер су и до сад сви људи од науке и важности у словенистици признали, да је Вуков правопис један од најбољих правописа.

Парница о новоме правопису у књижевности српској у последње је време свршена њему на корист. Много се отезала осим осталог и отуд што се партија „старога“ правописа противила слову *јоти* за то што је латинско, и што се у читавој препирци, поред те ситнице и спољашњости, радо заборављало све остало што смо видели, а на чем се управо и оснива читава ствар. Вук је у почетку био и сам узео *і* али се тога морао после оставити, јер слова као и све остало имају свој значај и своју историју, које им се не може газити. Чувајући се да мења значај словима, која тај значај имају признат од старине, а добро знајући да се у данашње време нова слова не граде, послужио се словом из латинске буквице које имаше потребни глас. Унети ново слово из латинице у ћирилицу нити је било ново ни осо-

бито, по што се уобичајила руска грађанска ћирилица коју је велики Петар сву дотерао према латинској азбуци — а никад се на ту ствар не може бацити никаква друга сенка. Противници су Вукови корили га вазда да он ради за римску пропаганду својим новим правописом, у који је уведено слово *јота* и којим се „забацује све старо и славенско.“ До данас се свак имао довољно времена уверити како није ни једно ни друго. У осталом латинска слова не могу се узети за нешто особено *римокатоличко*, будући се њима служи толики *неримокатолички* свет и будући им је прави постанак у Римљана пре самог хришћанства. По том умовању и Грци су и Римљани учинили самртни грех кад су примивши хришћанство задржали слова која су постала у старинској не хришћанској вери. На овом месту не треба нам заборавити ни то да *слова* нису достојање ниједнога *народа* него читавога човештва, јер најновија истраживања показују да су готово сва, у данашњој својој разлици, једна од других постала и из једнога се извора развила.[1]) За латинска пак нема сумње да су постала од грчких као што ни за ћириловска црквена нема сумње да су грађена по грчкима. Препирка дакле о томе била је без основа.

58. Кад читамо Вукова дела која је он писао у различна времена, видимо да му језик није свуда једнак, а и противници су га често корили: „да он једнако њих криви за неследственост а овамо је сам највише неследствен.“ Изнесавши начело *да се*

---

[1]) Зна се да част изналаска слова припада Финичанима. Од њих су их примили и дотерали Грци. За исту *јоту*, коју наши хоћаху да начине за симбол латинизма, доказује се да је у Грчку дошла из Финикије и том имену („јота“) не зна се значења у грчком језику.

пише онако како народ говори, Вук је видео куд би одвело ово начело кад би владало оно само без икакве критике, видео је да се жив народни говор цепа на дијалекте, и да има на различним странама народа своје провинцијалне особине. Да сваки књижевник стане писати онако како се говори у његову месту рођења, начинило би забуну, из које се опет не би могло доћи до једнога *књижевног народног* језика за *сав српски народ.* Ова мисао довела је Вука на критику, с којом треба из читавога народног језика, што се говори на свима крајевима народа, одабрати у *књижевни језик* све оно што је најбоље и најправилније. Ту је почетак и заметак научнога рада на испитивању и изучавању српског језика, у ком је после највише учинио последник Вуков Ђ. Даничић. С тог погледа се само могла видети права важност старога словенског језика према народном живом говору, где стари словенски ступа као самосталан језик, по коме меримо правилност и старину свога језика, остављајући са свим на страну крпеж и мешање а лаћајући се правог изучавања. Према тој мисли Вук је остављао нешто погрешно што би био започео, прибегавајући к бољем и правилнијем. Тако Вук писаше изнајпре језиком који се примицао сувременом *књижевничком* језику српском, служећи се „славенским“ речима. За тим се тога оставио кад је видео у каквом одношају треба да стоји стари словенски језик према српском. Вук испрва не писаше *х*, касније га је писао свуда где му је место по показаном начелу, испрва писаше и источним, касније само јужним

говором, испрва писаше јужним говором претварајући *дје* и *тје* у *ђе* и *ће*, касније се тога претварања остави, прибегавши старијем и правилнијем. Између три говора српскога језика, које је *он* први показао и правила им нашао, Вук одабра јужни да је најдостојнији да буде књижевни језик српскога народа. То је учинио из ових основа 1) Што њиме говори највећи део народа и то онај који је у средини, који је најбоље сачувао карактер и обичаје, и који најчистије говори. 2) Што су на њему спеване све готово народне песме, 3) Што је он најближи и староме словенском и осталим словенским језицима, 4) Што је најмекши између три српска говора, 5) Што су и дубровачки књижевници у цветно доба њихове књижевности тај говор изабрали за књижевни и на њему писали своја дела, и 6) Што су и наши главнији књижевници држали се радије њега, само што нису њиме правилно писали.[1]) — Из ових основа Вук је све писао тим говором, не обзирући се ни за ким. Од дела за језик најглавније је и најзнаменитије између свију Вукових дела његов *Српски рјечник* у другом издању. Рјечником је дат материјал и правац за испитивање језика и прокрчен пут, којим само треба поправљати и допуњати што тамо нема. Овим *Рјечником* је српска књижевност дична у научном

---

[1]) Док се писало старим правописом сви су књижевници мешали источни говор с јужним, и тек у новије време, ваљада за последњих десетак петнаест година опажа се у полету код нас источни говор. Међу основе за јужни говор иде и то што су Хрвати, оставивши свој дијалекат и почевши писати чисто српски, узели као књижевни језик *јужни говор*.

свету тиме што нема ниједне друге књижевности која би имала тако веран *у гласовима, акцентима и речима* речник правога народног живог говора и што су свуда уз речи додате важне приче и објашњења. Ово је речено по суду првих људи у овој струци.

59. Осим купљења песама и изучавања народа и језика простире се Вукова радња исто тако благотворно и у другим правцима народне књижевности. Вук је на прилику први писао и *садашњу историју* српскога народа. Он је описивао оба устанка нашега народа од 1804 и 1815 у чланцима који су изашли у његову забавнику „Даници“ као „*Живљење нашега народа под Турцима*“ (1827) „*Устанак на Дахије*“ (1828 и 1834) „*Животи знатнијих људи новијега времена*“ (опет тамо) и „*Живот Ђорђа Емануела*“ 1826, „*Живот Милоша Обреновића*“ 1828, „*Правительствующій совѣтъ србскій*“ 1860 и друге ситније ствари. Вуковим делима и усменим казивањем служио се Немац Леополдо Ранке у познатој његовој књизи „Историја српске револуције“[1]) и у једноме чланку „*Die letzten Unruhen in Bosnien 1820—1832.*“ који је изашао у једном часопису. Што се тиче етнографије или описа српскога народа, о томе има Вук у предговорима к свима готово књигама својим, и у „Даници,“ доста материјала превећ важнога, који с коришћу употребљују научници у својим делима. У ову струку нарочито

[1]) Die serbische Revolution, у два издања, 1828 и 1844 у Берлину. Српски је изашао први део 1864 у Београду, од Ст. Новаковића.

засеца његова важна књига *„Ковчежић за историју језик и обичаје Срба сва три закона“* (Беч 1849). Његов „Српски Рјечник“ има поред многих речи такође силнога материјала за све ове струке, што му поред његове важности са стране језика још већу важност даје. Што се тиче потпуности речника, о томе је сам Вук добро казао: да се никад не може написати потпун речник од живога језика, у ком се непрестано једно заборавља а друго у обичај уводи. У струку етнографије и радње око познања народа спада и једно немачко дело о Црној гори и Црногорцима (Montenegro und Montenegriner Augsburg 1841) које је без његова имена изашло у једној немачкој збирци етнографијских путописа. На послетку имамо Вука споменути и по преводу на српски језик, у ком се он такође огледао са свагдашњом својом срећом. То је превод *Новога завјета* (1847 прво, 1859 друго, 1863 треће 1866 четврто а 1867 пето издање.)

Овај превод Новога Завета имао је своју особиту судбину. Око 1818 године завело се било у Петербургу у Русији библијско друштво за издавање црквених књига на народном језику, које у осталом није дуго трајало. По нуђењу тога друштва Вук почне преводити свој *Нови Завјет*[1]) и преведе га брзо. Тај превод оде у Русију и даду га професору Србину Ат. Стојковићу на преглед, који га нагрди, поправивши језик по „славено-сербском“ те се и наштампа у Русији у Петербургу. Али у Русији се оно библијско друштво забрани и штампан Вуков

[1]) Од тога је изашао најпре у Липиској један одломак: Вука Стеф. Караџића Огледи светога писма на српском језику. У Липисци 1824 8. IV 25.

превод узапти, те се не разиђе по народу. За тим је тај превод штампан у Липиској 1834 под именом Ат. Стојковића, опет онако, докле 1847 не изађе од Вука *Нови Завјет* у правом свом виду.

Кад се обазремо одавде на свеколику радњу Вукову, видимо да с њиме стоји у свези све што се писало у новој књижевности нашој, било да су се примале или одбацивале мисли које је он изрекао у својим делима. Његова благодетна радња кроз педесет година (1814 — 1864) по правди му је стекла име „оца новије српске књижевности.“ Радња та учинила је савршен преврат у свему што се тиче круга књижевности српске по свима струкама, тако да би нас то зачудило од *једнога* човека. Али основа свој Вуковој радњи у духу је народном, у народним песмама, и Вуку остаје неумрла слава што је први био прави носилац те чисто народне идеје, што ју је он како ваља разумео, и што је, посветивши њојзи на службу цео свој живот, учинио, те је она стекла пријатеља и нашла признања и ученика у књижевноме животу. Да није у прво време влада у Србији по наговору књижевника који су били Вукови противници забранила уносити и штампати у Србији књиге које су штампане новим правописом, и да се није преко свега наваљивања и од стране „Друштва српске словесности“ (1849) та забрана држала све до 1859 године, нема сумње да би ствар народна, којој је Вук предњачио, још и пре задобила ову победу која јој је припала последњих година. Да бисмо дакле још боље разумели основе онога књижевнога

преврата који се Вуковом радњом учинио у књижевности, ваља да промотримо извор њихов, а то су *народне песме.* И нигде нам на другом месту у овој књизи не долази згодније да говоримо о народним песмама до овде.

О НАРОДНИМ УМОТВОРИНАМА.

60 — — I. Народне умотворине чине собом толико опширан предмет, да о њима особита наука треба; оне су читава самостална грана књижевности. Али пре него покажемо њихов значај и место у историји књижевности у опште као допуну к овоме што је већ довде у овој књизи о њима говорено, да прегледамо редом по врстама те умотворине.

— Међу народне умотворине броје се као што смо већ видели *народне песме, приповетке, пословице* и *загонетке.* У те четири врсте народних умотворина показали су се сви правци умне радње у првобитности својој — онако како их најобичнији практични живот изазивље. *Загонетке* су школа разуму, којима се из малена деца вежбају; у *пословицама* видимо философију живота и заметак свију наука у најпрвобитнијем ступњу њихову, кад су још не системисане основне истине које се у животу људским искуством опажају; *песме* и *приповетке* су дела уметности, где човечанско осећање за лепо изводи своје створове на радост себи и другима, у стиховима и у прози.

Све те врсте народних умотворина још се могу поделити по *садржини* и по *старини* својој.

Тако што се тиче песама можемо узети *по старини* четири епохе. У *прву* епоху долазиле би све песме у којима се, испод различних промена које су претрпеле кроз толико време од уста до уста с једнога нараштаја на други прелазећи, сачувало иоле трагова од митологије, причања и старога живота народнога. Те су песме најважније, јер се у њима често налази трагова из најстаријег живота нашег народа кад је био у заједници као један словенски народ, и још с осталим индијско-европским народима. У *другу* епоху долазе песме о Немањићима и све које певају дела из живота нашег народа у старој српској држави. Тих песама нема много, јер су се као и оне прве епохе лако могле погубити и по времену измењати, будући у народним песмама често бива да се у старој песми нешто прекроји и имена старих јунака замене именима нових. У *трећу* епоху долази највећи број сад познатих народних песама. Тој трећој епоси наше народне епопије главна је мисао *борба хришћанства с Турцима*, дакле онај период народне историје, кад нам земљу погазише Турци. Песме *четврте* епохе певају најновије догађаје новога периода српске историје. Али како у овом периоду ниче и права књижевност, предузимљући да она врши службу пређашње усмене народне књижевности, то су народне песме те епохе и слабе, понајвише имитације пређашњима, осим неколико изузетака, и нема их онолико на броју колико их данас познајемо из треће епохе. Нема сумње да су и прве две епохе биле тако исто обилате песмама као и

трећа, али је тога мноштва њихових песама нестало, јер нов живот шаптао је певцима у памет песме о новим делима и витештвима; старим су песмама често нови јунаци отимали њихове јунаке од искони прекрајајући их према себи, или су се поред новијих песама полагано и заборављале.

По садржини нема много врста народне поезије. Главно је готово у читавој деоби *величина* песме; мање песме, различитога садржаја, певају жене и девојке, или се певају по друштвима заједнички, веће су намењене особитим певачима, гусларима. У неколико је према томе подељен и садржај, али више по ствари. Ствари од осећања нежнијег и из читавог шареног живота свакога доба обично се певају у мањим женским песмама; витештва и јунаштва предмет су већих епских песама. Али *епски* карактер главно је и у већим и у мањим и у *јуначким* и у *женским* песмама, као што их је Вук према такој деоби именовао. У мањим женским песмама сачувало се прилично старијих песама из претхришћанског времена, или што су оне биле већма у обичају, или ваљда за то што су мање, па се лакше памте, и није било узрока да би се мењале као што смо видели код епских већих. Тих омањих песама има мноштво, на хиљаде.

Народне приповетке јесу по испитивање народног живота и по упоредну науку о испитивању предисторијског времена целокупнога словенског и осталих индијско-европских народа од превећ велике важности. Али народне приповетке су најмање покупљене и испитане од све народне књижевности.

Њих има много и врло различних и особито, што је код њих најглавније, потекле су из различитих извора.[1]) Некима је нађен траг у приповеткама старе санскритске индијске књижевности, одакле су потекле и познате арапске приповетке *Хиљаду и један дан* и *Хиљаду и једна ноћ.*[2]) Те приповетке прешле су из многих превода готово међу све европске народе. Неке су из заједничке ризнице митологијских и осталих прича које су индијско-европски народи понели из незнане заједничке постојбине, предругојачивши сваки по своjему једну исту материју. Разне гатке, приче о појединим местима, о селима, о постајању села и места, и приповетке привезане за разна места, које су најмање покупљене, имају такође особит значај. На послетку овамо ће доћи и мале приче поред пословица, за поуку, у којима се чува искидана на одломке народна наука о моралу. Из овога кратког прегледа види се јасно колико су важне те приповетке и колико се у њима може са свим из ненада наћи материјала за познање живота и историје народне. Што се тиче и испитивања и купљења ово је поље врло мало обрађено.

---

[1] Народне приповетке је од све усмене књижевности народне најтеже купити, па најтеже је наћи и људе који их знаду како ваља, и данас је, особито, све мање тих људи и све је теже писмену човеку доћи до приповедака. У томе је узрок што су приповетке мало покупљене.

[2] „Панчатантра“ зове се збирка тих индијских приповедака. Оне су део старе индијске књижевности, богате у свима струкама, које је најстарија на свету. Један од наших људи, Дубровчанин Петар Будман превео је с ориђинала пет од тих приповедака 1866. у Dub ovniku, zabavniku štionice dubrovačke, za 1866.

У *пословицама*, као што рекосмо напред, изведена је философија народна, ресултат онога до чега се дошло у разним струкама радње у животу. Пословице су што изречења, речи у које је народ саставио науку своју, до које се у обичном животу долази. Пословице се говоре или уз реч, или особитом приликом, а уз многе су привезане и приповетке које се вазда приповеде кад се пословица изрече.

О *загонеткама* које су такође разнолике, немамо више ништа казати осим онога пређашњег.

II. Народне умотворине овако разгранате по садржини својој и по служби коју у народноме животу врше, јесу у патријархалном животу народном, — кад још нема писмености и науке и кад су сви једнаки у свему, нити има прилике лако да један другога претече у образованости и развитку — оно исто што је писана књижевност у развијенијем и образованом друштвеном животу. У патријархалноме животу савршене једнакости личност се губи у множини, и песмама и умотворинама народним никад се не зна певач или саставилац; јер што један може држи се да могу сви: у друштвеном животу, где је пун мах остављен надметању и развијању поједине личности, личност та и излази, сијајући свуда с именом у књижевности. Из ових разлика живота из кога ничу народна (усмена), и писана књижевност врло се лако докучује и међусобни положај и важност њихова. Обоје, према околностима својим, извршује једну службу, обоје учи и забавља. Та особина усмене књижевности, што је по развитку и образованости читаво друштво тако једнако да се држи да могу сви оно што може један, чини и другу особину њену а то да и умотворине незнаних певача свуда тако примају и усвајају као да су сваком из његове душе истекле. Где се шири цивилизација и пи-

сменост, онде пада народна поезија, напротив одржава се и цвета у крајевима где патријархални живот може да не отрпи ништа од додира с цивилизацијом и да остане у развитку своме. А као што се друштвени живот, као извор писане књижевности, развио из патријархалнога и само на основима његовим — такав је и положај књижевности писане према усменој (народној). Писана књижевност као што је по развитку постала из оснôвâ народне књижевности и само је корак даље у развитку њену, и у правцу и духу ваља да остане верна основама исте народне књижевности. Отуда се види колика је огромна важност народних умотворина по развитак и напредак писане књижевности.

Није дакле ништа претерано кад кажемо да је књижевност наша била без правца и ишла рђавим путевима све док није пошла путем изучења правога народног језика и народне књижевности. Доиста, књижевност док није била стала на тај пут, није имала правца који би у себи имао стихије за какво год напредовање и развијање, ставши пак на такав правац није могла остати на једном месту. Можемо рећи да се код нас почиње права књижевност с почетком истинитог поштовања народнога језика и народне усмене књижевности, и што је који књижевник боље познавао народни језик и умотворине, више му је од користи и на славу било. С тога и остаје — и опет помињемо — највећа заслуга Вукова, што је онако зналачки осетио рђав правац књижевности и погодио добар на који је требаше упутити, почевши се трудити око свега онога што је за ту мисао требало.

Што се тиче чисто садржине народних песама и онога што се у њима исказује, о томе нам преко досадашњега и преко онога што сваки Србин добро познајући своје народне песме сам о томе зна, не ће требати много говорити.

Наше народне песме по својој географској раширености заузимљу онај исти простор који смо и ми узели

за књижевност у овој књизи. И певају се готово под једнако, осим јуначких неких, међу Србима оба закона (хришћанског и турског) и обе цркве (источне и западне). У народним песмама дакле као и у језику имамо најбољи доказ о јединству нашега народа. Даље се у народним песмама огледа како се Србин осећа према свету, према Богу, отачанству, породици итд. и главни карактер тих песама као и свију умотворина у томе је, што се у њима поред дивне природности, класичнога својства старе јелинске поезије, и простоте у слогу, види свагда тако јасно означен свет и гледиште на свет српскога народа, да је то особина, по којој су наше песме јединствено наше, чинећи особиту карактерну целину у свету поезије. С овог погледа иде у особите врлине наше народне поезије пластично живо описивање, прост, кратак и једар говор, обрта мало, а мудровања ни мало. — Осим опевања живота народнога који у народним песмама одсјауује, како се лепо у њима пева историја народна! Као што смо и напред спомињали, не може бити да и у времена српске самосталности и државне снаге није било епске поезије; али ће на сву прилику бити истина да се епска поезија после Косова силније развила. Осим будућности, која држећи наду, мамљаше песме и крепљаше снагу, и осим сјајне прошлости, која својом цветношћу и слободом разгреваше, народ у садашњости није имао ништа до живе снаге која се у песмама излила. Кад народ не чињаше ништа као целина, чињаху поједини, одмећући се у хајдуке, а песма стајаше на стражи народнога живота, певајући и узносећи дела њихова и будећи нове витезове. Особито је јасно изведена у народним песмама мисао народна о *моралу*. Тамо се најбоље види које грехе свест нашега народа — у песми исказана — држи за тешке, као и шта хвали. Хвали на пр. мудрост и поштење сврх свију украса телесних, хвали помагање ближњима; греси су стављени под казне, а добра дела не пролазе без

наплате. Јунак по вољи нашег народа ваља да је поред јуначких дела и човечан, да се прима остављених, погажених, прâвих и у свакој прилици с људма људски да поступа. — —

III. Зарад свега што смо довде видели, што се више упознајемо с нашим народним песмама и с оним дочеком који их је у изображеном свету сусрео онда кад су штампом на свет издане, све нам се више ваља поносити. Нема примера да се народна поезија тако прославила у образованом европском свету као поезија српскога народа. Још у првој десетини овога века преводише поједине песме на талијански и немачки први књижевници. За последњих двадесет година не оста готово ниједна знатнија књижевност без превода српских песама, и то у читавим књигама. Чеси, Пољаци, Руси, Маџари, Немци, Талијанци, Французи и Енглези у Америци диве им се и уживају их. За то кад кажемо да су нам гусле и песме народне помогле одржати у туђем ропству народну свест, можемо слободно додати и то, како су нам оне и име по свету разнеле. Песама ради за Србе се и зна даље него што би се, може бити, иначе знало.

О духу и карактеру наших народних песама писане су различите расправе и код нас и у другим словенским и осталим књижевностима, оне су поређене с народним песмама других словенских племена и других народа. Заузимљући свуда сјајно место, оне јесу и остаће наша дика и залога за светлу будућност наше народне књижевности. А да

се још боље позна огромна важност народних песама после свега што је довде већ о њима говорено, довољно је упамтити и ово троје:

1. Народне песме пре пробуђења или прерођаја нашег народа у најновије време држале су у њему живу свест о народности својој, држећи не потрвену клицу о том прерођају под туђинским притиском. Тиме су *народне песме* одгајиле све велике карактере који су народу послужили. Све то чине оне и данас, кад их осим гусала и уста певачких штампане књиге још јаче растурују и проносе, макар да данас и историја и књижевност и школа имају задатак да гаје карактере народу.

2. Кад се међу Србима приликом њихова народног прерођаја пробудила и заметнула књижевна радња, она беше пошла рђавим путем у погледима на народни и књижевни језик. Народне песме су биле она снага која истиште „славено-сербски“ језик из књижевности и поста собом чврст темељ за књижевни народни језик.

3. Познањем и изучењем народних песама сва се књижевност наша у своме почетку обратила с туђега правца, с правца безразложне имитације, на свој, на правац самосталности, дакле на бољи. Народне песме учинише те добисмо и учене поете у народном смислу, јер изучавање народне поезије учини те се учене поете оставише туђинске форме и правца, па почеше радити самосталнијим правцем.

Ово су све користи и заслуге таке, да без њих управо не би много којешта у народу и у књижевности српској ни било овако како је. Ово

најбоље карактерише важност народних песама у нашем новом народном животу.

Још ћемо додати важније белешке из књижевности, по којој ми познајемо наше народне песме. Најстарији је спомен о њима у Курипешићеву путовању кроз српске земље с аустријским посланством 1531 године (српски у „Видову Дану" 1863 од Ч. Мијатовића.) Најстарије их је записао један од далматинских књижевника, Хваранин Петар Хекторовић, који је у своме спеву *Рибање* (лов рибе, издан 1569) издао три народне песме које називље *бугаркињама*. У другога далматинског књижевника, у Бараковића *Вили словинској* (изашла 1614) налазимо такође једну народну песму. Из 1663 године нашла се сачувана *попевка о Свилојевићу* (Slav. Bibl. I. Миклошића) али записана више у прози. Далматински књижевници XVII века већ су се више обзирали за песмама народним, Качић их је прерађивао, а И. Кукуљевић спомиње више рукописа у којима има народних песама. Да је Вукова радња била главна за славу и познање народних песама, могли смо видети и код прегледања његове радње. Него су народне песме скупљали и други осим Вука, само што га критичношћу, пажњом, знањем и верношћу у том послу ниједан није достигао. Знатна је *Пѣванія црногорска и херцеговачка* од Симе Милутиновића Сарајлије (прво издање 1833 у Будиму, друго у Липиској 1837) али Милутиновић није хтео двојити својега од народнога и пазити савесно на верност. Године 1845 изашло је у Београду *Огледало српско*, збирка песама покупљених у Црној гори по наредби владике Петра Петровића Његоша, али ће и у тој збирци бити песама од самога Његоша. Два фратра босанска *Јукић* и *Мартић* издали су 1858 године у Осеку латинским словима

велику збирку српских народних песама покупљених по Босни и Херцеговини, али и она није без прекора за рђаво чувану верност. И у осталим својим делима Фр. Јукић је издавао народних песама (н пр. у његову *Босанском пријатељу*). На западноме крају нашега народа купио је песме И. Кукуљевић Сакцински, који још није ни издао целе своје збирке, а много је растурено којекуда по часописима и новинама. Нема готово часописа за ово последњих година да није донео по коју народну песму, па то се и данас наставља. Српско учено друштво у Београду откупило је у последње време велику збирку српских народних песама покупљених по Босни и Херцеговини од Теофила Петрановића која ће скорим угледати света. Од српских народних приповедака издао је 1842 и 1843 у Београду у две свеске своју збирку Атанасије Николић, али веома исквареним слогом и језиком, а доносио их је више *Српски Летопис*, у коме излази и збирка народних пословица доста велика од не именована писца. Далматински поета И. Ђорђић још XVII века скупљао је народне пословице.[1])

Од расправа о народним песмама тешко је начинити удесан преглед. Писано је о томе много и понајвише о целокупним народним умотворинама словенских народа с гледишта упоредног научног испитивања. Од словенских дела знаменито је ту дело Људевита Штура, народношћу Словака, о народним песмама и приповеткама словенским, које је изашло и српски у преводу Ј. Бошковића 1858. у Новом Саду. О српским народним песмама осим бележака Вукових важан је чланак Фр. Миклошића под насловом *„Епско пјесништво у Срба“* штампан у преводу у *„Српском Летопису“* од 1863. II књ. и

[1]) Те је издао 1866 у Danici ilirskoj Велимир Гај.

у нашој књижевности важан и научно написан чланак „*Прилог к испитивању српских народних песама*“ од Вајунова (Ј. Руварца) штампан у „*Седмици*“ од 1857 и 1858 године. За ове чланке можемо рећи да су сталне вредности у књижевности ове врсте, а има по часописима и више растурених чланака о тој ствари (н. пр. у Срб. Летопису у Гласнику) итд.

61. Дошавши у разгледању развитка српске књижевности до дêлâ и до времена у којима изађе на видик она идеја која се као истинита између многих на углед изнесених одржала и добила победу над свима, забавили смо се дуже око те идеје тако пресудне и тако важне по развитак српске књижевности, оставивши на страну даље разматрање дела, којима се јављао шарен живот српске књижевности из једне године у другу. Сад се враћамо к томе задатку. Да овако учинимо искала је сама ствар. Идеја о српском књижевном језику и о основима на којима треба да се развија српска књижевност, коју заједно с народним песмама изнесе на свет Вук — нашла је одмах и присталица и противника, и то у почетку далеко више ових других него оних првих. Живот српске књижевности дакле после појава те идеје добија главни значај свој у борби међу присталицама и противницима те радње. Не треба нам се у осталом ни мало чудити што је тако прошла Вукова идеја. Нараштаји се понајвише држе оних идеја у којима су одгајени, и нове идеје онда истом остављају поље борбе и доказивања и ступају у живот, кад пређу као осведочена истина у чету оних мисли и начела којима се одгајају млађи нараштаји. Нараштај међу којим је Вук изашао на среду с онаким начелима, одгајен у предрасудном духу безобзирног поштовања свега што је старо, једва се почео беше навикавати и на први ступањ тих идеја, на оно што је Доситије бранио и заступао. Народне песме беху им нешто необично, узношење народа нешто не чувено, јер наша

тадашња интелигенција држаше се окорелога племићског начела (тада се у Мађарској још држаше племићство) да је друго разум „господе,“ а друго „простог“ народа и да то двоје не може једно другом помоћник бити. Али ток времена иђаше брзо, млађе све већма дираше народна поезија, изађоше и стадоше на почасно место и књижевника и интелигенције народне људи одгајени у другом духу, па тим се и ова ствар у главноме у животу решила — и трудба нових радника довршиће и оно што је још недостало.

62. Да наставимо преглед општега тока у развитку српске књижевности.

Ради боље разговетности најбоље би било тај преглед поделити по струкама, али поред недостатка критичког прегледа радње у појединим струкама у нашој књижевности, и ради тога што нисмо ради библиографијским списковима отежавати општи целокупан преглед, за којим нам је највише стало у овој књизи, латићемо се другог начина.

Од наука не можемо ништа своје и самостално изнети на среду, јер наша књижевност, будући у почетку свога развијања, још није дошла у оно стање кад се могу науке самостално обделавати и развијати. За то се тек спрёма чини и до сад ништа друго није било могућно. Што је рађено на наукама, већином су преводи или дела израђена по страним књижевницима па и између овога највећи број дêлâ рађен је не управо за књижевност него више за школу и школску потребу. Та радња особито добија полет после 1830 год. кад се у Србији заведе штампарија, те се почеше све више заводити школе народне, а за њих је требало израђивати и штампати књиге. У природној науци не

може се ипак без спомена оставити др. *Ј. Панчић,* који је самостално обрађивао по научним основима неке струке природне науке (н. пр. од флоре и зоологије) које се тичу наших земаља. У економији тек се у новије време развило живље кретање, али оно се највише држи публицистике. На томе истом пољу развила се живља радња и у струци правној по свему пространству њезину. На ово је дошао развитак књижевности због развијања нашег народног живота. Живљи покрет у овој радњи донело је управо најновије време, које не можемо узимати у круг нашег прегледања. Толико је јасно из садашњих знака, да ће прва периода у нашој књижевности, која се од јако образује, бити богатија што се тиче развијања у наукама. Али осим овога радња књижевна имала је маха да ради самостално у три правца:

1. За раширење публике и одржавање живота књижевног, на име да се не заборави да има радње књижевне и да се покрет књижевни, већ један пут у живот пробуђен, не ослаби.

2. У научној радњи, која се морала одмах у почетку развијати у два правца, који су од преке потребе задатку који смо под 1. показали. Та су два правца

а. *Језик,* јер кад се писало, морало се радити на питању: како треба писати, а радњом на томе почиње се уједно, најглавнија у младој књижевности, научна радња на народноме језику. У досадашњем прегледању књижевности наше, ову смо науку и сами узели за средину свега свога прегледања и

видели смо како је с напредовањем њезиним и све остало напредовало, допративши то напредовање до висине, на којој може да се почне права народна књижевност.

б. *Историја*, јер чим се народ пробуди и око науке се и образованости радити почне, прво је испитати и изучити прошли живот народни и расправљати питања из њега.

3. У књижевној поезији, у којој се најпре показује снага и развитак свега књижевнога напретка и која је прави почетак књижевности.

С тога ћемо и ми, разгледавши најпре ток општега књижевног покрета, разгледати радњу у историји, поезији и језику народном.

63. Кад је Давидовић отишао у Србију те су с тога његове *„Србске Новине“* које су излазиле у Бечу, престале излазити, на један пут је српским књижевницима, који сви бејаху у Аустрији, нестало средине за радњу, нестало места где се некако састајаху и разговараху. Неста *књижевног органа*, на који се беху обикли књижевници српски, и та потреба, која онако живо беше погођена, није се могла више заборавити, нити се могло бити у књижевности без књижевног органа. И доиста, да се ова жива потреба задовољи, излази нам на видик други човек, са свим једнак с Давидовићем у књижевним заслугама, и који је у Аустрији управо наставио Давидовићевим правцем по што је Давидовић отишао у Србију. Тај човек је *Ђорђе Магарашевић*, (родио се у Азашевцима у Петроварадинској крајини 1792, умрьо 1830 у Новом Саду где је

био професор). Он је године 1825 основао *Србскій Летописъ*. Још је Магарашевић издао *Животъ Наполеоновъ* (превод с немачком, Будим 1822.); *Исторію светскихъ найважнїихъ приключенія одъ 1809 до 1821* (Беч 1823 г.), кратку *Всемірну исторію* (после смрти у Буд. 1831.), и *Духъ списанїа Доситеевы* (1830. Будим). Али су све то дела која су само за своје време имала важности; најглавнија му је заслуга у српској књижевности што је подигао *Србскій Летописъ*, који поста књижевни орган и средиште књижевнога покрета на место Давидовићевих „Новина“ које беху престале. Од „Срб. Летописа“ изашле су 1825 год. 3 свеске, а после их је излазило све по 4 на годину под уредништвом Магарашевићевим, до смрти његове. У том прирасте читаво коло омлађих књижевника, одушевљених за правац Доситијев, међу којима највише излази на видело *Јован Хаџић*, који се у књижевности прозвао *Милош Светић*. *Срб. Летопис* издаваше у почетку књижар Каулиција, али кад се опази да се не може одржати — то млађе коло пријатеља народне књижевности не даде да „Срб. Летопис“ падне. J. Хаџић се у овом послу највише трудио и одликовао. Они склопише и започеше *Матицу српску*, друштво за издавање најпре „Срб. Летописа“ а после и осталих српских књига, које је у оно време имало неизмерне важности по развитак српске књижевности. Ето и данас „Србски Летопис“ којега је изашло више од сто свезака и „Матице српске.“ Она је издала доста књига и доста добра српству учинила. Поред добра непо-

средног, које се учини књижевности тим заводом, јер издаваше књиге, учини се народу њиме и друго добро, јер фондовима за издржавање сиротних ђака које основа Сава Текелија (1842) и за њим Павао Јовановић арадски сенатор (1851) изобразише се и изучише многи Срби, од којих је народ и у књижевности и иначе у животу своме видео лепе користи. Што нам је при спомену „Матице српске“ на понос, то је што се на нас у томе угледаше и остала наша и словенска племена, те после основања „Матице српске“ подиже се *„Матица илирска“* у Загребу; *„Матица далматинска“* у Задру; *„Матица словенска“* у Љубљани; *„Матица словачка“* у Турчанском Сан-Мартину; *„Матица галичко-русинска“* у Лавову; и *„Матица чешка“* у Прагу, које су све више или мање од исте таке користи своме народу као и српска. Још нам треба споменути и то да је *„Матица“* прво књижевно друштво, које се завело у српском народу.

Ето се већ навршило четрдесет година од како је основана „Матица српска.“ Изнајпре, кад је подигнута прилозима чланова оснивалаца, беше јој главни задатак, више трговачки: брига око растурања и издавања српских књига. Неслагање, инат и потварање, које се започело после око тога друштва, доведе до тога да „Матица“ буде забрањена 1835 године. Године 1836 трудима Тодора Павловића, власт опет потврди „Матицу,“ и она 1837 почне на ново свој рад. Тада постане председник „Матици“ Сава Текелија, које остане до смрти (1842). У то је време „Матица“ угађала књижевни језик и правопис, али несрећно и супрот Вуку, који тога ради написа своју вредну књигу „Писма Сави Текелији

и Платону Атанацковићу о језику и правопису." У то време се распали препирка за српски језик и правопис међу Вуком и Светићем; у то време управо показа своју последњу снагу стара књижевна партија, која сметаше напредовању књижевности. Године 1864 преселила се „Матица" у Нови Сад.

Што се тиче фондова, којима „Матица" располаже, они стоје овако. Сава Текелија је још за живота подигао (1838—39) своју фундацију за сиромашне ђаке, и на смрти (1842) остави тој фундацији цело своје имање. Павао Јовановић арадски сенатор оснује (1851) фундацију за сиромашне ђаке који уче технику у Бечу и у Прагу и повери је Матици српској. На послетку 1865 године оставио је Петар Костић из Черевића свеколико своје имање (30,000 фор.) на стипендије ученицима који се мисле посветити свештеничком чину, којом фундацијом такође рукује „Матица српска." То су све фондови на просвету, којима само рукује „Матица српска."[1]) На књижевност има она *свој* фонд и фонд Накин (основан 1844.) из којега се расписују награде за књижевна дела.[2])

После Ђ. Магарашевића с којим се упоредо држаше на првом гласу у књижевности Лукијан Мушицки, о коме смо већ говорили и о коме ћемо и опет имати места да говоримо код поезије, заузима у књижевности прво место *Јован Хаџић,* исти којега споменусмо као честита трудбеника око

[1]) Има и фундација Нестора Димитријевића из В. Бечкерека, али њом „Матица" не рукује, него само расписује течај за стипендисте и бира тројицу те их предлаже патријарху у Карловцима.

[2]) Пространије и о „Српској Матици" и о осталим словенским „Матицама" може се читати у „Српском Летопису" за годину 1865 књ. 110 стр. 308 — 331.

подизања „Матице српске.“ Он је почео своју радњу поезијом, пишући оријиналне ствари и преводећи по гдешто из класика, уређивао је Летопис неко време[1]) а прешавши у Београд *Голубицу,* у које се време (1839—1844) највише издигао књижевничким гласом, и радио је веће и мање чланке из историје и језикословства, ставши на чело оној страни која се успротивила Вуку. Год. 1837 дозвала га је српска влада у Србију, те је радио на законодавству, пробавивши око тога 9 година. Тиме, и што је водио препирку с Вуком установивши од противника Вукових прави стан против њега, највише се и прогласио и празне славе стекао. Родио се у Сомбору 1799 — и још је у животу. Доста му је дела, као што се сам жали, пропало о буни маџарској кад је 1849 Нови Сад изгорео. 1856 и 1860 издао је у две свеске скупљена *Дѣла*, I и II. свеску; у првој су оријиналне, у другој преведене песме. Као језгру својих историјских испитивања издао је 1859 *Духъ србскога народа.* — Делима својим J. Хаџић није отишао ни мало даље изнад површја обичних књижевних радника својега времена; са свим су друге природе узроци што му донесоше глас у књижевности, који није био за дуго. Мало богатство, мало срећан положај у друштву, мало умешност његова, којом се умео за рачун књижевничког гласа користити сваком приликом, учинише те некад највише књижевника наших држаше да је он први, а томе особито поможе пре-

[1]) Уредио га је свега 7 књига, то за годину 1830 (4 књ.) и за годину 1831 (3 књ.).

пирка његова с Вуком, која, у ствари не вредећи ништа и по томе и не учинивши ништа, као што се то данас најбоље види, — њега стави на врх Вуку противној партији, која беше онда јака. Напред смо пак видели од куда је постала та партија, и какви су јој основи били, а данас се оно све најбоље потврђује, будући се у животу показао природан развитак Вукове стране. Из тога се дакле најбоље види колико је вредило у књижевничком гласу Ј. Хаџићеву то чим се он онолико хвалио, предводништво против Вука. О томе је имао прилику уверити се и он сам у најскорије време кад је 1864, љут што му се разрушила стара слава и што Вукова мисао очевидно отимаше мегдан, почео издавати часопис *„Огледало србско,“* од којега је изашло 10 свезака и који је наишао на очевидно негодовање од стране књижевника. Ђ. Даничић који је и године 1847 својим *„Ратом за срски језик и правопис“* прекинуо на штету Хаџићеву његову препирку с Вуком показавши колйкô му је знање у језику, учинио је то исто и сад својом оштром критиком[1]). Историјски правац радње Хаџићеве прошао је пред стручном критиком[2]) веома рђаво не заузевши никаква места у књижевности своје врсте, а за његову поезију познато је данас довољно, да је са својим временом прошла и да данас не може издржати никакве критике.[3])

[1]) О Светићеву „Огледалу.“ Рецензија Ђ. Даничића. У Београду 1865.

[2]) И. И. Срежњевскога. Гледај „Даницу“ 1864, 271 стр. Седмица 1858, о „Духу Србскогъ народа.“

[3]) Глед. *Милош Светић поета.* Из Лекција професора Ђ. Даничића. Београд 1865.

Да наставимо разгледање даљега књижевног покрета. *„Срб. Летописъ“* зарад неких спољашњих околности престане излазити 1834 године, а 1835 изађе на поље српске журналистике *Тодор Павловић* и почне издавати у Пешти *Сербскій народный листъ*, који такође престане 1836, али године 1837 почне излазити на ново заједно са „Сербским Летописом“ који је такође још од пре био у рукама Тодора Павловића[1]. Године 1838 стане Тодор Павловић издавати и политичан лист *Сербске народне новине.* Оба та листа издавао је Тодор Павловић све до пред сами почетак мацарске буне у лето 1848 године, али књижевна вредност и „Летописа“ тадашњих и тих листова није велика. Свуд су, готово у целој тадашњој књижевности нашој, или рђаво и израђени и изабрани преводи, или још рђавији оризинални чланци. Непрестано су чињени огледи и понајвише се препираху. Тако у време Тодора Павловића припада борба с *Илирством* које је у Хрватској стало на заставе тобожњег сједињења јужних словенских племена, и то је стварна заслуга која се броји у књижевне труде тога човека. Него ту не смемо заборавити да овде треба рачунати не толико вредност књижевну и научну те борбе колико механички притисак од ње који је дошао са свим у своје време. Поред „Народног листа“ био је почео излазити у Пешти 1838 и *Магазинъ за художество, книжество и моду* који је уређивао Антоније Арнот, али је тај излазио

[1]) Тодор Павловић је уређивао „Срб. Летопис“ од 1832 до 1841, уредивши га свега 27 књига.

само годину, а тако исто издавао је Димитрије Јовановић лист под имен. *Пештанско-будимскій скоротеча* 1842 који је такође 1844 године престао. Доносио је и модне слике.[1]) Још су многи, угледајући се на Матицу и Летопис почињали издавати периодичне годишње списе. Најзнатнији је међу њима П. Стаматовић који је од 1830 до 1841 издавао *Србску пчелу*, и писао још нека дела. Од „Србске пчеле“ је далеко боља *Бачка вила* Петра Јовановића од које је изашло четири свеске[2]). Нека је споменут и Т. Павловића *Драголюбъ* „основанъ одъ родолюбивы Србкиня“ у коме су прилози од свију бољих сувремених књижевника, и издаван је са сликама. Изашао је за 1845 и 1846 годину

64. Али док се овако радило у Аустрији међу тамошњим Србима, долази на поље књижевне радње још један одморан део народа, а то је садашња кнежевина Србија. Кад јој се потврдише права и изађе из неизвесности у којој је била до 1830, влада, прва народна која се о том почела старати. постара се те одмах набави штампарију, и стане се живље радити на школама, које су дотле већ биле заведене. Године 1833 почну излазити у Београду „Србске Новине“ које по том никад више ни престајале нису и уређивао их је неко време Давидовић, па онда Исаиловић, Влад. Стојадиновић Чикош, и још неки, док нису прешле у руке Милошу Поповићу, који их је најдуже, близу 20 го-

[1] Тај лист почео је излазити 2. Јула 1842 и излазио је до 9. Јула 1844.

[2]) 1841 I и II књ. 1844 III; 1845 IV књ.

дина уређивао. С новинама се кренула и књижевност, и одмах се почеше штампати и књижице за књижарску трговину и за школе и за државне власти. Почну на ново излазити и *Забавници* (изашли су 1833, као оглед — и то врло изврстан — нове српске штампарије, па: 1834, 1835, 1836) а уређивао их је и Исаиловић, и Димитрије Тирол, врло вредан књижевник, који их је две године издавао под именом *Уранія.* За потребу школску у Србији су се почеле и науке систематски обрађивати с већом или мањом срећом, по страним књижевницима, на ком су послу књижевници радили највише. Поред „Србских Новина" излазили су још одмах у прво време књижевни „додатци" у којима је било ситнијих ствари сваке врсте за читање, а од 1842 почела је излазити „*Подунавка*" лист за књижевност, опет поред „Србских Новина," која прешавши заједно с новинама у руке Милоша Поповића излажаше до пола 1848 године. У тај лист писали су многи писци и признати, и они који истом своје силе огледаху. Први књижар издавач био је књиговезац Глиша Возаровић, који најпре прештампа нешто поезије из прећашњих времена, а после изда у Београду скупљена дела Доситија Обрадовића. Он је издавао и *Голубицу*, часопис, од којега је изашло 5 књига под уредништвом Ј. Хаџића, и којему остаје књижевна вредност, јер су у њему саставци најбољих савремених књижевника. Неки Јован Петров издавао је *Збирку разны полезны предмета* од које је изашло 5 књига[1]) и многи од чиновника и

[1]) I 1843, II и III 1844, IV, 1845, V 1846 VI 1847.

професора штампали су књиге различне врсте. Најглавније је од свега овога покрета основање „Друштва српске словесности“ о којем се почело радити још 1842 за прве владе кнеза Михаила, па је због политичних преврата животарило до 1847, које се године друштво стално дало на посао и издало прву књигу својега *Гласника*. То друштво, на које ћемо посебице доћи код прегледања историјске радње, и које се 1864, после државне обуставе, преобразило у „српско учено друштво“ имало је за задатак у свом уставу „образавање српског језика и распрострањавање наука на српском језику“. Његова радња, која је доста и важна н пространа према средствима и снази којима друштво располагаше, и у књижевности је имала већу или мању вредност, по снази која је кад радила у његов орган. Око подизања тога друштва трудио се највише *Јован Ст. Поповић*, књижевник, на којега ћемо доћи при разгледању поезије и *J. Стејић*, заједно с професорима и научницима који су се онда бавили у Београду. Између њих ћемо поменути *Косту Бранковића* (р. 1814 † 1865.) првога уредника „Гласника“, који је израдио неколико научних дела за школе и био више пута ректор лицеја, потоње велике школе, и *Гаврила Поповића*, потоњега владику шабачког, који је такође писао више књига за школе и иначе доста радио на књижевности. Између првих радника „Гласника“ *Јов. Стејић* (род. 1804. † 1853.) такође заузима знаменитије место у књижевности. Још године 1826 г. изда лекарско дело *Макровиотику* од Хуфеланда, и пет књига *Забава за*

разумъ и срце (од 1828 до 1839), које су и добрим језиком и добрим избором на сваки начин нешто најбоље између књижевности својега времена и своје врсте. Писао је и по периодичким списима.

Тако се радња у Србији у снази и обиму изједначила и једрином и особито научним правцем са радњом у Аустрији, која се дотле држала на челу књижевнога покрета српског, јер језик је боље почео напредовати од оно доба од кад се и у Србији развила књижевна радња. Осим књижевника, које смо поменули као најглавније између оних који су у Србији на књижевности радили, долазе и књижевници који су у Аустрији живећи изашли на глас и доста учинили да живље пође општи књижевни покрет. Између ових особито треба поменути *Милована Видаковића* с његовим романима који је најзаслужнији у послу око ширења српске читалачке публике, али ћемо о њему говорити код поезије, као и о *Јовану Ст. Поповићу* који је писао драме. У то коло иде и *Јован Суботић* (род. 1817 у Срему у Добринцима) са својом многостручном радњом и осим поезије. Писао је и преводио више научних дела о историји и књижевности. Израдио је по наруци аустријског министарства просвете читанке, две за ниже и две за више разреде гимназије под именом *Цвѣтникъ србске словесности* (1851), писао је *Науку о стихотворству* (1845, Будим) и писао расправе о народним песмама у „Срб. Летопису“. Много је радио као уредник „Срб. Летописа“ уређујући га у три маха (1842—1847, 1850—1853 и 1856—1857) и уредивши

га 34 свеске, знатно подигавши својим уредништвом књижевну цену томе органу „Матице српске“. Између обилатог рада Јована Суботића да споменемо и *Живот Саве Текелије* (Будим 1862) а писао је и за језик многе ствари, и једну граматику (1847) која до сад није штампана. Од историјске радње знатна је критика историје Медаковићеве у којој је расправљао тешко историјско питање о роду Немањину.

Није остао без књижевног покрета ни онај део нашег народа источне цркве који живи на западном приморју. Под руковођењем славнога песника, владике црногорског Петра Петровића Његоша основала се у Црној Гори штампарија где је 1835, 1836 и 1837 наштампан забавник и календар *Грлица*, где је штампано прво издање Вукових „пословица народних“ и нешто П. П. Његошевих списа. А у Далмацији од књижевне радње између ситнијих дела ваља особито споменути часопис *Далматински магацинъ* који и сад излази. Почео га је издавати 1837 Тодор [1]) Петрановић, наставио га је 1842 Ђорђе Николајевић прота дубровачки, а на послетку је прешао у руке Герасима Петрановића архимандрита у Задру. Одликује се тај часопис многим чланцима важним за историју и познање народа нашег који су у разно време изашли у њему.

У опште узевши, књига се писало више и

[1]) Пише се и *Божидар* и издао је 1858 први део књиге „Исторіє књижевности поглавитих на свѣту народа од найстаріих времена до садашнѣга века“ штампано 1858 у Н. Саду и радио неке правничке послове за аустријско законодавство.

узимала је мах забавна и популарна књижевност, од чега се све више распростирала читалачка публика. По вредности не мало сва ова радња више се да ценити по користи него по чем другом. Радило се мање више по туђим угледима, у језику се видело да се признаје како ваља писати српски; али језик је у многих с научног гледишта слабији него у Доситија који је *почео* писати српски. То је општи суд за многе српске књиге које допиру до 1850, макар да је обилата радња Вука Ст. Караџића јасно показала шта ваља разумевати под народним језиком.

Буна маџарска од 1848 и 1849 године, која пламеном ратним заузе многе српске стране а особито Аустрију, чисто ули више живота у народ, и крену га на живљи рад. Тада је журналистика особито оживела. Међу најглавније знаке покрета који је тада обузео читав народ, долази нам буђење омладине на књижевни и народни рад на обе стране српског народа, и у Аустрији и у Србији. Омладина српска која се учила по школама у Пешти, Пожуну и Прешови, сложи се те изда 1847 (у Пешти) *Славянку*, збирку својега заједничког рада (поезије), која чини епоху тиме, што је првенац којим се међу омладином бележи почетак уједињења за књижевно образовање. За „Славянком“ долази *Невен слоге* (1849 у Земуну), онака иста збирка књижевних огледа од ђака из београдскога лицеја, у којој има осим поезије и прозе. Ова дела заузимају место у књижевности не толико по врсноћи својој колико по томе, што освештаваху младићско одушевљење

за народни рад, учећи омладину да се, поред труда око науке у школи, учи и на озбиљско вежбање у радњи на књижевности народној, која јој је такође задатак и дужност поред науке. Исто је то одушевљење донело после у раду зрелих људи праве користи народу и у многоме на боље окренуло стање народно[1]).

После рата почиње се живот књижевни чисто поновљен. Препирка о језику беше рашчишћена и свршена, и радња, налазећи се што се тиче главнога правца на чистом и одабраном путу, само је требало да себи прибави снаге и да јача прирастањем све новијих и све млађих сила, које долажаху на поље рада већ с далеко чистијим и јаснијим погледима на књижевност и језик. Сад се снага задобијала трудом и науком. У Аустрији много поможе ствари што се новине не издаваху више у Пешти него у Новом Саду, где поче излазити *Србски дневник*, политичан лист, на коме се у уредништву мењаше Д. Медаковић, Ђорђе Поповић и Јов. Ђорђевић. Поред „Дневника“ излазила је од 1852 до краја 1858 *Седмица*, лист, који је доносио најодабраније саставке новога књижевног нараштаја

[1]) У томе је почетак онога покрета, који се опажа међу омладином у последње време. Та идеја која се пре 1850 само показала, у најновије се време разгранала још већма, особито 1866 (скупштином омладинском).Ваља признати да је зрелој омладини од племените потребе и практично књижевно образовање, у којем су најважније баш *последице* што настану у потоњем животу, кад дође време за озбиљски рад. У осталом и ово иде међу труде последњих дана у нашој књижевности, за које бисмо изрекли у опште нашу смерну мисао, да ће обележити нов период нашега књижевног развитка.

у коме изађоше на глас својим песмама Јован Јовановић и Ђ. Јакшић. У Србији је на овоме пољу од 1850 године с добром срећом много и на корист радио *Љубомир П. Ненадовић* познат међу првима из Србије који су се бавили и поезијом у свима струкама и радњом на историји, у прибирању материјала историјских, особито за новију историју. Радио је највише забавним листом *Шумадинком* (излазила од 1850 до краја 1857[1]) која је стекла сталну заслугу за раширење књижевне публике у Србији. — Најновије време у српској књижевности показује особити живот и ширење у свачему и на све стране нашега народа, али о њему сад не можемо говорити. Особитих заслуга у овој струци има у најновије време садашњи уредник „Данице“ Ђсрђе Поповић, који је много радио на белетристици, преводећи страна класична дела.

64. Прегледавши у кратко и у главноме општи развитак књижевне радње, сад ћемо прегледати посебице главне раднике на народној историји.

У историјску књижевну радњу могло би се управо узети све што се тиче познања садашњег и прошлог народног живота. Што је код књижевника више љубави налазила Вукова радња на народном језику и познање народа самог у његовим умотворинама тим је више целу књижевност унапређивала, дајући јој карактер пунији надања, снажнији и озбиљнији.

Кад се после историјске радње у старој српској

[1] У „Шумадинци“ су једних година јављане и политичке новости, а била је највише омиљена шаљивим ситницама. Њу није једнако уређивао Љ. П. Ненадовић.

књижевности обазремо на дело последњега деспота српског Ђурђа Бранковића, писано српско-словенским језиком, у новој књижевности налазимо почетак народне историје у делу владике црногорскога Вас. Петровића *„Исторія о Черной Горѣ*. Въ Москвѣ 1754,“ али о њој ништа више казати не знамо. За тим долази 1765-те дело *Краткое введеніе въ історію произхожденія слав.-сербскогъ народа, бывшихъ въ ономъ владѣтелевъ, Царевъ, Деспотовъ, или владѣтелнихъ Князевъ сербскихъ, до времене Георгія Бранковића, послѣдняго Деспота сербскаго, сочинено и изъ разныхъ авторовъ нотама изяснено*, (на 189 стр. у 8-ни) штампано у Млецима код Дим. Теодосија. То је дело писао Павле Јулинац, који је био официр у руској служби и бавио се дуго времена у Бечу код руског посланства. Дело је ово израђено по Дифрену, попу Дукљанину и Бранковићевој историји. Оба та дела заједно вреде данас у нашој историји само као библиографијске црвине.

После тих двају дела немамо се на коме задржати све до знаменитога у историји нашој *Јована Рајића*. Јован Рајић родио се 1726 године у Карловцима. Свршивши школе у Коморану и Шопрону оде 1753 у Кијево, пешачећи више од 50 миља. У Кијеву проведе три године и у Москви једну, учећи се богословским наукама, па се онда врати у домовину, где га не приме као што се надао, које га натера те се опет врати у Русију. У том је наумио да пише српску историју и отпутује из Русије у Цариград и у Свету Гору да тражи ма-

теријала у старим рукописима. Године 1758 врати се у Карловце и буде учитељем, а мало после оде у Тамишвар где је три године предавао богословске науке. Из Тамишвара оде на позив владике М. Путника у Нови Сад и ту је на истоме послу тако радио, да се бачко свештенство особито почело одликовати од осталог српског свештенства. Владика га постави за ковиљског архимандрита и петнаест пута су га нудили владичанством, али га се никад није хтео примити.

Осим силних дела његових од поезије, богословије и црквене историје и поучења, којима је остао за углед вредноће и снаге — остаје му у књижевности вечит спомен као оца историје народне за дело: *Исторія славянскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ* писано црквеним руско-словенским језиком. Изашло је у два издања, прво у четири књиге у Бечу 1794 — 1795 код Стефана Новаковића, а друго у Будиму у университетској штампарији 1823 године.[1]) Ма колико се овоме делу могло забавити, да му не достаје критике, да му гледиште историјско није тако високо да би отуда могло изити беспристрасно казивање догађаја у својој узрочној свези итд., преко свега је тога J. Рајић био главни извор, из кога су многи црпли своје знање о народној историји. До душе J. Рајић и јест употребио у пуном смислу све изворе, до којих је год могао доћи. Његов је начин

---

[1]) Уз Рајићеву историју иде и: „Прибавленіе садержащее важная писменая доказателства къ изясненію исторіи славянскихъ народовъ.“ 1795 у Бечу.

миран, казивање без пренагљивања, а љубав, с којом је написао то своје дело, врло пријатно годи читаоцу.

После J. Рајића од Срба нико није више писао своје народне историје по правим изворима и у онаком пространству као он — сви готово који су радили после њега, држали су се мање више његова дела. По Енгелу, који је доста црпао из J. Рајића и писао и по изворима, писао је Д. Давидовић своју *Историю србскога народа*[1]) (Беч 1821 прво издање; друго 1846 а за тим и треће штампано упоредо с француским преводом године 1848 у Београду) као кратко руководство за најобичнију потребу публике, које као тако и има за своје време заслугу и место у историји књижевности. Милован Видаковић прерађивао је у четири свеске J. Рајићево дело (Београд 1833—1837.) које такође заузима у историји књижевности место само зарад библиографијске потпуности, а ништа ново не доноси. Данило Медаковић писао је такође *Историю србског народа* у четири свеске. Тој историји се може уписати у заслугу да је помогла раширивању историјских знања по српском народу и што је дотерана до најновијих времена. Њена књижевна вредност пред историјском критиком није ни мало већа од свију пређашњих.[2]) У последње дане обрађивао је историју српску за школу и за народ др. Никола

[1]) Наслов је на првом издању: „Дѣянія къ исторіи србскога народа“ и то је било у Забавнику за 1821 па је и за се прештампано.

[2]) Критика од J. Суботића на ту историју штампана је у „Срб. Летопису“ од 1853.

Крстић. Његовим историјама ваља признати првенство према пређашњима, јер су њима поправљене погрешке, и историја поред потпуности учињена је приступнијом. Од историјских послова Н. Крстићевих од веће су вредности послови око испитивања старога српског права у „Гласнику" и две три монографије, такође тамо.

Него главна радња на историји која има вредности у историји књижевности показала се са свим у другом правцу. Рађено је заиста довољно *појединце.* По чем је познато да добре историје не може бити без доброга напред прикупљенога материјала, ваља нам се радовати што је кориснији правац радње на историји отишао на ту страну. Још од почетка књижевности почео се сабирати и на разни начин а особито по часописима издавати силан историјски материјал у издавању старих историјских докумената и у појединим саставцима о историји. О томе нас може уверити и лак поглед на боље часописе, на пр. на *Србске Летописе,* на *Далматинскій Магазинъ* а особито на *Гласникъ* пређашњега „Друштва србске словесности" а садашњег „Српског ученог друштва." У тој радњи особито је важан део посвећен објављивању споменика књижевних из старе српске државе, који посташе под једнако важни и за књижевност и језик наш као и за историју. Вук, П. Ј. Шафарик, који се тиме особито бавио (види §. 17.), прота дубровачки Ђорђе Николајевић, којега је труд понајвише учинио да изађу 1840 у Београду *Србски споменици,* прва збирка старих српских писама и који је така писма

издавао и у „Србско-Далмат. магазину“ — имена су, која спомињемо као прве трудбенике на васпостављању знања о старој српској књижевности, којим се просула са свим друкчија и особена светлост и на српску историју овога времена. За тима трудбеницима излазе у овој ствари на видик: др. *Јанко Шафарик*, садашњи библиотекар у народној библиотеци у Београду, многим појединим пословима у прибирању материјала за српску историју, који су излазили у *Гласнику*, — *Ђуро Даничић* који је данас важношћу, множином и критичношћу послова те врсте претекао све, и о коме ће мало даље бити реч особено — и *Фр. Миклошић*, знаменити словениста, између осталог понајвише збирком старих писама *Monumenta serbica*, о којој смо у старој књижевности имали реч. Осим овога припадају у ову врсту рада за историју историјски послови о појединим временима или лицима историје или странама српског живота (монографије) које настају особито у новије време и којима се српска историја све више расветљава.

Сви ови послови, у којима се показала радња на историји код нас, толико су расветлили поље те науке, да смо од гледишта Ј. Рајићева далеко одмакли. С тога је дело Ј. Рајићево већ остарело за опште употребљење. Оскудицу народне историје у оном смислу, у коме треба да је имамо, попуњају сад код нас дела страних писаца међу којима ћемо особито поменути дело Руса А. Мајкова „Историја српског народа“ (1857) које је 1858 изашло и српски у преводу Ђ. Даничића, и које је А. Мај-

ков написао као додатак и објашњење пространоме и огромноме свом делу „Историја српског језика.“

65. Шта вреди српска народна поезија, довољно је познато. Што се тиче радње књижевне на поезији од стране учених поета или уметничке поезије у нас, за њу се у опште може рећи, да још нема снаге којом би се могла мерити с народном поезијом.

Почетак у књижевној поезији нашој одмакао се далеко од народне поезије; књижевна поезија почела се као сваки почетак, угледајући се на туђинско. Тај почетак, осим нешто са свим незнатних огледа без икакве вредности, јесу песме А. Везилића *О спокойной жизни* (1788) поред још неких пригодних песама и нешто поезије од А. Стојковића, Г. Терлајића, П. Соларића и других с којима смо из пређашњих чланака познати (глед. чл. 55.) Они су писали те почетке понајвише припадом. За то је н. пр. Соларићева поезија истом после његове смрти у „Срб. Летопису“ угледала света. У томе кругу наше књижевне поезије без сваке сумње највише стоји дело Јована Рајића *Бой змая са Орловы* (1791 и другда, глед. чл. 55) и језиком и унутрашњом вредношћу са стране поезије.

Кад се око 1814 г. почела показивати живља радња у књижевности у опште, те се основаше у Бечу Д. Давидовићеве „Србске Новине“ настаје јачи рад и у уметничкој поезији. У брзо се сусретамо са два знатна човека, с владиком *Лукијаном Мушицким* и *Симом Милутиновићем Сарајлијом.* Обојица, по себи и по правцу којим радише,

противни један другом, извршише једну задаћу у књижевности. Обојица управо електрисаше племенитим одушевљењем целу ондашњу књижевност — пробудивши снагу за радњу у правцима који су дотле били не познати и потпомогавши просипањем поетског одушевљења ону љубав према народу и језику око које се труђаше Вук са своје стране.

Л. Мушицки се родио у Темерину у Бачкој 1777. Био је архимандрит у фрушко-горском манастиру Шишатовцу од 1814, а 1828 г. постао је владика у Карловцу, преминувши тамо 1837 год. Сва поезија његова — оде римским размером и многе црквено-словенским језиком писане — беше само за учене људе, и сва је тенденциозна, намењена сувременој потреби. Поезија Л Мушицкога распаљиваше љубав и одушевљење према народу и књижевном раду и у томе се Л. Мушицки показа као човек велик и даровит: његове су заслуге у томе знамените. За то што поезија Л. Мушицкога беше скроз тенденциозна, њојзи преста вредност, а особито прође снага заједно с временом за које беше певана. За живота излазила су му дела којекуд по часописима појединце, а после смрти скупљена су и издата у четири књиге године 1838, 1840. 1844 и 1848. Језик у Л. Мушицкога веома носи на себи прелазни значај свога времена; а што је писао црквено-словенским језиком познато је колико данас вреди.

И ако врсник Л. Мушицкога много је већи и значајнији од њега снагом и местом у српској књижевности *Сима Милутиновић Сарајлија.* Родио се

у Сарајеву 1791 и после бурнога живота, које је у свези с његовим поетским карактером, умрьо је у Београду 1848. г. Он је обратио своју поетску снагу, супрот Л. Мушицкоме, на епску поезију и на народна дела, изашавши међу Србима источне цркве управо као први песник који је певао дела свога народа народним начином. Знаменито његово дело *Сербианка*, које је издао 1826 у Липиской и које спевава дела народа српског под Карађорђем и Милошем — обузело је онда упоредо с одама Л. Мушицкога, као електричним струјањем целу српску књижевност, стекавши С. Милутиновићу невелу славу. Али ни најодважнији хвалиоци С. Милутиновићеви не знађаху дати довољно разлога шта их је опчињавало у његовој поезији. Остаће свагда тешко разумети Симу Милутиновића. Језик је у њега истина снажан, али мутан и неразумљив, пун нових речи; свуда се види, да се полет мисли његових није дао сложити у речи нити где удесити на једнако с формом и спољашњом лепотом. То му је јако сметало, те стварање поред све унутрашње снаге нигде није уметничко, као да та снага није била изашла сама са собом на чисто и као да сама себи није знала рачуна; место *целине*, свуда стоји *хаос*, место уметничких *дела*, види се свуда само грдна *снага* дара његова. Осим *Сербианке* писао је по часописима много песама и драму *Дику Црногорску* (1835), трагедију *Милоша Обилића* (1837) и драму *Карађорђа* која није издана. У прози је знаменит двема историјама: *Трогодишњом историјом Србије* од 1813—1815 год., (1837 Липиска,) и

Историјом Црне Горе (1835 Београд.) Бавио се и у Црној Гори где је био учитељ славнога поете владике Петра Петровића Његоша, о коме ћемо мало после говорити.

Што се тиче величине и снаге дара поетског, тешко да се после Симе Милутиновића и у кога нашега песника онако крепак показао. У опште се мисли, да је Сими врло наудило што је почео учити науке а није их у себи савладао и прекувао; отуда оно мешање митологије у његове спеве, без којега је са свим могао бити. Од српских књижевника многи су имитовали Л. Мушицкоме и С. Милутиновићу, али будући ни они сами нису дотерали до оне висине у књижевности која *делима* а не дару и именима прибавља вечитости — то и ови њихови имитатори остали су без икакве важности. Поред Л. Мушицког и Симе Милутиновића, који одушевљаваху више поједине него целокупан народ, наилазимо у поезији и забавној књижевности на имена која имају вредности само по томе што су радили за народ. Између ових је *Милован Видаковић*. Он се родио 1780 у данашњој Србији у Неменикућама, умрьо је око 1844 — и познат је и данас свакоме са својим добро познатим романима. Кад не гледамо књижевност саму по себи и по развитку њезину него по упливу који је на народ чинила, онда је после Доситија између првих имена име Милована Видаковића. Његови романи ево већ пола века прво су чим толики Срби почеше читати књиге, и они ако и јесу данас и због времена самог слаби у критичкој цени својој, никада им се не ће моћи

потрти голема заслуга у књижевности, да су раширили и покрај Доситија и народних песама створили српску читалачку публику. Томе је понајвише помогло што је М. Видаковић у својим романима изводио лица са српским именима, описујући природне лепоте, пријатељство и племениту љубав, и што је изводио своје романе на историјској основи народне историје. Од дела изађоше му 1810 *Прекрасный Іосифъ* и *Усамлѣный юноша*, оно прво у стиховима; 1811 *Велимиръ и Босилька* и *Благовонный кринъ;* 1818 *Любавъ къ младой музи србской*, 1814 *прва* књига најбољег његова романа *Любомира у Елисіюму*, 1817 друга, и 1823 трећа. У стиховима је писао 1826 *Младогъ Товію*; а 1827 роман *Касію царицу*, 1829 *Силоана и Милену*, а 1832 *Иву Загорицу*. Дела су му све до последњих дана више пута прештампавана, а у српској књижевности многи су се угледали на њ.

У чистој поезији после Л. Мушицког и С. Милутиновића најзгодније је прећи на *Јована Стерића Поповића,* који, будући истинити поета, учини књижевности ону исту службу коју и М. Видаковић, али на другом пољу, на пољу *драматском.* Он је управо отац и народнога театра и народне драме међу Србима, и тиме су, не само за то двоје него и за ојачање саме књижевности, његове заслуге велике. Родио се у Вршцу 1806, живео је неко време у Београду, где су се под његовим руководством почеле прве театарске представе а преминуо је у Вршцу 1856. Свак се мора чудити његовој књижевној плодовитости и гледајући на множину

његових драматских дела мислио би човек да је живео у времену кад је у његовој постојбини театарска уметност највећма цветала, па опет дуго после његове смрти не беше у српским земљама ниједнога сталног театра. Писати је почео 1825, стекавши гласа песмом *Слези Болгаріи*, 1827 год. као слушалац философије написао је трагедију *Светислава и Милеву*, која се тако допала да је за годину дана два пут штампана била; 1828 изађе трагедија *Милошъ Обилићъ*, 1840 *Несрећно супружество*, трагедија, и прва шаљива игра *Лажа и паралажа*, 1837 *Тврдица*, шаљива игра, 1838 *Покондирена тиква*, *Зла жена*, и шаљива приповетка *Роман без романа*, (I свеска). Кад се 1842 почеше у Београду представљати драме, написао је трагедију *Владислава*, драму *Хайдуке*, алегорију *Симпатию и антипатию*, комедију *Женидбу и удадбу*, *Превару за превару* и друге, а кад се 1847 на ново отвори театар, поче и он на ново радити и из тога су доба *Санъ Кралѣвића Марка*, *Коя е добра жена*, *Скендербегъ*, комедија *Београдъ некадъ и садъ*, трагедија *Смрть краля Дечанскогъ*, и *Лаханъ*, трагедија из бугарске историје. Ова му се два последња комада рачунају за најбоље драматске послове. Осим тога писао је ситније ствари у часописе, између којих су му *милобруке* изврсне, и издао је 1853 избор из песама под именом *Даворѣ*, којима остаје стална вредност у књижевности. Ако и јесте доста радио на трагедији, сатира му је главна стихија, и у уметничкој драматској форми није дотерао далеко. Многа му дела не би данас

издржала ни слабе критике, а језик му је од старе школе и по томе као да би се у опште могло рећи за њ, да је имао више дара него развитка књижевнога. У томе обојем имао је одмах у почетку супарника који га је могао лако претећи, да је хтео радити. То је *Лазар Лазаревић* (рођ. 1805 у Карловцима), који је био професор у Новом Саду. Написао је драму *Владимира и Косару* (Будим 1829) и комедију *Пријатеље*, у којима је и духом и језиком и формом претекао Јована Ст. Поповића, и која се дела могу сматрати за прве добре драме српске — али запуштеност, у коју после западе Л. Лазаревић учини те од тих пуних наде почетака после не би ништа. Око 1847 почео је радити на новели и роману с доста среће *Богобој Атанацковић*, одмакавши такође доста напред у језику. Умрьо је 1858, написавши, осим више новела по часописима, *Дарак Србкињи* у новелама (I, 1845 у Буд., II, 1846 у Суботици) и роман *Два идола* (1, 1851 у Бечу, II, 1852 у Н. Саду.)

Упоредо с Јованом Ст. Поповићем долази на видик поетске радње код нас *Јован Суботић* којега смо већ један пут спомињали (чл. 63). Родио се у Добринцима у Срему 1817. Ј. Суботић је радио врло много, више него и један од песника српских, огледавши своје перо у свима готово струкама поезије и књижевности. Сам је почео издавати 1858 своја скупљена дела од којих је до сад изашло четири свеске.[1]) Писао је лирске и епске песме и

[1]) Књига I Песме лирске 1858 у Карловцима; II Баладе 1859, III Песме епске 1860, у којој је друго прерађено издање *Краља Дечанског;* IV Песме Драмске, у којој је *Краљ Владислав.* У истом је формату штампан и *Немања* да би се могао додати овој књизи.

велики спев *Краља Дечанског,* који је изашао у два издања, (г. 1846. Буд.) и то друго у скупљеним делима, поправљено. Између балада многе су му лепе, а писао је и новеле и приповетке (за „Србски летопис“ уређујући га.) У последње дане наставио је драматску радњу Јована Ст. Поповића. Од њега имамо драме *Херцега Владислава, Немању* и *Звонимира* (штампан у Загребу латинским словима), а од још не штампаних познате су из театарских представа *Прехвала,* која је од најбољих Суботићевих, и *Милош Обилић.* J. Суботића не можемо ставити у први ред поета, али он је између оних, који су за већу публику и који великим поетама место спремају. У драматској књижевности почео је још пре Јов. Суботића радити *Матија Бан* Дубровчанин, рођ. 1819 године. Он је радио иначе на књижевности особито на публицистици, писао је лирске песме које су изашле у две збирке (I 1853 II 1861 у Београду), уредио је три свеске ваљаног часописа *Дубровника* (латинским писмом 1849 у Дубровнику, 1851, 1852 у Загребу); али најсрећнији књижевни посао биће му драма. 1851 издао је *Мејриму или Бошњаке* која је била особито добро примљена, преведена је на чешки и пољски и броји се и данас међу најбоље драме. Године 1866 издао је трагедију *Цара Лазара*[1]) (латинским словима) и има више готових не издатих драма. Стил му је и језик доста храпав, а о његовим драматским пословима онда ће се моћи управо судити

[1]) Изашла је у Dubrovniku, zabavniku štionice dubrovačke, и одвојено у неколико комада.

кад сви угледају света. Између радника на драми долази и *Ђорђе Малетић*, рођен у Јасенови у Банату 1816 године. Он је први који је почео књижевну уметничку критику код нас, (*Критическій прегледъ краля Дечанскогъ* од Ј. Суботића 1846.) писао је лирске и епске песме. Лирске су изашле као прва књига његових песама у Београду 1849 а између епских издао је већу песму *Сватове* у Земуну 1855 г. као другу књигу својих песама. С бољом срећом је радио на драми. Од драмских послова изађе 1845 *Спомен икъ Лукіяну Мушицкоме*; 1847 *Апотеоза великомъ Карађорђу*; 1861 *Србски аідуци* и 1866 *Смрт цара Миіаила*. Још је радио ситнијих саставака и уређивао 1858 *Родолюбца* од којега је изашло 19 бројева. — Што се тиче драме, већи полет у њој није ни могао настати без сталног и правог театра, о коме се тек у новије време почело радити у Новом Саду и Београду.

66. Док се овако настављају пробе у разним струкама поезије и до данас у нашој књижевности, кад с већом кад с мањом срећом, кад с више кад с мање живота у поетском извођењу, и док се у тој грани књижевности ређају све новија имена поред старих, — прећи ћемо из кола, у којем су поезијом између осталих највише на видику Јован Ст. Поповић и Ј. Суботић, на двојицу који су им истина суврменици, али су их снагом далеко претекли, подигавши са свим нову школу у поезији нашој, пред којом је истинита будућност. Та двојица су Петар Петровић Његош и Бранко Радичевић. Ко је данас иоле познат с књижевношћу, знаће да су

њих двојица улили нов дух у српску поетску књижевност, отворивши врата са свим другоме времену. Њих двојица су први који радише пуно самостално, примакавши тако уметничку поезију ближе к народној. У љубави којом је сам народ сусрете, они створише себи на народном темељу поетски карактер — а то и јесте узрок те вредност њихова рада није тренутна, него остаје стална у књижевности.

Петар Петровић Његош владика црногорски родио се 1813 у Његошима у Црној Гори. Године 1830 узео је у руке владу над Црном Гором а преминуо је 1851. Године 1835 основао је у Црној Гори школе и штампарију на Цетињу, која је после саливена у зрна за рат, и ту је штампао *Лиек ярости турске* 1834 и *Пустињика цетињског*, своје поетске првине. Године 1836 штампао је у Београду *Лучу микрокозма*, а године 1847 *Горскій віенацъ* у Бечу (прештампан 1860 у Новом Саду). После смрти изађоше му *Кула Ђуришића* и *Чардак Алексића,* две јуначке песме (Беч 1851) које се једва могу распознати од народних песама, и *Лажни цар Шћепан* (у Загребу 1851), драматски историјски спис са 30 само мушких лица. Године 1854 издао је Љубомир П. Ненадовић у Земуну владичину епску песму *Слободијаду* где су у 10 песама спевани бојеви Црногораца с Турцима од најстаријих времена. Песма *Луча Микрокозма* описује живот самог поете, борбу закона с вољом, али у тој алигорији није био онако срећан као у *Горском вијенцу* и *Стјепану*. „Горски вијенац“ је Његошево најзнатније дело које ће остати као ве-

чит спомен поетскога дара неумрлога владике црногорског. „Горски вијенац није драма и ако је у драматском облику, није спев и ако црта време једно, али је — скуп најлепших песама лирских, у којима се српска душа сјајнога песника разлила под насловима разних особа[1]“). То је карактеристика и за целу радњу владичину. Осим тога писао је владика још ситнијих песама, од којих су неке после смрти и у „Даници“ издаване. Језик је у владике пун, жив и једар као ни у којег песника дотле, и поредити се може у томе само с народним песмама.

Покрај јуначке и громовите лире Његошеве која је певала витешку страну народа свога трагом Симе Милутиновића, пустила је гласе и лира нежности и мира, лепоте и љубави — то је певање *Бранка Радичевића*, који се показао као метеор на пољу нове српске поезије. *Бранко Радичевић* родио се 1824 у Броду у Славонији[2]) а умрьо је у Бечу 1853 године још ђаком. За живота је издао две књиге песама (обе у Бсчу, I 1847-ме, II 1851.) а посмрчад издао му је по смрти отац као трећу књйгу песама (у Темишвару 1862.) Покрај самосталности једнаке с владичином Бранко га надмашује уметничком стран›м својих песама, фи-ноћом и лакошћу, која је ненадмашна у његовим песмама. У чистоти и лепоти језика с њим се не може равнати нико ни од старијих ни од млађих,

[1]) Речи једнога од наших млађих писаца.

[2]) Отац му је био чиновник, који није све живео у једном месту. И отац му је (Тодор=Божидар) преводио Шилерова *Вилхелма Тела* (штампан у Бечу 1847.).

песме му се (лирске и епске) уздижу често до потпуне лепоте, особито лирске, а „Ђачки растанак“ жива је слика српскога ђака и најизврсније дело Бранково. Грдно је много изгубљено за нашу књижевност преураном смрћу његовом.

Самосталност поетске радње Његошеве и Бранкове, нарочито у језику и форми, и у поетској истинитости и живости најбоље се види у наследницима радње њихове. Рат од 1848 године учинио је и овде неку границу — јер после тога наста мало по мало читаво коло, које се све већма шираше и које оде тим правцем. Између ових особито су сјајна имена *Јована Јовановића* и *Ђорђа Јакшића*. Лирика Јована Јовановића, која је још једнако растурена по часописима и листовима, топлотом и лепотом може се мерити са сваком друге које књижевности. Доста је преводио поете странске, и тако срећно, да је за образац. Од тих је послова у особитој књизи изашао *Толдија* (Нови Сад 1858.) с маџарског од Арања, *Витез Јован* од Петефије (Нови Сад 1860), *Источни бисер*, преводи из источних поета (Нови Сад 1863. год.) Лермонтовљев *Демон* (Будим 1864). Још је Јовановић издао *Ђулиће*, малу збирку својих лирских песама (Нови Сад 1864 год.) Поред радње на белетристици као уредник *Јавора*, листа забавног и књижевног (1862 и 1863 до пролећа издавао га у Новом Саду), Јовановић је први у српској књижевности изашао као прави хумориста, што је показао уређујући *Комарца* (1860, 1861) и *Змаја* у последње време. *Ђорђе Јакшић* је међу новијима јединствен и сна-

гом и бурним полетом у сликама поетским. Осим лирских и епских песама од потпуне лепоте, писао је прозом и више новела, али му је досад у већим комадима слабо кад испадала за руком унутрашња органична целина као и замршај и склоп уметнички. Песме су му растурене по часописима и листовима и нису скупљене ни у какву збирку, а писао је и две драме: *Сеобу Србаља* (Нови Сад 1863) за коју је критика изрекла да је поезијом с врлинама осталих Јакшићевих дела, али као уметничка драма да не одговара изискивању,[1]) и *Јелисавету кнегињу црногорску* од које су 1866 некоји одломци наштампани.

На овоме месту да споменемо *Јоксима Новића* који је од 1847 г. спевао кројем народних песама *Лазарицу* (издања су два: 1847 и 1860) *Потоп* (1851 године), *Смрт цара Стјепана и цара Уроша* (1853), *Српство* од којега је у првој свесци приступ у главну историју; *Милошеву* (1858) *Хајдук-Вељка* (1860), *Бирчанин-Илију* (1862) итд. Његових послова поетских још нико није критички оценио, али не ће имати велике цене; у последње време писао је доста и прозом, обрађујући народну причу. Језик му је гибак.

Поред Јов. Јовановића и Ђ. Јакшића ваља нам споменути *Стевана Каћанскога*, који је издао нешто епских и лирских песама, вредних спомена по јасноћи и топлоти слика поетских, и *Јована Илића*, од којега имамо две свеске песама (1853 и 1858)

---

[1]) Критике су писали Ђ. Малетић у „Видову дану" 1863 год., и Глиша Гершић у „Матици" 1866.

тихе, ведре поезије. Од 1858 настало је више поета, али како је радња њихова још у почетку, споменућемо између њих *Лазу Костића*, од којега је 1866 изашла драма *Максим Црнојевић*, и *Дамјана Павловића* који је умрьо 1866; писао је лирске песме, а 1864 изашао је од њега превод Гетова *Торквата Таса*.

66. Време око 1849 које је дало поезији Његоша и Бранка Радичевића и читав ред поета који су њиховим правцем ударили и у осталом је свему пробудило једрији живот. У новијем периоду књижевности зна се да од тог времена настаје правац у опште самосталније радње у свему па и у језику. Борбама и пређашњом радњом у књижевности спремљено је било поље за такав правац, и природно је што се он показао.

У развијању језика и општег књижевног правца уставили смо се код Вука. Међу тим док је Вук по српском народу купио песме и сабирао благо његово у језику, животу, историји и обичајима, спремајући тако поуздану грађу за праву науку о познању народа са сваке стране, и крчећи пута разумноме правцу којим је могла народна књижевност процветати, у европскоме је ученоме свету управо постајала нова једна наука, наука упоредне и научне граматике, основане на поређењу сродних језика и на историји свакога језика појединце. Све што се дотле знало и радило о језику на основима старих Грка и Римљана, паде пронађењем санскритског језика и сродства индијско-европских племена.[1]) Је-

[1]) Упореди с овим чланке 5. 6. 7. Стр. 3—7 ове књиге.

зик се поче сматрати као природни организам који живи, цвета, држи се и пада по законима у себи усађеним, као и сваки природни организам, као човек или цвет; а закони се његови почеше утврђивати по животу његову у устима народним, упоредно са сродним племенима и на основу историје развитка језичнога. Уз немачке научнике Грима, Бопа и остале, који овој науци у почетку дадоше полета, зачуше се у словенским народима на томе путу имена Копитара, Шафарика, Востокова и других, који радише на домаћем пољу и који се обилато користише трудовима Вуковим.[1]) Али у Срба још не беше научника да савесно прикупљени силан *материјал* Вуков употреби и да ради научно на њему, док не дође *Ђуро Даничић*.

Ђуро Даничић родио се у Новом Саду 1825 године, учио се у Пешти и у Бечу, где се уз Вука и Миклошића, садашњега највећег научника у словенистици и упоредној граматици на пољу словенских језика, са свим дао на језик, поставши достојан ученик Миклошићу. Касније се преселио у Београд, где је будући неко време секретар „друштва српске словесности“ уређивао „Гласник“, издавши тамо многе своје важне филолошке чланке и подигавши му цену, која се спомиње уза секретарство његово. Од године 1859 (при крају) до 1865 (у почетку) био је у лицеју, потоњој великој школи, професор филологије и историје књижевности свега света, урадивши, и с те стране и иначе, много за

¹) Упореди с овим чланке 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. (стр. 5—23) ове књиге.

језик и правац књижевни, који у Србији баш после укинућа државне забране правописа Вукова 1859 поче слободнији и веома напредан живот. Сад живи у Загребу.

Почевши своју истинито научну радњу на темељима и идејама Вуковим и наставивши правац његов, Даничић је стекао многих заслуга. А како припада у период књижевности кад се свак, и стар и млад, труди за правом чистотом језика народног, заслуге те све већма расту његовим неуморним радом. Изашавши на глас *Ратом за српски језик и правопис* (1847 у Будиму, јер га је цензура у Бечу забранила „из виших политичких узрока“), он је још притврдио да је зналац српског језика својом *Малом српском граматиком* (Беч 1850). Тада је издао *Приповетке из старог и новог завета* (1850 Беч) у сва три српска говора, и ћирилицом и латинским словима, које су тако исто изашле и у другом издању 1865 (у Београду). Издао је тада две књижице, бранећи правац Вуков, као: *В. Лазићу I*; *В. Лазићу II и још којешта* (1848 Беч). Осим тих и таких чланака борио се и радио је за тај правац мањим чланцима по новинама. Помагао је Вуку у издавању другога издања *Српскога рјечника.*[1]) Године 1858 изда у Београду трошком наше владе *Српску синтаксу I. део*, дело огромнога пространства и опширности, за које је сам Миклошић рекао да је најбоље између свега што у тој струци имају сло-

[1]) Даничићеву помоћ спомиње и др. Фр. Миклошић уза своја дела Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Wien (III. 1856) и Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum Wien 1862—1865.

венске књижевности. Иза *Српске синтаксе* у научној радњи око српске граматике долазе *Облици српскога језика*, прерађено друго издање његове *Мале српске граматике* (2-го и 3-ће издање 1863 а четврто латинским словима за Србе западне цркве 1864, све у Београду). То је према најновијој науци у правила сведен живи језик српскога народа и основа сталних правила нашега књижевног језика. — После „Српске синтаксе“ и „Облика“ којима се почиње ред знаменитих дела Ђ. Даничићевих долази *Рјечник из књижевних старина српских* (у три књиге 1862—1864) без којега не може бити нико ко се бави старинама српским за коју му драго потребу. Особито је њиме утврђено познање српско-словенскога језика, што је ствар не исказане важности за издавање старих српских књижевних споменика. За ту ствар, превећ важну и за сву словенску филологију осим српске државне историје и осим историје српског језика, није нико више урадио од Ђ. Даничића и ако су велике важности за ту ствар труди Вука, П. J. Шафарика и Миклошића. Сам *Рјечник* био би му за то довољан, али је и осим *Рјечника* урадио за ту ствар још толико колико њиме. Издао је готово сва знаменитија дела старе српске књижевности, тако: *Живот светога Саве* од Доментијана 1860 у Београду онако као што је прерађен у XIV. веку и 1865 *Живот светога Симеуна и св. Саве* онако како га је Доментијан написао; даље *Никољско Јеванђеље* (1864) и најпосле архиепископа Данила *Животе српских краљева и архиепископа* (1866) о којима смо де-

лима говорили на свом месту. Чим особито вреде дела Даничићева ове врсте, јесте критичност којом је он израдио та издања, давши управо углед за послове те врсте а држећи се правца Шафарикова и Миклошићева у издавању ове врсте споменика.

Осим овога у „Гласнику" и по другим часописима има више Даничићевих чланака. Најзнатнији су: *О српским акцентима*[1]), *Разлике између српског и хрватског језика*,[2]) *Српска деминуција и аугментација*[3]). Од критика и реферата књижевних којих је више *„Видов дан"* донео, да споменемо *Рецензију новога буквара владике Платона* (1854); *Вуков пријевод новога завјета* (1862) *О Светићеву „Огледалу"* (1865) које су три у књигама изашле.

Али осим научних послова, Даничић је радио и чисто књижевне, у којима је данас најправилнији и најчистији језик српски, а избором су достојни осталих Даничићевих послова. Овамо иду осим *Приповедака из старог и новог завета* које смо горе споменули, „А. Н. Муравијева *Писма о служби божјој*" у православној цркви, превод с рускога, (Н. Сад 1858); А. Мајкова *Историја српског народа* (1858) и на послетку изврстан посао, превод *Светога писма* на коме једнако ради и од којега је изашло 1866 *Пет књига Мојсијевих*.

Нема сумње да је после смрти Вукове Ђуро Даничић, као први филолог и лингвиста у Срба и Хрвата, наследио његово место првенства у књижев-

[1]) Slav. Bibliothek Фр. Миклошића књ. 1 стр. 97—111, Гласник XI.

[2]) Гласник IX.

[3]) Гласник XII.

ности нашој. Настављајући, као што већ поменусмо, Вуков правац и начело у научном раду за обрађивање нашега књижевног језика, учинио је много те је та ствар напредовала. А то није толико до самога Даничића као што ни до Вука није било, колико до живота и истинитости самог начела, којему њих двојица посветише труд свој. Начело је то, и опет помињемо: да се из *живога* српског говора на свима странама народа покупи и у *књижевни* језик одабере све оно што је по научној мери поређења с историјом нашег језика и са старим словенским најбоље, најлепше и најправилније. Завршујући преглед књижевности казаћемо, да је језик тај сад у живом постајању, а у цвет, који ће собом донети и цвет књижевности у свима гранама, стаће истом онда, када добитке научне у овој ствари по *свему српству* школа и држава уведу у живот наставом по школама.

II.

НОВИЈА КЊИЖЕВНОСТ СРБА ЗАПАДНЕ ЦРКВЕ И ХРВАТА

67. Видели смо у другом разделу ове књиге, како је текао књижевни развитак у Хрвата и Срба западне цркве у периоду старе књижевности нашега народа. Главни значај тога периода јесте поцепаност на области (види чл. 39 и чл. 50 стр. 77 и 121), оскудица јединства књижевнога, која се оскудица још од прошлога века осећала и исказивала баш у писаца хрватских и српских западне цркве. Али још не беше дошло време, да се то јединство у истину изврши. Требало је да куцне особит час

историјски, када ће и вером и животом од Срба источне цркве подвојена а и међу собом поцепана њихова народна племена сазнати потребу јединства и слагања међу собом и почети радити на њој. И у племена наших западне цркве и Хрвата од оно доба почиње историја новије књижевности, кад се та племена почињу кретати за идејом јединства међусобнога и јединства са Србима источне цркве — и ако ова последња мисао ни данас још није потпуно сазрела и образовала се.

Политичке околности у земљама где поменута племена живе у почетку овога века беху врло незгодне. Старо гнездо дубровачке књижевности — Далмација, беше изнемогла највише, Хрватска и Славонија стајаху најбоље и имаху у себи највише стихија за књижевни развитак. Али и ове области, које стајаху једине на огњишту књижевне радње, беху одвојене. Хрвати још писаху својим посебним правописом и језиком, а Славонци својим; Хрвати зваху свој језик „хрватским,“ а Славонци свој (дијалекат српскога) називаху „славонским“ и „илирским“ које се име још из прошлога века потезало у писаца наших западне цркве с разних страна. Него сва та књижевност није носила на себи народне боје, народни живот стајаше са свим не пробуђен, и књижевност немаше од куд добити живота и жива интереса. Али дођоше три ствари којима се уклони та оскудица: 1. Наваљивање од стране Мађара с којима су се морали борити за народни језик, 2. Слава имена српског, која се ослобођењем Србије, пренућем српске књижевности

и лепотом српског језика и песама разнесе по свој Европи и 3. Мисли о словенскоме јединству и уједињавању словенских народа, тако звани „панславизам," које у то време беху у јеку и заузимаху људе. То су узроци који потпомогоше (види чл. 47.) победу народнога над племенским, и који природну мисао за јединством у књижевности с осталим народом кренуше у живот баш онде међу српским племенима западне цркве, где је највише требало, усред Хрватске, у Загребу. Прво што се за ту мисао у Загребу морало напустити био је *обласни дијалекат хрватски.* Место њега је ваљало узети језик читавога народа, који већ стајаше пред Европом у песмама својим и који отвори борбу у књижевности Срба источне цркве, према којој ни други део народа, што писаше латинским словима, није могао седети беспослен. То је чиста идеја која је себи тражила и нашла поборнике у Хрватској. Тај поборник био је први др. *Људевит Гај,* уз којега су одмах пристали и помагали му: *Драгутин Раковац*, *Павао Штос*, *Љ. Вукотиновић*, *Т. Блажек*, гроф *Ш. Драшковић*, *А. Зденчај*, држећи се изнајпре и хрватскога говора, и *В. Бабукић*, *Иван Мажуранић*, *М. Топаловић*, *Ђ. Тординац*, *И. Марић* и *Станко Враз,* који су одмах почели држати се српскога колико су боље умели. Одмах с том мишљу, која је маленом чисто хрватском племену отворила пут к полету и свезу с читавим народом, скинувши му с очију племенске наочари, никла је у Загребу и *друга*, на име мисао уједињења свију племена српских која су западне цркве а пишу ла-

тинским словима, у једну књижевност. Поред тога су многи полазили и даље, бавећи се мишљу о сједињењу те књижевности с књижевношћу српском. Али у почетку нису те мисли биле овако јасне онима који су, изабрани на то историјском судбином, почели трудити се о њима. А баш и да јесу, не би се смело с њима изаћи пред свет пун религиознога прозелитизма, наперена на све што је српско. И данас, после тридесет година, у многих су и међу нама и међу њима таке мисли, које не чини мало сметње напретку ове идеје. — Рад на овим идејама, које су у почетку биле тако нејасне и мутне, почео је Гај 1834 г., подигавши *Novine Horvatzke* са недељним прилогом *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka.* Те је листове Гај почео писати старим правописом, макар да је сам још 1830 у Будиму издао броширу под именом *Hrvatzko-szlavonski pravopisz,* у којој је предлагао да се прими нов правопис, удешен према чешкоме. Идеја о новом правопису саставила се с идејом о српском језику, и њих две почеше заједно напредовати. Год. 1835 почне Гај штампати у „Даници“ чланке и новим правописом али једнако језиком хрватским, док није у 1836 променио наслов новинама у *Ilirske narodne novine* и Даници у *Danicu ilirsku* и прионуо живо уза српски језик („штокавски,“ према „чакавском“). Тако се идеја међусобног сједињења у српских племена западне цркве и сједињења са Србима источне цркве започне терати под фирмом имена *илирског,* око чега се сплела читава фантазмогоријска књижевност, хотећи наметнути име

„Илир“ свему југу словенском и Србима, и заметнувши и са Србима љуту препирку. Одмах у почетку овога посла напише Вјекослав Бабукић *Osnovu slovnice slavjanske narječja Ilirskoga* која је штампана и одвојено, и којом се припомогло учење српског језика у Хрватској. Сједињење под именом „илирства“ ухвати корена и поче се живо ширити у песмама и списима писаца из Хрватске и Славоније. Али отпор у Срба непристајање и од стране Далматинаца[1]) и на послетку забрана, којом влада аустријска 1843 забрани употребљавати то име из својих политичких узрока, учини те читаво „илирство“ легне, „илирска“ *Даница* промени се опет у „хрватску, славонску и далматинску.“ То све учини те и књижевност пође са свим другим правцем. Огњено одушевљење за „илирством“ мине као да га никад није ни било, али остане оно што се под фирмом тога у ствари радило и урадило, а то је: сједињење у једну књижевност Хрвата, који се оставише свога дијалекта и Срба западне цркве, пређе онако поцепаних, и књижевност пробуђена на далеко разумнијим основима. Истина ова мисао није још ни данас довољно сазрела; Хрватима је непрестано тешко са свим признати, да је оно српски језик којим они пишу и да су они племе, којему је једина срећна будућност да са српским народом једно буде, те зову језик којим пишу хр-

[1]) Поменућемо да се између Срба источне цркве нашао један једини који је пристао на „илирство“ и писао се „Илир из Бачке“ а то је Петар Јовановић који је уређивао „Бачку вилу“ и био директор новосадске гимназије. (Упореди стр. 196.)

ватским, и хоће да хрватском народу одређују број и величину по историји некадашње хрватске државе — али то битност оне мисли не може мењати, а време ће и овде претрпати све што се противи току његову. На послетку у најновије време изашла је на радњу школа књижевника у Хрватској, — која, потврђујући да је једно што *српско* то и *хрватско* и да оба имена *једно* значе, као и да разлике у језику никакве нема, отвора пут правом изласку из показане смутње и доводи ствар ближе к правоме решењу, које ће време најбоље свршити.[1]) Радовати се што је тај најновији правац у Хрватској у једно правац књижевника који су и као књижевници највише поштовања вредни и најстаријим језиком пишу. Што се тиче саме чистоте језика, тај је у почетку био врло рђав и измешан, и мало по мало поправља се све већма и већма, јер се и тамо све већма изучавају песме, Вуков превод *новога завета* и Даничићев *Светога писма,* што јако потпомаже ову ствар. Што се тиче радње на граматици, Хрвати нису имали до скора правога научника. *В. Јагић* је најживље радио по начелима, којих се у нас држаху Вук и Даничић у својим пословима, осим још двојице тројице, издавши до сад *Науку о гласовима*[2]) и заузимљући се својим пословима у „Knjìževuiku“ за научно изучавање језика. У правопису нису тамо још на чисто. Вук, удесивши онако добро правопис

[1]) Нека се у Хрватској призна свуда да међу *хрватским* и *српским* нема никакве разлике, да су то *два имена једног народа*; па се име *српско* ни по чему нема бојати зле будућности и у сред Хрватске.

[2]) Gramatika jezika hrvatskoga. Dio prvi. Glasovi. U Zagrebu 1864.

за Србе који пишу ћирилицом, предложио је и Хрватима бољи правопис, којим је штампан његов превод *Новог завјета*, којим је Даничић штампао своје *Облике српског језика*, *Приповијетке из старог и новог завјета*, *Пет књига Мојсијевих*, и *Псалме Давидове*, али још се он тамо не усваја, прем да му се све већма примичу.[1])

У томе правопису који је за љубав бољега јединства предложен Србима западне цркве и Хрватима пише се ђ увек са gj а никад са dj које се може читати и као дј и као ђ, а тако ћ пише се увек ć а никад са tj, које се такође може читати и као тј и као ћ. Хрвати су на место старога слов. ѣ писали свакојако, па и ě а сад пишу неки увек: ie а неки: ie за ије, а je за је. Као што су они примили јужни говор за књижевни језик, Вук је предлагао да пишу свуда где треба чисто ije, а не ie место њега, а je на свом месту, јер ě, наравно, никако није одобравао. Многи се у Хрвата не могу још да науче да је r (р) самогласно слово него међу пред њега *a* (ar=р) и *è* или e (èr или er=р) али је таких све мање. Даље код Хрвата слабије продире Вуково правописно начело о претварању слова — али се и њему све већма равни пут.

У осталом према слободи која је од стране државе у Аустрији допуштана Хрватској, и књижевност је живље или слабије полетала. После 1850 била је влада немачког језика јако на штету књи-

---

[1]) Dubrovnik, zabavnik štionice dubrovačke који је штампан у Сплету 1866 биће, колико нам је познато, прва књига која је осим поменутих Даничићевих и Вукових списа, штампана, таким правописом. Овде ваља поменути и Будманову Grammatica della lingua serbo-croata, писану талијански, штампану 1866, која је такође израђена по том правопису.

жевности али од како је германизација 1860 тргла натраг, и народном се језику опет оставио мах у школи, и књижевност је оживела, крећући се све живље и зрелије. За идеју јединства, међу Србима и Хрватима нарочито, место пређашњег имена „илирски“ сад је у обичају име *„српско-хрватски“ и „хрватско-српски,“* а и *„југословенски,“* којим се именом служе кашто и наши писци, а странци под њим разумевају Србе и Хрвате, Словенце и Бугаре у ширем, или оне троје прве у ужем смислу. Међу дела за општи покрет књижевни од важности припада уређење друштва „Матице илирске,“ која је основана грофом Јанком Драшковићем 1842 г., „Матице далматинске“ у Задру, која је почета 1849 али тек 1862 одобрена и почела радити, и „Друштва за југославенску повјестницу“ које је настајавањем Ивана Кукуљевића Сакцинског подигнуто 1850 и издаје свој *Архив за повјесницу југославенску*, вредан часопис од којега је изашло више свезака. Од многих вредних издања „Матице илирске“ заузима часно место Književnik (за 1864, 1865 и 1866) којега уређиваху др. Фр. Рачки, В. Јагић и Ј. Торбар. Од најважнијих дела за општи књижевни развитак у Загребу у најновије време јесте подизање *југословенске академије*, која се сад установљава да почне радити, а подигнута је меценатством знаменитога владике ђаковског Штросмајера.

68. Да бисмо се још боље упознали с књижевним развитком у Хрвата и Срба западне цркве, прегледаћемо у кратко најзнатније људе у књижевности у опште и у поезији. На науци се и код

њих радило онако као и у Срба источне цркве — за школску потребу и према времену, а на народној историји исто онако као и у Срба. Раднике у тој струци поменућемо на свом месту. После Љ. Гаја долази у радњи на општем књижевном покрету *Драгутин Раковац,* познат по песмама. С Вразом и Вукотиновићем почео је часопис *Коло,* на којем су се мењали уредници и који стоји међу првим часописима хрватским својом изврсношћу. Од год. 1842 уређивао је *Mieseční list* економског друштва до 1852, до смрти своје. Издавао је и календаре. — *Људ. Вукотиновић* је најпре почео писати хрватским дијалектом (кајкавски), писао је песме и приповетке, уређивао забавник *Leptir* (1859. 1860 и 1861) и радио је и на природним наукама, као уредник *Господарског листа,* који је ступио на место пређашњег *Месечног листа.* — Доста је радио на књижевности сваке врсте, особито као драматик познат, др. *Димитрије Деметар* који је написао и превео за позориште више драма. Међу његовима највише му се хвали Teuta (у Бечу 1844.) Писао је лирско-епски спев Grobničko polje из хрватске историје. Имао је доста учешћа око хрватског позоришта у Загребу. — Доста је учинио Словак *Богослав Шулек,* који је много година уређивао Гајеву *Даницу* и писао у њу чланке. Године 1849 и 1850 уређивао је и издавао с Гајем лист *Slavenski Jug,* а 1851 *Jugoslavenske Novine,* којима је влада живот прекратила. Знатан му је веома *Njemačko-hrvatski Rječnik* посвећен владици Штросмајеру, у којем хвале његову вредноћу. Покрај

тога је радио на природним наукама, уређујући *Господарски лист,* који је за његова уредништва највећма скочио на цени. Слог му се хвали веома. У журналистици, која и овде као и свуда данас, позвана беше да шири публику и да подиже дух народни, више се започињало а мање одржавало као и у Срба. За религију имају одавна *Katolički list.* За књижевност, јер Гајева „Даница“ није непрестано излазила, и „Новине“ му, ставши у службу влади, изгубише народно поверење, најважнији је *Neven,* подигнут 1852 године, вршњак дакле нашој *Седмици*, које је доиста не само по времену него и по својој књижевној вредности. Neven је престао излазити 1857 а на њему се мењаше као уредници *Боговић*, *Перковац*, *Сабљић*, *Старчевић, Праус* и *Пацел.* На њему се сабрала и радила најизврснија књижевна снага а издавала га је „Матица илирска.“ После *Невена* подигнут је *Naše Gore list* који је 1866 престао, излазивши пет и по година, али не достигавши „Невена;“ А. Лукшић је започињао *Glasonošu* који је такође престао.

Особито место у књижевности, нарочито по на особ за Хрватску, заузимају списи који су у почетку књижевности издавани с тога, да се са књижевним језиком, који се сад малко разликоваше од народнога, опријатељи сам народ. У ту врсту иду забавници и календари, међу којима вреди споменути *Iskru* (1 год. 1844, 2-га 1846), *Danicu zagrebački* Кристијановића (1834—1860) итд. Овамо иде *Zabavna čitaonica,* коју је издавао Лавослав Жупан и у којој су излазили преводи романа и

приповедака, и остале веће и мање књижице забавне струке посвећене чисто народу. На овом месту вреди споменути *Мијата Стојановића,* који је написао у књигама и по часописима више књига за народ, о народу и о обичајима народним. На овом месту заслужује спомена и *Иван Филиповић* с календаром *Narodna knjiga* (излазио од 1857 три године), који у најновије време издаје *Bosiljak,* list za mladež.

У Далмацији су се у почетку слабо одзивали књижевном раду у Хрватској. После 1840 године почела је тамо као прво знамење јачег живота књижевног излазити *Zora dalmatinska* код које се мењаху на уредништву *А. Казначић*, *Валентић* и *Кузманић.* Она се више држала у правопису старога правца. Међу најстарије тамошње писце припада *Степан Ивичевић,* који је писао чланке и за народ и за књижевност а радио нешто и на поезији и на драми. *Симе Љубић,* поп, родом из Хвара писао је литерарно-историјске чланке, особито о дубровачким старим поетама и о старинама далматинским; 1865 издао је на Ријеци прву књигу свога дела *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske,* које има добрих страна. — Дубровчанин кнез *Медо Пуцић* радио је на књижевности и на поезији; песме му нису великог полета, али су лепе и глатке, и скупљене су изашле у Карловцу 1862. Између послова његових вредни су му труди око издавања на свет старих дубровачких књижевника (Anthologia dubrovačke književnosti 1844 у Бечу) и дело „*Споменици срипски т. ј. писма* писана од републике

дубровачке краљевима деспотима, војводама и кнезовима српскијем, босанскијем и приморскијем“ (I књ. 1858, II 1862) штампано ћирилицом у Београду трошком „друштва српске словесности“ које смо спомињали код старих писама. *Матију Бана*, који би по трима свескама Dubrovnika и по чланцима у часописима припадао овамо, споменули смо у књижевности Срба источне цркве. Још ћемо од Далматинаца споменути *Антуна Казалију* по поезији доста срећној, *Шпиру Деметровића Которанина,* који је доста преводио с немачког и руског из класика али са слабом срећом, и *Николу Томазеја,* вреднога сина нашег народа, који је знаменитији у талијанској него у нашој књижевности. Он је купио народне песме и писао је дело *Искрице*, као катехизам о језику, народности и отачанству.

У народној историји поред Љ. Гаја, који је нешто и у најпоследње време радио (Banologija — дело о банима хрватским) и иначе појединих писаца који су овда онда писали по штогод за историју, треба нам поменути два човека од истинитих заслуга. То су: *Иван Кукуљевић Сакцински* и др. *Фрањо Рачки*. Што смо казали за правац историјске књижевности у опште у Срба источне цркве, да је на име највише вредна по критику радња за прикупљање историјског материјала, то исто вреди и за књижевност Срба западне цркве. То ће се видети у побрајању дела ова два најсветлија радника. *Иван Кукуљевић* се у млађе доба бавио и поезијом и прикупљањем народних песама по Хрватској. *Različita djela* његова (1842—1847 у За-

гребу) донела су производе од те врсте, а радио је нешто и на драматици и новелистици. Најзнаменитији је као трудбеник за познање историје и историје књижевности свога народа. Издао је више дела старе књижевности дубровачке и ту је особито на гласу књигом *Pjesnici hrvatski* XV i XVI *vieka* (I. св. 1856 II 1858). Његова је заслуга што се подигло *Друштво за југославенску повјесницу*, а *Архив*, орган тога друштва, сведочи најбоље о његовој заузетости и вредноћи. Између више појединих историјских монографија споменућемо дело *O porazu Mongola na Grobničkom polju* (1863 г.) Знаменито му је дело *Monumenta historica Slavorum meridionalium* издато 1863 помоћу *Мијата Саблара*, *Мат. Месића* и *Ив. Ткалчића*, који се сви, а нарочито она двојица последња, могу споменути као историјски радници. Осим политичке радње он је привредио и за историју уметности свога народа делом *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih* (У Загребу 1858—60, 4 св.) Што се тиче вредности његових дела историјских, можемо поменути да се мисли, како није увек довољно критичан. Као прави историк излази више од Кукуљевића др. Фрањо Рачки. Писао је веома хваљено дело, које је стекло места у књижевности своје врсте под именом *Viek i djelovanje sv. Cirila i Metoda*, даље је писао о староме праву хрватском под именом *Odlomci*, па онда *Slovensko pismo*, у којем расправља знаменито питање из словенистике о глагољици и ћирилици. Још је вредно спомена његово потоње дело *Ociena starijih izvora domaće po-*

vjestnice hrvatske i srbske (1865.) А писао је и више већих и мањих чланака у часописе. Између Бошњака ваља нам на овом месту споменути *Фрању Јукића* фратра, који је у своме *Bosanskom prijatelju* (1850 1853, 1862 по смрти), *Zemljopisu i povjestnici Bosne,* и иначе у часописима учинио доста за упознање Босне. За школе писао је измеђ осталога *Свиловић* учитељ у Спљету *Историју Далмације* (1861) а поп Иван Ткалчић *Hrvatsku povjestnicu* (1862) које је последње само компилација.

69. На послетку да завршимо преглед историје књижевности Срба западне цркве и Хрвата прегледом поезије. Као што се у поезији најпре и најлепше огледа живот народни, тако ћемо у поетама најбоље видети колико се показала мисао јединства, на којој се књижевност толико журила.

Прелазећи поете првога доба као што су Др. Раковац, Људ. Вукотиновић, Ђ. Тординац, Штос, Т. Блажек, Нијемчић и још неке после, који нису били праве поете, и Далматинце, које можемо прибројати међу њих, забавићемо се у поезији код имена већега значења у поетској књижевности. Сви ови готово излазе у једно време, око 1842, по што се стишала прва ватра у почетку постајања књижевности према новом правцу. Међу првима треба споменути *Огњеслава Утјешеновића* који је издао у Бечу 1845 под именом *Vila ostrožinska* своја поетска дела. Најновије му је дело *Недѣлько*, спев штампан ћирилицом. Радио је и по часописима. У „Nevenu“ 1852 преводио је *Слово о пуку Игореву.* — Далеко јачи и особито про-

прослављен и на гласу јесте *Иван Мажуранић.* После ситнијих песама у „Даници“ прво је што га изнесе на глас допуњење 14-тог и 15-ог певања И. Гундулићева *Османа*, која се певања беху изгубила, као што нам је познато из дубровачке књижевности. Ту је И. Мажуранић тако подесио полет и начин И. Гундулића и тако те песме удесио према осталој целини, да би му та заслуга довољна била за поетску славу. Али И. Мажуранић доврши славу својом песмом *Смрт Смаил-аге Ченгића*, која је доиста најлепше епско дело читаве наше књижевности, пуно живота, лепоте и народног осећања. Оно је познато свакоме.[1]) Преведено је на више језика а догађај, који се пева у њему, збио се 1840. — Поред И. Мажуранића изиде на глас у исто време, али не витешким него нежним песмама, *Станко Враз* родом Словенац из доње Штајерске који је први из западних крајева приступио „илирском“ колу и примио чист српски језик. Био је човек и учен и даровит и образован, писао је љубавне и родољубне песме, између којих се одликују *Ђулабије*, баладе, и романсе, купио је народне песме особито по Крањској и Штајерској, од којих је издао једну свеску, био уредник *Кола*, и доста преводио из странских

---

[1]) Штампано је најпре у забавнику Iskra 1846, за тим су прештампавани одломци из њега у две српске читанке гимназијске у Ј. Суботића „Цвѣтнику србске словесности“ (1853) и Малетића „Примерима поетски састава.“ (1855) И. И. Ткалац га је прештампао у Загребу 1857 и 1859 латиницом и ћирилицом и прештампано је уз Даничићев превод „Историје српског народа“ од А. Мајкова, 1858 у Београду.

књижевности готово са свију језика европских. И данас се радо чита на нашем западу, и штета што још ништа од његових дела није прештампано ћирилицом, да би се и по нашим крајевима прогласио. „Матица илирска“ издаје му сад целокупна дела. У правцу, у коме је радио Ст. Враз особито је на гласу *Иван Трнски.* 1842 издао је *Pìesme;* боље се прочуо добрим преводом *Краљодворског рукописа* (1 и 2 изд. 1854 г.) преводио је и иначе, на пр. руске поете (Пушкина) у „Невену,“ врло удесно, да се читајући њега опомињемо J. Јовановића, а осим већих и мањих песама по листовима, издао је у последње време збирку лепих љубавних песама под именом *Krìesnice* (1863 I и 1864 II). Од Далматинаца је изашао на глас у поезији *Петар Прерадовић.* Од његове поезије изашли су *Prvenci,* 1846, *Nove pjesme* 1851 год. Од драматована епа *Marko Kraljević* издао је неке одломке у „Невену“ 1852, и писао је у књижевне листове. Уз Далматинца П. Прерадовића може се споменути *Лука Ботић*,[1]) који је радио на епској поезији. Чувен је и радио је доста *Мирко Боговић* који се огледао на драми (*Frankopan* 1856; *Stjepan, posljednji kralj Bosanski,* 1857; трагедија *Matiaš Gubec* 1859) писао је лирске песме а и новеле, од којих изађе 1857 књига *Pripovìesti.* — У најновије време гласа се по красној поезији, која је као народна, и по језику за чудо гипком и живом, прем да не увек

[1]) Прогласио се епским спевом Pobratimstvo; друго му је веће дело Bijedna Mara

правилном, Бошњак фратар *Грго Мартић* који пише под псевдонимима (Ненад Познановић). Од његове песме *Osvetnici,* која епски пева рат с Турцима, изашле су три књиге; у првој *Обренов,* догађај из 1857 у Херцеговини, као заметак борбе с Турцима, у другој *Лука Вукаловић и Бој на Грахову 1858.* Те су две књиге штампане 1861 (I) и 1862 (II). 1866 изашла је књига трећа у којој је *Бој турски и црногорски 1862.* Г. Мартић је управо на средини међу народном и књижевничком књижевношћу, и прем да му одатле потичу многе лепоте, потиче му и једна слабост, а то је што нема пластичне уметничке целине, које је, иначе, велика штета према снази и дару његову. —

Његошев *„Горски вијенац“* и Мажуранићева *„Смрт Смаил-аге Ченгића“* биће данас два и најлепша и најнароднија и најсамосталнија дела поетске радње у књижевности свију Срба обе цркве — а оба певају дело српске борбе с Турцима. Српске народне песме и умотворине под једнако штују књижевници што пишу обојим словима, узимајући их за основ у језику и књижевности. А оне и јесу дале највише живота и једној и другој књижевности. — Ако јединство у књижевности вером подвојене браће и јесте још далеко од оне целине која се у једном организму види, не може се рећи да оно за последње три четири десетине година није доста напредовало. Што међу границама земље Срба обе цркве и Хрвата нема никога који би рекао да му српске народне песме и умотворине, које

су истинита својина свега народа, *Горски вијенац* православнога владике и *Смрт Смаил-аге Ченгића* Хрвата Мажуранића нису своје, најбоље је јемство да оно јединство има будућности. Јер — ако само наша књижевност има будућности — биће више дела као *Горски вијенац* и *Смрт Смаил-аге Ченгића!*

ДОДАТАК.

А. ПРИМЕРИ ИЗ СТАРЕ СЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

Б. ПРИМЕРИ ИЗ СРПСКО-СЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

В. ПРИМЕРИ ИЗ ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

А.

ПРИМЕРИ ИЗ СТАРОГА СЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА.

I.

Браћа продају Јосифа.

Пет књига Мојсијевих. Постање, кн. I. гл. 37.

Пример је узет из Миклошићеве књиге Chrestomathia palaeslovenica. Vindobonae 1861. Ученицима ће врло корисно бити да овај одломак на староме словенском упореде са српским преводом Ђ. Даничића, као и друге комаде који долазе из Мојсија.

Іосифъ же седми на десѧте лѣтъ бѣаше пасꙑ овьцѧ отьца своѥго съ братиѥѭ своѥѭ, юнотоѭ сꙑ, съ сꙑнꙑ Валинꙑ и съ сꙑнꙑ Ꙁелъфинꙑ, женоу отьца своѥго. приложиша же на Іосифа хоулѫ ꙁълѫ къ Іꙁдраилю отьцоу своѥмоу. Іꙗковъ же любльаше Іосифа паче вьсѣхъ сꙑновъ своихъ, ꙗко сꙑнъ старостьнъ бѣаше ѥмоу. сътвори же ѥмоу ризѫ красьнѫ. видѣвъше же братиꙗ ѥмоу, ꙗко ѥго отьць любить паче вьсѣхъ сꙑновъ своихъ, възненавидѣшѧ ѥго, и не можаахѫ глаголати къ нѥмоу ничьсоже мирьна. видѣвъ же Іосифъ сънъ повѣда и братии своѥй. и рече имъ· послоушайте съна сего, иже видѣхъ. мьнѣахъ вꙑ вѧжѫшта снопиѥ срѣдѣ полꙗ, и въста мой снопъ оуправь, ваши же снопове окрѣстъ стоꙗште кланꙗахѫ сѧ моѥмоу снопоу. рѣшѧ же ѥмоу братиꙗ ѥго· ѥда цѣсарьствоуꙗ цѣсарь бѫдеши намъ, или владꙑ обладаѥши нами; и приложишѧ ѥште ненавидѣти ѥго сънъ ѥго ради и рѣчий ѥго ради. видѣ же дроугꙑй сънъ, и повѣда и отьцоу своѥмоу и братии своѥй, и рече· се,

видѣхъ дроугый сънъ· акы слъньце и мѣсаць и юдина на десате ȥвѣȥда покланꙗахѫ ми са. и ȥапрѣти юмоу отьць. юго, и рече юмоу· чьто юсть сънъ сь, иже юси видѣлъ; дѣюши ли пришьдъше аȥъ и мати твоꙗ и братиꙗ твоꙗ поклонимъ са тебѣ до ȥемлꙗ; въȥдревьноваша же юмоу братиꙗ юго, а отьць юго сънабъдѣ слово се. отидоша же братиꙗ юго пастъ овьць отьца своюго въ Сихемъ· и рече Иȥдраилъ къ Иосифоу· братиꙗ твоꙗ пасѫть въ Сихемѣ. ходи, да та поуштѫ къ ни͡мъ· рече же юмоу· се аȥъ. рече же юмоу Иȥдраилъ· шьдъ виждь, аште сѫть съдрави братиꙗ твоꙗ и овьца, и повѣси ми гласъ. и поусти и отъ раȥдолиꙗ Хевроноу· и приде въ Сихемъ, и сърѣте и мѫжь блѫдашть на поли. въпроси же и мѫжь глаголꙗ. чьсо иштеши; сь же рече· братиꙗ своюꙗ иштѫ, повѣждь ми, къде пасѫть. рече же юмоу мѫжь· отидоша отъ сѫдѣ. слышахъ бо ꙗ глаголꙗшта· поидѣмъ въ Доѳаимъ. и иде Иосифъ въ слѣдъ братиꙗ своюꙗ, и обрѣте ꙗ въ Доѳаимѣ, оуȥрѣша же и иȥъ далеча прѣжде приближениꙗ юго къ ни͡мъ, и съвѣшташа са оубити и. вѣшташа же къждо ихъ къ братоу своюмоу· юсе, съновидьць онъ идеть. нынѣ оубо ходите, да оубиюмъ и, и въвръжемъ и въ юдинъ потокъ отъ сихъ, и речемъ· ȥвѣрь ȥълъ иȥѣлъ и юсть· и да оуȥримъ, чьто бѫдѫть съниꙗ юго. слышавъ же Роувимъ иȥбави и отъ рѫкоу ихъ, и рече· не оубиꙗмъ юго въ доушѫ. рече же имъ Роувимъ· не пролѣйте кръви, въвръȥѣте и въ потокъ сеꙗ поустыниꙗ, рѫкоу же не въȥложите на нь. ꙗко да иȥбавить и отъ рѫкоу ихъ, и отъпоустить и къ отьцоу юго. бысть же, югда приде Иосифъ къ братии своюй, съвлѣкоша Иосифа съ риȥы красьныꙗ, ꙗже бѣ на нюмь. и поимъше и въвръгоша въ ровъ, потокъ же тъ бѣ тъшть, воды не имѣꙗ. сѣдоша же ꙗстъ хлѣба. и въȥрѣвъше очима своима видѣша, и се, пѫтьници Иȥмаильтѣне идѣахѫ отъ Галаада, и вельбѫди ихъ плъни тимиꙗна и смолы и воньлиць, идѣахѫ бо въ Югоупьтъ. рече же Июда братии своюй· чьто потрѣбьно, аште оубиюмъ брата своюго, и съкрыюмъ кръвь юго;

ходите, и отъдадимъ Иосифа Измаильтѣномъ симъ, ржкоу же своюю не положимъ на нь, ꙗко братъ нашь и плъть наша юсть. послоушаша же братиꙗ юго. и мимоваахж мжжи Мадиниє коупьци, и изклѣкоша и къмъ изъ потока, и отъдаша и Измаильтѣномъ на двою десатоу златьць, и съведоша Иосифа къ Єгоупьтъ. възврати же са Роувимъ къ потокоу, и не оузрѣ Иосифа въ потоцѣ, и растръза ризъі своꙗ, и приидє къ братии своюй, и рече· отроуништа нѣсть въ потоцѣ, азъ же камо идж; и възьмъше ризж Иосифовж заклаша козьлишть, и омазаша кръвиѭ ризж красьнжѭ юго, и поустиша ризж окръкавлюнжѭ, и принесоша отьцоу своюмоу, и рѣша· ризж сиѭ обрѣтохомъ на горахъ, познай, аште риза съіна твоюго юсть си или ни. и позна ѭ, и рече· риза си съіна моюго юсть. звѣрь зълъ сънѣ и, звѣрь въсхъіти Иосифа. растръза же Иꙗковъ ризъі своꙗ, и възложи ризъі сѣтованьнъіꙗ на са, и сѣтоваааше съіна своюго дьни мъногъі. събраша же са съінове юго вьси и дъштери, и приидоша оутѣшитъ юго, и не хотѣаше оутѣшити са глаголꙗ· ꙗко да снидж къ съіноу своюмоу сѣтоуꙗ въ адъ. и плака са о немь отьць юго дьни мъногъі. Мадиниє же привєдоша Иосифа въ Єгоупьтъ, и продаша и Петъфрию рабичиштоу фараоню аръхимагироу. и бѣаше господь съ Иосифомъ, и бѣаше мжжь хждогъ, и бъістъ въ домоу оу господина своюго Єгоупьтѣнина, и вѣдѣаше господинъ юго, ꙗко господь съ ними юсть, и юлико творить, господь оустраꙗють вьса въ ржкоу юго. и обрѣте Иосифъ благодѣть прѣдъ господиномь своимь, и оугаждааше юмоу. и пристави и вьсемоу домоу своюмоу, и вьсе, юлико имѣаше, дастъ въ ржцѣ Иосифовѣ. бъістъ же, югда постави и надъ домомь своимь и надъ вьсѣмь, юлико имѣаше, и благослови господь домъ Єгоупьтѣнина Иосифа ради. и бъістъ благословениꙗ господьню на вьсемь имѣнии юго въ домоу и въ селѣхъ, и прѣдастъ вьсе, юлико бѣаше юмоу, въ ржцѣ Иосифовѣ. и не вѣдѣаше въ своюмь имѣнии ничьсоже развѣ хлѣба, иже ꙗдѣаше самъ.

II.

Како се спасао Мојсије.

Пет књига Мојсијевих. Излазак, кн. I. гл. 2.

Пример узет одакле и први.

Ѥдина отъ дъштеръ Левъгинъ роди мѫжьскъ полъ, и видѣвъше и добра и лѣпа крыша и три мѣсаца. ѥльма же не можаахѫ оукрытн ѥго, възатъ мати ѥго ковъчежьць ситовъ, и посмоли и пьклонь, и вложи отроча вь нь. и положи и въ лѫчицѫ при брѣзѣ рѣкы. и блюдѣаше сестра ѥго изъ далеча, да видить, что бѫдеть ѥмоу. приидє же дъшти фараонова измытъ са на рѣцѣ, рабыня же ѥя хождаахѫ подлъгъ рѣкѫ. и оузрѣвъши ковъчежьць въ лѫчици, посълавъши рабынѭ, рече възати и. отъкрывъши же оузрѣ отроча плачѫште са въ ковъчежьци. и пощадѣ ю дъшти фараоня, и рече· отъ дѣтий еврейскыихъ ѥсть се. и рече сестра ѥго дъштери фараоновѣ· хоштеши ли, да призовѫ ти женѫ отъ Єврей, да ти въздоить отроча се; рече же ѥй дъшти фараонова· иди. шьдъши же дѣвица възва матерь отрочате. рече же ѥй дъшти фараонова· отъхрани ми отроча се, и въздой ми ѥ· азъ же ти дамь мьздѫ. и възатъ жена отроча, и доюаше ѥ. възмѫжа же отроча, и приведе ѥ къ дъштери фараоновѣ. и бысть ѥй въ сына мѣсто. и нарече има ѥмоу Мойсий, глаголѭшти, ѩко отъ воды възахъ и.

III.

Мојсијева песма.

Пет књига Мојсијевих. Излазак, кн. II. гл. 15.

Пример узет одакле и прва два.

Поймъ господеви, славьно бо прослави са. коня и въсадьника въвръже въ морѥ. помоштьникъ и покровитель бысть мънѣ въ съпасение. сь богъ мой, и прославлѭ и. богъ отьца моѥго, и възнесѫ и. господь съкроушаѩ брани, господь има ѥмоу. колесьница фараоновы и силѫ

ѥго въврьже въ морѥ, иꙁбранꙑѩ въсадьникꙑ тристатꙑ потопи въ чрьмьнѣѣмь мо͡ри, пѫчина покрꙑ ꙗ. погрѧꙁошѧ въ глѫбинѣ ꙗко камень. десьница твоꙗ, господи, прослави сѧ крѣпостиѭ. десьнаꙗ ти рѫка, господи, съкроуши врагꙑ, и мъножьствомь славꙑ своѥꙗ сътрълъ ѥси сѫпостатꙑ. посъла гнѣвъ свой. поꙗстъ ꙗ ꙗко трьстиѥ. и доухомь ꙗрости твоѥꙗ растѫпи сѧ вода. огѫстѣшѧ ꙗко стѣна водꙑ. огѫстѣшѧ влънꙑ по срѣдѣ морꙗ. рече врагъ· гнавъ постигнѫ, раꙁдѣлѭ плѣнъ, насꙑштѫ доушѫ своѭ, оубьнѫ мьчемь своимь, обладаѥть рѫка моꙗ. посъла доухъ свой, покрꙑ ꙗ морѥ, погрѧꙁошѧ ꙗко олово въ водѣ ꙁѣльнѣ. къто подобьнъ тебѣ въ боꙁѣхъ, господи, къто подобьнъ тебѣ; прославлѥнъ въ свѧтꙑихъ, дивьнъ въ славахъ, творѧ чоудеса. прострѣтъ десьницѫ своѭ, пожрѣтъ ꙗ ꙁемлꙗ. проведе правдоѭ своѥѭ люди своꙗ сиꙗ, ꙗже иꙁбави. оутѣшилъ ѥси крѣпостиѭ своѥѭ въ обитѣль свѧтѫѭ своѭ. слꙑшашѧ ꙗꙁꙑци, и прогнѣвашѧ сѧ. болѣꙁни приꙗшѧ живѫштаꙗ въ Филистимѣ. тъгда потъшташѧ сѧ владꙑкꙑ ѥдомлꙗ и кънѧꙁи моавитьстии. приꙗтъ ꙗ трепетъ. истьлѣшѧ вьси живѫштеи въ Ханаанѣ. нападе на нꙗ трепетъ и страхъ. величиѥмь мꙑшьцѧ твоѥꙗ да окаменѧть сѧ, до͡ньдеже проидѫть людиѥ твои си, ꙗже сътѧжа. въведъ насади ꙗ въ горѫ достоꙗниꙗ своѥго, въ готово жилиште своѥ, ѥже съдѣла, господи, свѧтꙑиѭ, ѭже оуготоваста рѫцѣ твои. господь цѣсарьствоуꙗ вѣкъ и на вѣкъ и ѥште. ꙗко вънидѣ ко͡нь Фараоновъ съ колесьницами и въсадьникꙑ въ морѥ, и наведе на нꙗ господь водѫ мо͡рьскѫѭ. сꙑнове же иꙁраилѥви придошѧ по соухоу по срѣдѣ морꙗ.

IV.

Из Остромирова јеванђеља писана 1056—1057 године у Русији у Новгороду.

Лука гл. VIII.

Ово се штампа по издању Востоковљеву изданом у Петербургу 1843 године, с малим једначењем правописних

разлика. Поређење са српским и овде се особито препоручује ученицима. А поређење са српско-словенским јеванђељем, као што се на пр. може то читати с Никољским (издао 1864 Даничић) још је удесније према задатку ове науке.

Рече господь притъчж сиж: изиде сѣꙗ и сѣꙗть сѣмене своѥго; и ѥгда сѣꙗше, ово паде при пжти, и попьрано бысть, и пътица небесьныꙗ позобаша ѥ. А дроугоѥ паде на камене и прозѧбъ оусъше, зане не имѣаше влагы, а дроугоѥ паде по срѣдѣ тръниꙗ, и въздрасте тръниѥ, и подави ѥ. А дроугоѥ паде на земли добрѣ, и прозѧбъ сътвори плодъ сторицеѭ. Въпрашаахѫ же и оученици ѥго глаголѭште: чьто ѥсть притъча си?[1] Онъ же рече имъ: вамъ дано ѥсть вѣдѣти таины цесарьствиꙗ божиꙗ; а прочиимъ въ притъчахь, да видѧште не видѧть, и слышѧште не разоумѣѭть, ѥсть же притъча си: сѣмѧ ѥсть слово божиѥ, а иже при пжти сжть слышѧште и. По томъ приидеть диꙗволъ, и възьметь слово отъ срьдьца ихъ, да не вѣрꙑ имъше спасени бѫдѫть. А иже на камени, иже ѥгда оуслышать, съ радостиѭ приѥмлѭть слово, и сии корене не имѫть, иже въ врѣмѧ вѣрѫ ѥмлѭть, и въ врѣмѧ напасти отстѫпаѭть. А падъшеѥ въ тръньи, си сжть слышавъшеи, и отъ печали и богатьствиꙗ и сластьми житиискъıми ходѧште подавлѣѭть сѧ, и не до връха плода творѧть. А иже на земли добрѣ, сии сжть иже добрѣмь срьдьцьмь и благъмь слышѧште слово дръжѧть, и плодъ творѧть въ тръпѣнии. Си глаголѧ възгласи: имѣѧи оуши слышати да слышить.

Матија XV, 21—28.

Въ врѣмѧ оно изыде Ісоусъ въ странѫ тγрьскѫ и сидоньскѫ. И се жена хананеиска отъ прѣдѣлъ тѣхъ

[1]) Ученицима је вредно упамтити овде показну заменицу сь овај, којој је женски род си, средњи се — и и, ꙗ, ѥ, која је боље позната у другом падежу ѥго, ѥꙗ, (ея, рус. ѥѥ срп.) ѥго и сложена са же: иже, ꙗ-же, ѥ-же.

ншьдьши възъпи глаголѭшти: помилоуи мѧ, сыноу Давидовъ, дъшти моꙗ ꙁьлѣ бѣсноуѥть сѧ. Онъ же отъвѣшта ѥи слово се, и пристѫпльше оучениции ѥго, молѣахѫ ѥго, глаголѭште: отъпоусти ѭ, ꙗко въпиѥть въ слѣдъ насъ. Онъ же отвѣштавъ рече: нѣсмь посъланъ тъкъмо къ овьцамъ погыбъшимъ домоу израилѥва. Она же пришьдьши поклони сѧ ѥмоу, глаголѭшти: господи, помоꙃи ми. Онъ же отъвѣштавъ рече: нѣсть добро отѧти хлѣба чѧдомъ и поврѣшти и пьсомъ. Она же рече: ѥи господи ибо и пьси ѣдать отъ кроупиць падаѭштиихъ отъ трапеꙁы господии своихъ. Тогда отъвѣштавъ Иїсоусъ, рече ѥи: ѡ жено, велика ѥсть вѣра твоꙗ, бѫди тебѣ ꙗкоже хоштеши. И исцѣлѣ дъшти ѥи томь часѣ.

V.

Из Асемановог јеванђеља, глагољског.

Лука X. 25—37.

(Издао у Загребу 1866. др. Фрањо Рачки.)

Ꙁаконьникъ етеръ приде къ Інсоусоу искоушаѩ и и глаголѩ: Оучителю чьто сътворь живота вѣчнааго наслѣдоуѭ; онъ же рече къ немоу: Въ ꙁаконѣ чьто писано есть? како чьтеши? онъ же отъвѣштавъ рече: въꙁлюбиши господа бога своего отъ вьсего срьдьца твоего и вьсеѭ доушеѭ и отъ вьсеѩ крѣпости твоеѩ и отъ вьсего помꙑшлениꙗ твоего люби и, и искрънѣаго своего, ѣко самъ сѧ. Рече же емоу Інсоусъ: Право отъвѣшта. Се сътвори и живъ бѫдеши. Онъ же хоте оправьдити сѧ самъ, рече къ Інсоусоу: И къто есть искрънии мои? отъвѣшта Інсоусъ и рече: Чловѣкъ етеръ схождааше отъ Ероусалима въ Ерихѫ и въ раꙁбоиникꙑ въпаде, иже и съвлѣкъше и и ѣꙁвꙑ въꙁложьше на нь отидѫ, оставльше лѣжива. По приключаю же иереи етеръ съхождааше пѫтемь и видѣвъ и мимо иде. Такожде и левꙉитъ бꙑвъ на томьжде мѣстѣ, пришьдъ и видѣвъ и мимо иде. Самарѣнинъ же видѣвъ и милосрьдова, и

пристѫпль обаꙁа строупъи его, въꙁликаѭ илѣи и вино. И на оутрънии ишьдъ, въꙁьмъ два пѣнаꙁа, дасть гостиньникоу и рече емоу: прилежи емь, и еже аште приждивеши, аꙁъ егда въꙁвраштѫ сѧ, въꙁдамь ти. Къто оубо отъ тѣхъ трьи мьнить ти сѧ быти искрънии въпадъшоумоу въ раꙁбоиникы; онъ же рече: Сътворꙑи милость съ нимь. Рече же емоу Ісоусъ: иди и ты твори такожде.

VI.

Из рукописа супрасалскога.

Почетак од беседе Јована Златоуста о светом Томи и против Аријана.

(Monumenta linguæ palæoslovenicae e codice suprasliensi. Edidit F. Miklosich. Беч. 1851)

Ꙁаконоу оубо цръкъвноумоу покарѣѩ сѧ присѩгохъ, ꙗкоже моштьно, стѫпати. Величьствиѥмь же съкаꙁаньꙗ сьделѣваѥмъ оуклониѭ сѧ страхы, и отъ вьсѫдѣ съдръжѫ сѧ, како сьрѩштѫ се дѣꙗниѥ, кы ли обрѩштѫ исходъ словоу. Акы и жива проповѣда Ѳомѫ; нъ гробь сѫпротикъ проповѣда сьмрьть. акы мрьтва сьпокѣдѣ; нъ дѣлесы ставьꙗѭ сѧ. и мрьтвъ ѥстъ и бесьмрьти. оумрѣ акы чловѣкъ, и приходитъ миръ акы аг҃гелъ, и страсть приѩ и страстьмъ сѫпротикитъ сѧ, и долѣ лежитъ, и горѣ ꙗвьꙗѥтъ сѧ. ничьтоже бо ѥго въꙁможе покрыти, никоеже мѣсто въꙁможе погоубити ѥго, вьсѫ вьсел҃енѫѭ. вьꙁѩ гробы ѥго, и вьсѫдѣ акы сльньце сиꙗѥтъ. сьделѣшѧ ꙁеми мошти правьдиваадго, шириi ꙗви сѧ вьсеѩ твари, и въꙁнесе и благодѣть въ мирѣ, вьса страна часть иматъ Ѳомы, вьсь миръ напльни, и прѣбываатъ вь мѣстѣхь цѣлъ, вь вьсѫ ꙁемьѫ иꙁиде слава ѥго, и вь коньць вьсел҃енъıѩ побъıть ѥго. како и оубо проꙁовѫ; сльньце; нь ноштиѭ не осѣниꙗѥтъ сѧ. ꙁвѣꙁдѫ; нъ дьнь сеѩ не покръıѥтъ, вь вьсе врѣмѧ освѣштаѥтъ съꙁъданѫѭ, вьсѫ тьмѫ отъгони отъ вьсел҃енъıѩ, нѣстъ

тъмꙑ по н̑емь, тьма ѥго не омрачитъ, рѣка не ста-витъ, море држати не можетъ, море отоучьною ꙁнаѥть мѫжа, иноѩꙁꙑчьници чьтѫтъ Ѳомѫ, вьсѧ странꙑ дьньсь праꙁдьноуѭтъ, и сего слово, акꙑ даръ, кладꙑщѣ при-носѧтъ.

Б.

ПРИМЕРИ ИЗ СРПСКО-СЛОВЕНСКОГА ЈЕЗИКА.

I.

Примери из старе српске књижевности.

1.

Из живота св. Симеуна од краља Стефана Првовенчаног

По издању Павла Јос. Шафарика.

—

Тѣмь же, ѡ господѣ боꙁѣ светителие, иѥрарьси, иѥреи же и чрьноризьци, любимици же и братиꙗ моꙗ, аꙁь скажоу вамь, недостоины грѣшьны и оунили бывь прѣдь ѡшьствиѥмь ѥго, рождены имь паче же и вь-спитаны имь стефань, сего светаго господи своего рождь-ство и житиѥ и добродѣтѣли. аще и несоущоу ми тьгда ни помнещоу бывьшихь ѥже ѡ рождьствѣ ѥго, нь слы-шаниѥмь ми слышещоу, ѥже бывьшоу великоу метежоу вь странѣ сеи срьпьскыѥ ꙁемьлѥ и диѡклитиѥ и даль-мациѥ и травоуниѥ, и оꙁемльствованоу соущоу родителю ѥго ѡть братиѥ своѥ ꙁавистию диꙗволѥю, ѡни же иꙁь-шьдь ѡть крамоли ихь вь мѣсто рождениꙗ своего ре-комое диѡклитиꙗ, и иꙁволѥниѥмь божиѥмь и прѣчи-стыѥ ѥго матере роди и сего светаго ѡтрока, хотещаго быти божиѥмь промысломь сьвькоупителꙗ погыбьшимь странамь ѡтьчьствиꙗ ѥго, пастыра же и оучителꙗ, паче же и погибьшимь ѡбновителꙗ, на мѣстѣ рекомѣмь ры-бница. оу храмоу соущимь вь ꙁемли тои и латиньскымь иѥреѡмь, иꙁволениѥм же божиѥмь сподоби се и ла-тиньскоѥ приѥти крьщениѥ, вьꙁврашьшоу же се́ ѡтцоу ѥго на стольноѥ мѣсто, и паки сподоби се вьтороѥ

врьщениіє приіети ѡть роукы светителѥ и архиіереѥ посрѣдѣ срьпьскыѥ ȥемлѥ, оу светыю и оу вьсеславныю и врьховнию апостолоу петра и павла. послѣдьствоуѥ владыцѣ своѥмоу пастироу христоу, ѥкоже писаниѥ вѣщаѥть: ѥко ѡбою сьсцоу млѣко сьсаль ѥси, рекше ветьхаго же и новаго ȥакона сьврьшаѥ. питаюшоу же ѥмоу вь благовѣрьныю и богоуьстивоу родителю ѥго, вьȥраста же родителѥ ѥго на ѡтроуе, невѣдоуща божиѥ таини и милосрьдиѥ поуьины, хотещеѥ быти на ниѥмь, ѥкоже царьствовати ѥмоу ȥемльними и вь небесныхь вьдварати се сь ангелы.

Пришьдьшоу же ѥдиномоу ѡть правовѣрьныихь кониь ѥго, и поклонь колѣнѣ свои сь оумилениѥмь и смѣрениѥмь многомь, глаголаше ѥмоу: господи, аȥь ѥдинь ѡть хоуждьшихь слоужещихь ти мьни ѥсмь, и видѣвь рьдобольство твоѥ, ѥже кь владыцѣ твоѥмоу господоус ісоус христоу, и кь прѣьистѣи владыьици богородици, и кь симь светымь оугодьникомь ѥю поборьникомь твоимь, иже крѣпькою дланию подьдрьжеть власть твою невредимоу, дрьȥноухь вьȥвѣстити дрьжавѣ твоѥи, ѥже нелюбещаѥ ти вѣра и трьклетаѥ ѥресь юже оукорѣниѥѥть се вь владыььстви твоѥмь. си же прѣподобны светы мои господинь, ни мали ȥакьснѣвь, скоро приȥвавь своѥго архиіереѥ, ѥвьѳимиѥ глаголема, и ьрьньце сь игоумени своими, и ььстныѥ иіереѥ, старьце же и вельмоуже своѥ, ѡть мала и до велика ихь, глаголаше светителю и ьрьньцемь соущимь и вьсѣмь сьбраныимь с ними: придѣте и видѣте, ѡтьци и братиѥ, ѥже аще и хоуждьши ѥсьмь ѡть братиѥ своѥѥ, нь господь богь и прѣьистаѥ владыьица богородица мати ѥго неȥри на лице ьловѣье, нь сподоби мене хоуждьшаго, вѣроующа вь ѥдиносоущьноую нераȥдѣлимоую троицоу, сьблюдати сиѥ прѣданоѥ ми нимь стадо, ѥже и видите ныиѥ, ѥко невьсѣѥти се плѣвелоу ȥлокьȥньнаго и неприѥȥньнаго диѥвола. и никакоже мнѣти ми, ѥже

быти томоу вь ѡбласти моюи, юже бо нынѣ слышоу вькорѣнивьшоу се вь малѣ злокьзньномоу, и хоулоу при. носеща на свеrы доухь, и раздѣлающа недѣлимое божьство, юже глаголаше безоумны арии, прѣсѣкаю юдиносоущьноу троицоу. юже пророкьше светии богоносии ѡтьци: кто ти, спасе, ризы раздра? арии, рече, безоумьны, иже троицоу прѣсѣче. тѣмь же и си безоумьни послѣдоують того оученню, невѣдоуще ѡкаании, ꙗкоже сиити имь вѣровавьшимь и сь ѡнѣмь трьклетымь вь дно адовьь скровищь. си же глаголющоу светомоу семоу, и распри велицѣ бывьши, приидє дьщи юдиного вельможь юго правовѣрьныхь, ѡброучена бывьши за моужь ѡть кривовѣрьныхь тѣхь, и соущи вь нихь и сьблюдьши неuистыю мрьзости ихь, и ни мали прикосноувьши се вѣрѣ ихь, и припадши кь ногама светомоу исповѣдаше ꙗсно, глаголющи юмоу: господи, господи мои, се юже виждоу стезающоу се владычьствию своюмоу ѡ вещи сеи, мрьзкыю и неприꙗзньньныю вѣры, истиною, господи мои, испрошена быхь по законоу брачьномоу ѡть ѡтьца моюго, раба твоюго, имещоу юдиновѣрьство соущоу владычьствию твоюмоу, и быхь оу законопрѣстоупьныхь тѣхь, и видѣхь истиною, господи, слоужеще ихь отпадьшоумоу славы божию самомоу сотонѣ. и немогоущи трьпѣти смрада глоухихь коумирь и мрьзкыю юреси. истрьгьши се изь роукы ихь и прѣбѣгьши, вьпию дрьжавѣ твоюи, поразь крьстомь бороущихь се сь нами, да навыкьноуть неuьстиви врази, како можеть вѣра твоꙗ, господи. светыи же изьведь сию прѣдь сьборь свои сьбраны на юресь тоу лоукавоую, изьѡбличивь кривовѣрию ихь, и сьбесѣдовавь се сь светителюмь си, ювьѳимиюмь, и сь чьстьными чрьньци, и сь вельможами своими, и ни мали закьснѣвь, посла на ню, вьѡроужикь ѡть славьныхь своихь, глаголе: ревноую поревновахь по господѣ бозѣ вьседрьжители. ꙗкоже иногда пророкь илиꙗ, на бестоудьнию иерею вьставь, и ѡбличи безбожьствыю ихь, и ѡвыихь иждеже, и дроугыхь казньми разлиuными показа, иныхь ѡземльствии ѡть владычьствиꙗ своюго,

и домове ихь и имѣниꙗ ихь вьсе сьвькоупивь, разда ꙗ прокаженьнымь и ницинмь. оучителю же и начельникоу ихь ꙗзыкь оурѣза оу грьтани его, неисповѣдающи христа сына божиꙗ, и книгы его неуьстивыиꙗ иждегь, и того вь изьгнаниꙗ сьтвори, запрѣщь неисповѣдати ни поменовати ѡтьноудь трьклетаго имене. и ѡтьноудь искорѣни проклетоую тоу вѣроу, ꙗкоже ни поменовати се ꙗи ѡтьноудь вь владычьствѣ его, нь славити се ꙗдиносоущьнѣи и нераздѣльнѣи и животкорещеи троици, ѡтьцоу и сиоу и светомоу доухоу, всегда и ныниꙗ и присно и вѣкы вѣкомь. аминь.

2.

Из Живота св. Симеуна од светога Саве.

По издању Павла Јосифа Шафарика.

Испльнившоу же се емоу ·лз·-момоу лѣтоу вь дрьжавѣ его, владыка же прѣмилостивыи непрѣзрѣ моленїа его, еже из глоубины срьдьца вьздыхаемое, нь ꙗко щедрь и троудопрїемьць и мьздоподатель вьсѣмь хоте спасти се. приключьшоу бо се врѣмени ꙗсно сии смотрьливыи сии моужь вьсоу мира сего славоу и чьсть ни вь что же вьмѣни, и красота жизни сее ꙗко и дымь моу видима бысть, христова же любы растѣаше вь нємь, и разьгарааше срьдце его ꙗко храмина емоу оуготована и сьсоудь прѣчисть доухови его светомоу, нѣкоторимь приложенїемь вь оумь его приложившоу христоу и наставльшомоу и. и тако пославь сьвькоупи благороднοую си дѣтьцоу и вьсе избраные си болꙗре, малые и великые. и сьвькоупивь ꙗе кь себѣ начеть имь оуче глаголати: чеда моа вьзлюблєнаа и вьсиитѣнаа мною, се оувѣдѣно бысть вьсѣми вами, како богь своимь промышлєнїемь постави мене владычьствовати надь вами, и вь началѣ каковоу приѡбрѣтохь прѣѡбидѣноую землю нашоу, и помощїю божїею и прѣсветые владычице наше богородице, еликоу мощь имѣе, неѡблѣних се ни покоа дахь себѣ, дондеже вьса направлю. и богоу

поспѣшьствоующоу ми приложихь кь вамь дьлниоу и широкоу, еже вьсѣмь вѣдомо бысть. вьсѣхь же вась ѩко и свою дѣть вьспитѣхь, даже и до селѣ, и наоучихь вы, како дрьжати се правовѣрные вѣры. мнози же инопле-менници вьсташе на ме и обидоше ме ѩко и пчелы сьть, нь именемь господьнимь противлѩх се имь и одолѣхь имь. тѣмь же и вы, чеда моа вьзлюблѥнаа, незабываите оученїа своего и правовѣрнаго закона мною оуставлѥнаго. сїе бо дрьжеще имѣти хощете бога помощника себѣ и прѣсветоую госпождоу богородицоу, и мою аще и грѣшноу молитвоу. мене же нынѣ ѿтьпоустите, владыкоу своего, сь миромь, да видитѣ оуи мои спасенїе, еже есть оуготоваль прѣдь лицемь вьсѣхь свѣта вь ѿтькрьвенїе ѥзыкомь и вь славоу вамь, паствѣ моеи. виждоу бо, ѩко вьсе соуети чловѣчьскѡ, елико непрѣбоудеть по сьмрьти. непрѣбоудеть богатьство ни сьнидеть слава, пришьдьши бо сьмрьть вьса си погоубить. тѣмь вь соуе метем се. поуть кратькь есть, иже течемь, дымь есть житїе наше, пара, прьсть и прахь. вь малѣ ѩвлѩет се а вь скорѣ погыбаеть. тѣмь вь истиноу соуета вьсачьска. житїе бо се сѣнь и сьнь, и бо ни вь чтоже метет се вьсакь земльны, ѩкоже рѣше книгы: егда и вьсь мирь приѡбрѣщемь, тогда и вь гробь вьселим се, идеже коупно царїе и оубѡзи. тѣмь же, чеда моа любимаа, поустите ме скоро, да идоу видѣти оутѣхи исраилевы. и сими оувѣты оувещавь нхь добры господинь и благи пастырь, симь же вьсѣмь мнѡго рыдающимь и глаголющимь емоу: неостави нась сирь, господи, тобою бо ѡсвещенни быхѡмь, и тобою наоучени быхѡмь, и тобою просвѣтихѡм се, пастырю добры, полагаеи доушоу свою за ѡвце. и николиже бо вь твое дьни вьсхыщено бысть ѡвче вльком ѿть бога прѣданнаго ти стада пастве. и вь вьсе ·ли· лѣть твоихь сьблюдени быхѡмь и вьспитѣни, и иного господа и ѡтьца непознахѡмь развѣ тебе, владыко нашь.

Вь ·ві· дьнь того мѣсеца видѣхь его, ꙗко готовит се кь ѿтьхожденїю, и глаголахь емоу: ѡ блажены господние, сїмеѡне. се, оуже благы твои готовит се исходь вь покои твои. да юже слышаль есмь, еже еси благословиль наслѣдїе свое, нь и ныиꙗ свое послѣдьнѥе благословенїе даждь имь. онь же вьздѣвь роуцѣ, начеть сь сльзами глаголати: троице светаа, боже нашь, славлю те и благословлю те и молю те и вьѡбражаю те, третїе бо благословенїе даю наслѣдїю моемоу. господи вьседрьжителю, боже ѿтьць нашихь, авраамовь, исааковь, ꙗкѡвль и семени праведнаго. сьхрани и оукрѣпи вь дрьжавѣ бывшаго владычьствїа моего. и помощь прѣсветые богородице и моа аще и грѣшна молитва да есть сь ними ѿть ныиꙗ и до вѣка. заповѣдь же прежднюю вьдаю има. имаита любовь междоу собою, иже ли ею истоупить сь оуставлѥнаго има мною, гнѣвь божїи да поꙗсть его и сѣме его. мнѣ же ѡ вьсемь томь рекьшоу: аминь. вь ·ві· дьны пришьдьшоу того мѣсеца рече: чедо мое, принеси ми прѣсветоую богородицоу. таково бо имамь обѣтованїе, ꙗко да прѣдь нею испоущоу доухь мои. и сьтвореноу бывшоу повелѣнїю, кь вечерю бывшоу, глагола: чедо мое, сьврьши любовь, вьзложи на ме расоу, еже есть погребенїа моего, и оустрои ме сьврьшено образомь светымь, како и вь гробѣ ми вьзлещи. и простри рогозиноу на земли, и положи ме на нен. и положи камикь подь главоу мою, да тоу лежю, доидеже посѣтить ме господь вьзети ѿть соудоу. азь же вьса испльнивь, сьтворихь повелѣна ми имь. вьсѣмь же намь зрещимь и плачющим се горько, зрѣщемь на семь блаженемь старьци таковаа неизреченьнаа божїа смотренїа. ꙗко бо и зде проси оу бога, и дасть емоу вь дрьжавѣ его, тако и до сего часа невьсхоте ни едине вещи лишити се доуховные, нь вьса богь испльни емоу. вь истиноу бо, братїе моа любимаа и ѿтьци, чюдо бѣ зрети, егоже бꙗхоу се и трепетахоу вьсе страноу, тьи видимь бѣ ꙗко едииь ѿть страньныхь, нищь, расою обить, лежещь на земли на рогозинѣ, и камы

ѥмоу подь главою, вьсѣми кланѣѥмоу, и оумилающоу се и просещоу оу вьсѣхь прощенїа и благословенїа. нощи же бывши, простивьшим се и благословивьшим се оу него вьсѣмь, ѿтидоше вь келїе слоужбы творити и нѣколико мало покоа вькоусити. азь же и единь иереи оставихь сь собою, и прѣбыхѡвѣ оу него вьсоу тоу нощь. полоунощи же бывьшоу, вьтиша блажены старьць, и к томоу неѥ глаголати к мнѣ. бывшоу же врѣмени оутрьнѥ и зачьншоу пѣтїю црьковьномоу, абїе просвѣти се лице блаженомоу старьцоу, и вьздвигь на небо и рече: хвалите бога вь светыхь его, хвалите его и на оутврьждении силы его. азь же рѣхь емоу: ѿьче, кого видѣ говориши? он же вьзрѣвь на ме, глагола ми: хвалите его и на силахь его, хвалите его и по прѣмнѡгомоу владычьствїю его. и се рекшоу емоу, абїе прѣбожьствьныи доухь свои изпоустивь оуспе ѡ господѣ. аз же падь на лици его, плакахь се горко на дьлгь часъ, и вьставь благодарихь бога, о сикои кончинѣ видѣвь сего прѣподобнаго моужа.

3.

Из Доментијанова живота св. Симеуна и св. Саве.

По издању Ђ. Даничића.

О пришьствии прѣосвештенааго вь лавроу светыѥ богородице стоуденичьскыѥ. И иде вь светѣи богородици стоуденичьскои. и поклонивь се вь црьькви светѣи, и прииде вь чьстьномоу гробоу светааго Симеона, и любьзно осезавь и доушевьныима и тѣлесьныима роукама, и прѣсладькыимь лобьзанниѥмь облобыза и, и прѣтоплыими сльзами омочи прѣчьстьноую ракоу прѣдобраaго оучителıа своѥго, чедолюбиваaго отьца и богоносьнааго соупроуга, и сладьцѣ прикосноувь се вь светомоу светыи доуховьною любовию, и обычьною молитвою помоливь се светомоу, и мирь давь вьсѣмь братиıамь прѣподобьнымь чрьньцемь, чедомь светааго Симеона, и вьсѣмь христоименитыимь людемь, чедомь своѥго оть-

чьства, и тако шьдь покои полоучи. и бывьшоу дьни недѣльномоу, и сътворивь бьдѣние вьсеноштьное по обычаю о сьпасьномь вьскрьсении, и богоносьномоу прилагае похвалоу, и бывьшоу дьневи вь врѣме подобьное, сътвори же божьствьноую литоургию, и освети тоу попы и диаконы и подьдиаконы и чьтьце, и сьврьшенѣ же бывьши светои слоужьбѣ божьствьнои, и богосвѣтлыи арьхиепископь, богоносьныи кирь Сава по обычаю иде молитвоу сътворити надь гробомь светааго. онь же светыи прѣбогатоую милость вьсегда имѣе кь своемоу любимомоу чедоу, и вьсегда прошение емоу испльняе не тькмо тоу вь лице прѣдьстоештоу емоу, нь и посьланиемь написаные хартие светыимь кь светомоу оть Светые Горы, и тоу моление емоу приемь, и прошение емоу испльнивь, и сьгы наипаче прѣизобильно светыи неоскоудьноу благодѣть пода прѣдь лицемь любештааго и, прѣблагооухаьныимь миромь облиа светоую и божьствьноую црьковь, и соугоубо благодѣть светаего доуха подаста, оба соупроуга свѣтоносьна богоносьца, по прьвомоу реченню овь миромь благооуханиа оумаштае чеда своа, овь апостольскою благодѣтию недостатькы ихь испльнѣе, и вьса чеда светыю обоюдоу вьсприемьше дарь светааго доуха, хвалоу вьздаше богоу прославлаюштоу светаа своа оугодьника, и онѣхь наставлаюшта на поуть свои сьпасьныи светыима, показаюшта имь животь вѣчьныи.

О освештении епископь прѣосвештенааго кирь Савы. И тоу избра оть оученикь своихь богоразоумьные и богобоазньные и чьстьные моуже могоуште правити люди по закоиоу божьствьномоу и по прѣданию светыихь апостоль, и светыихь богоносьныихь отьць оуказаниа сьблюдати; и осветивь ихь и сътвори е епископы, и расписавь страны отьчьства своего, и посьла когождо ихь вь енорию свою по достоанию, акоже кого знааше, наоучивь ихь богоподобьнѣ, и прѣдавь имь ко-

моуждо книгы законьные, и заповѣдавь комоуждо ихь сь вьсакыимь богобоıазньствомь и сь вѣрою чистою непороучьно ходити, и о вьсемь добрѣ поревьноующе по новомоу законоу христовоу и по прѣданию светыихь апостоль сьблюдати комоуждо пастыроу словесьное стадо свое; и о томь засьвѣдѣтельствовавь вьсѣмь пастыремь: словесьна стада Христомь прѣдана вамь сьблюдаите опасьно, ıако дьние зьли соуть, и врѣме юже прѣклонило се ıесть до того, рекь, ıако и о послѣдьнюмь и хромомь овьчети истезании хоштете быти вь дьнь онь великыи послѣдьнии оть начельника пастыремь Христа.

О вѣньчании благовѣрьнааго кралıа кирь Стефана прѣосвештенынмь кирь Савомь. И призвавь благовѣрьнааго брата своıего прѣвеликааго жоупана кирь Стефана вь великоую арьхиıепископию рекомоу Житьчоу, вь роукотвореныи ıемоу манастирь, и по повелѣнию небесьнааго строителıа и того благодѣтелıа прѣосвештеныи кирь Сава сьтвори по обычаю обьноштьное стоıание, и обоюдоу прослави прославивьшааго и, овоудоу пѣсньми богогласьныими, овоудоу ськроушениıемь срьдьчьныимь, принесе жрьтвоу ıединь ıединомоу на ольтари доушевьнѣмь срьдьца ськроушенааго, ıегоже богь николиже не оуничижаıеть. и вь врѣме богоподобьно сьтворивь светоую литоурьгию, и по великомь исходѣ светые литоурьгиıе, приıемь светыи вѣньць вь великомь светилишти, и вѣньча благовѣрьнааго брата своıего, и помаза ıего доухомь светыимь на кралıевьство, ıако звати се ıемоу самодрьжавьномоу господиноу кирь Стефаноу кралю, ıако да боудоуть вѣньчани богомь вьси триıе пособителиıе христови, ıеште вь пльти соуште живи живыимь богомь обильною благодѣтию вѣньчани быше, и разлıчьныими чоудесы прославлıени; и не тьчию же имена ихь написана быше на небесехь, нь и образь и подобиıе ıеште на

ꙁемлн живѣмь соуштемь напнсанн быше на небесехь по словоу апостола: слоужьшн добрѣ редь себѣ добрын обрѣтоше, н господоу н светынмь аньгеломь юго ꙁнаюмн быше, н юште вь пльтн соуште ꙁа правовѣрню нхь вьꙁлюблюнн быше богоу н аньгеломь, н вьсѣмь уловѣкомь на оуднвлюнню быше, трн свѣтнла сьвѣдѣтельства божнꙗ нстнньнынмь богомь вьꙁдвнжена на првведенню кь богоу своюго отьуьства; трню раунтелню прѣсвѣтлыю вѣры хрнстовы; трню нспльннтелню светынхь ꙁаповѣдни, н ꙁакона юго сьврьшнтелню; трню юдиномысльноу волю нмоуште вь трехь тѣлесехь, вьсн юдинодоушьнн, юдино мыслеште н на юднно вьꙁнраюште, вьсн юдннь поуть жнвота обрѣтьше; трню тремь вынoу дьнь н ношть подобеште се отьцоу н сыноу н светомоу доухоу; н трню трехь волю сьтворьше на ꙁемлн, отьць сь двѣма уеды вьꙁлюблюнынма, светын Снмеонь сь богоносьнынмь кнрь Савомь, н сь ннмь пособьннкь божнн кнрь Стефань прьвовѣньуанын краль, волю божню сьтворьше на ꙁемлн, н небесьнн граждане ꙗвнше се на небесехь; снн же юдннь оть двѣю пльтню младѣншнн светынмь же доухомь прьвѣю порождень бысть, н божнюю благодѣтню наставлꙗюмь, обраꙁь божнꙗ повелѣннꙗ покаꙁа роднтелю своюмоу, н брата своюго наоуун вьсемоу боголюбню, н вьсь страхь божнн прнгвоꙁдн вь боголюбнвѣн доушн юго, н словесьною стадо своюго отьуьства вьсакомоу благовѣрню накаꙁа, н вьсе вѣньуа вь нме господьню, ꙗко богь вьсауьскаꙗ нспльнꙗю благостн, н онь вынoу подобе се владыцѣ своюмоу, недостатькы своюго отьуьства нспльнꙗю н любовьнааго брата своюго вѣньуа богодарованою юмоу благодѣтню, н вьсоу ꙁемлю своюго отьуьства нспльнн вьсакого благовѣрнꙗ н благоꙁаконнꙗ, н вьсакоюдѣ оутврьднвь, н тако прѣбываста вь отьуьствѣ своюмь о боꙁѣ добрѣ спѣюште, н вьсе уасы дьневьнню н ноштьныю сь любовню уаюште гласа блаженааго н сладькааго владыкы своюго поꙁваннꙗ на прѣдьлежештнн нма

поуть, и вьсегда неоусыпьнѣ оуи имоушта оумьнѣ и доушевьнѣи о испльнюнии ꙁакона, и о сьхранюнии ꙁаповѣди божиихь и о прѣданомь има таланьтѣ, готовеште се вьсегда кь отьвѣштанию цара небесьнааго, и тако спѣюште дроугь дроугоу помагаюште.

4.

Из Даниловых „Живо̑та̑ краљева и архиепископа српских.“

По издању Ђ. Даничића.

Из Живота краља Драгутина.

И сицевыю глаголы вѣштавь, и тако вь ть часъ посьла сьлы своюе кь братоу своюемоу младѣншемоу Милоутиноу глаголю юемоу: скоро сьтвори шьствию кь мнѣ, юако великы таины вѣштанию имѣю сь тобою. онь же паче юако слышавь о таковѣи болѣꙁни юего, тьштьно иде кь нюемоу. и пришьдьшоу юемоу вь мѣсто глаголюемою Дежево вь области жоупы рашьскыюе, и тоу велико рыданию и плачь сьтвори надь братомь своимь. и глагола юемоу благочьстивыи и христолюбивыи краль Стефань: любимыи мои брате, се оубо видиши, юакоже сьтворихь, вьꙁдасть ми се; да кь семоу оубо проучею не имамь владычьствовати на прѣстолѣ семь, иже вьꙁехь силою родителю моюемоу; нь по сихь аште прѣбоудоу на прѣстолѣ семь кралювьствоую, тѣло моюе лютыими каꙁньми не испокѣдимыими имѣють искоушено быти отъ господа. по дѣломь бо моимь юелико сьтворихь вьса сиꙗ имоуть прийти на ме. помышлꙗю бо како вь вѣкы царьства боудоуштааго отьпадохь, вьсхотѣвь маловрѣменьнѣи славѣ. болѣꙁнь бо юаже отъ геюены ожидають ме, прісьныюе оуꙁы и тьма вьнѣшьнꙗꙗ, чрьвь юадовитыи, скрьжьть ꙁоубомь, скрьбь и тоуга огньныюе рѣкы. да кою слово иꙁьметь ме, вьꙁлюблюне, кьто ли прѣдьстанеть ми и поможеть моучимоу? ты же, драгыи мои и любимыи брате, вьꙁьми вѣньць мои царьскыи, и сѣди на прѣстолѣ родителꙗ

своюго; богь бо повелѣваюеть тако; и вь многолѣтьнѣмь животѣ боуди кралюевьствоую и бране отьчьство твою оть насилиꙗ воюоуштиихь на те. господь же мои (Иисоусь Христось) да оутврьдить те и оукрѣпить, и сила доуха светааго да окрилить те, ꙁаштиштаюшти те оть нападениꙗ лоукаваго; аньгель господьнь боуди присьно сь тобою, сьпештоу ти и ходештоу, хране и веселе доушоу твою. И по сихь дарова юмоу прѣстоль свои царьскыи, и по достоꙗнию прославивше и рекоуште: многа лѣта сьтвори богь благоуьстивомоу и христолюбивомоу и самодрьжавьномоу вьсею срьбьскыю и поморьскыю ꙁемлю Стефаноу кралю Оурошоу. И вьса соушта по сихь ꙗже на потрѣбоу дасть юмоу дары многоуьстьны и ꙁлато и свиты ꙁлатотьканы многоцѣньны царьскы, конꙗ же своюго и ороужию свою, юже на себѣ самь ношааше на тѣлѣ своюмь, сиꙗ вьса дасть юмоу глаголе: прѣпоꙗши се ороужиюмь симь по бедрѣ своюи, сильне; сиѣи же вь большаꙗ кь богоу, владычьствоую вь отьчьствии своюмь. того бо владыкы вьсѣхь Христа никогда не отьчаи се, ꙁаконоу божьствьныихь писании прилежьно поучаи се, родителꙗ не бесчьствоуи нь сь вьсакыимь благоговѣиньствомь прилежьно почитаи, ꙗко да приложеть ти се лѣта живота; ниشта и оубога не прѣꙁри, да не сь богатыимь онѣмъ лютѣ пострадеши; и истины не отьстоупи, глаголють бо владыка нашь Христось вь светѣмь юваньгелиии: аште вь истинѣ прѣбоудете, истина сьблюдеть вы. молю же те о господи вьꙁлюблюныи мои брате, сиꙗ вьса сьхрани, и не имать ти наити ꙁьло; аште ли и наидеть ти, боуди хвале име господьню благословено вь вѣкы. и глаголи вьсегда и именемь господьнюмь противлꙗи се юмоу; и юмоуже недооумѣюеши се ꙗже соуть богоу оугодьна, оу того юдиного проси, и по пророкоу испльнить ти господь вьса прошениꙗ твоꙗ. и мене же любимааго ти брата не отьчаи се вь любьви срьдьца твоюго; аꙁь же оубо вь отьлоученыи ждрѣбии мнѣ господемь идоу, ꙗко да не сь ноуждею лютѣ страждоуште вь

житии семь прѣидемь вь иныѥ вѣкы. подобаѥть же ны самовольно вьдати се кь страстемь и болѣзнемь тѣлесьнынимь, ꙗкоже бо по воли ꙁьлаꙗ сьткорихомь и неоугодьнаꙗ богоу. противоу же томоу сиꙗ вьса приидоше на ны. тѣмь вь печали помеиоухомь те, господи. Оуткрьдивь же ѥго глаголы богораꙁоумьныими, и тако сьтвори растаниѥ сь вьꙁлюблѥныимь братомь своимь, идѣже дарова ѥмоу кралѥвьство вь Расѣ, вь мѣстѣ рекомѣмь Дѣжевѣ. самь же сь благоучьстивыи и христолюбивыи краль Стефань, ѥгоже, о любимици, дрьꙁноу рещи вьторааго Иова многострадальнааго, или скорѣѥ рещи Авраама праведьнааго и страньнолюбивааго, иже оубо гости любе и аньгелы приобрѣте на старость себѣ, ꙗкоже и сь господинь мои тѣхь нравомь добродѣтѣлии ревьноуѥ, славоу ꙁемльнааго царьствиꙗ и прѣстоль свои оставивь, и сь проста же оть тѣхь маловрѣменьныихь иичесомоуже отьнюдь не вьсхотѣ, и вьставь и иде вь область дрьжавы своѥѥ, вь ꙁемлю нарицаѥмоую Мачва, юже даль ѥмоу бѣ тьсть ѥго краль оугарьскыи. тамо бо пришьдь сь подроужиѥмь своимь благоучьстивою кралицею Кателиною и сь нѣкоторою честию властель своихь, сь (бо) благоучьстивыи носе вь срьдьци своѥмь ськровиште многоцѣньнааго бисера Христа, и того вьсеподательною благодѣтию хоте обогатити се, и тоу ꙁемлю пришьдь вь ню освѣтити ю, и люди по оучениѥмь божьствьныихь писании вь тьмѣ и мрацѣ соуштиимь неразоумьныимь кь свѣтоу вьꙁвести сьпасьнааго живота. чьто бо рекоу, о любимици, аꙁь сьмѣреныи Даниль, или чьто прьвѣѥ вьꙁглаголю? оть коудоу ли начьноу сего благоучьстивааго моужа толикыѥ троуды и страсти подвигы же неисповѣдимы и бьдѣниꙗ и обьноштьнаꙗ стоꙗниꙗ, непрѣсыхаѥмыѥ же источьникы сльꙁь ѥго? кьто бо обрѣштеть се оть таковыихь хоте вьса по имени прѣдьложити вамь сего неиꙁглаголанаꙗ чоудеса, ѥлико милостыниѥ кь ништиимь, и малодоушьныимь оутѣшениꙗ, и скрьбештиимь сьпостраданиꙗ, и обидимыимь иꙁбавителꙗ, божьствьныимь же црькьвамь многосвѣтлааго

свѣтильника? семоу бо господь посылаеть свѣть свои и истиноу, да та оубо наставита и и вьведета вь велико и вьсесрьдьчьно покаание и троуды богооугодьние: о нихьже понoуднхомь се слово сьставити, елико вьзможьно.

5.

Стара писма.

А.

Писмо Немањино Хиландару.

(1198—1199.)

Ис-кони сьтвори богь небо и землю и чловѣкы на неи, и благослови е, и дасть имь власть на всѣи твари своеи, и постави ѡви царе, дроугие кнезе, ини владикы, и комоуждe дасть пасти стадо свое и сьблоудати е ѡть всакога зьла находещаго на не. тѣмьже, братие, богь прѣмилостивы оутврьди Грьке царьми а Оугре кральми, и когождe езике раздѣливь и законь давь и правы оуставы и владикы надь ними по нравоу и по законоу раставль своею прѣмоудростию. тѣмьже по мьнозѣи его и неизьмѣрьнѣи милости и чловѣколюбию дарова нашимь прадѣдомь и нашимь дѣдомь ѡбладати сиюкь землокь срьбьскокь, и вьсакоѣко богь строе на оуньша чловѣкомь не хоте чловѣчи гибѣли, и постави ме велнега жоупана, нареченаго вь свѣтѣмь крьщени Стѣфана Неманоу, и ѡбновихь свою дѣдиноу, и больше оуткрьдихь божиювь помокию и своею моудростию, даноvь ми ѡть бога, и вьзвигохь погибьшую свою дѣдиноу, и приобрѣтохь ѡдь морьске земле Зетоу и сь градовы. а ѡдь Арьбанась Пилоть, а ѡдь грьчьске земле Лабь с Льпланемь, Гльбоучицоу, Рѣке, Загрьлатоу, Лѣвьче, Бѣлицоу, Лепеницоу. и божиювь помокию и своимь троудомь та вса приобрѣть, поспѣшениемь божиемь мирь и тихость вьсьприемьшоу владичьствоу моемоу ѡдь вьсоуда, зачехь поощракати мысль свою и пооучавати оумь свои, вьжделѣвати и пещи се ѡ доуши своеи, вь ко-

торое число вьчьтень бѫдоу вь дьнь страшьнаго сѫда, и како би мощьно вьсприети ми ангельски и апостольски ѡбразь и послѣдовати владичьнемь глаголомь: вьзьмѣте иго мое на се, и наоучите се ѡть мене, ѣко кротькь есмь и сьмѣрень срьдьцемь, иго бо мое благо и брѣме мое льхо есть. иноукьшоу же врѣмени многоу владика мои прѣмилостивы не прѣзьрѣ моленнѣ сьмлѣсканиѣ своего, нь ѣко щедры трѫдоположьникь и мьздовьздатель, иже рече нескврьнними своими оусти: не придохь призьвати праведьникь нь грѣшьникь вь покаѣние; и мьнѣ по милосрьдью его вьнезапоу приклоучьшоу се врѣмени ѣсно, и вса мира сего чьсть и слава ни вь чьтоже ми вьмѣнена бысть, и вьсоу красотоу житиѣ сего и дневьно вьзьрѣние ѣко и дымь ми бысть видимо, а христова любы паче привезоваше се кь мьнѣ аще и кь недостоинноу. и вьнезапоу ѡставихь владичьство мое и вьса моѣ, различьнаѣ моѣ, Христоу изьвольшоу тако и прѣсветѣи госпожди богородици, и сподоби ме грѣшьнаго светаго ига его благаго, и ѡбьщьника ме сьтвори чьстьнаго и ангельскаго и апостольскога ѡбраза малаго и великаго. семоу же коньчавьшоу се о мьнѣ, оустрою семоу бываемоу, ѡставихь на прѣстолѣ моемь и вь христодарованѣмь ми владичьствѣ лоубьвьнаго ми сына Стѣфана, велнега жоупана и севастократора, зети ѡдь бога вѣньчанаго кирь Алеѯиѣ цара грьчькога, и аще и не достоинь рабь Христоу нарещи се, Симеонь минхь, благословихь и всакимь благословленнемь, ѣкоже благослови Исакь Иѣкова, сына своего, еже посьпѣшьствовати емоу ѡ всакомь дѣлѣ блазѣ оу владичьствѣ своемь и благосрьдѫ бытн на мирь крьстиѣньскы и ѡ црькввахь пещи се и о слоужещихь вь нихь и никакоже бытн зазорьноу ѡдь всѣхь творьца и господа. по семь же изьволеннемь владикы моего Исоу Христа, ѣкоже вѣщаваеть писание: никоторижe пророкь вь ѡтьчьствѣ своемь приеть есть, начеть подвизати се мысль моѣ изити ми ѡдь знаниѣ моего и дѣти и постигноути нѣкое мѣсто и тоу полоучити сьпасение, и не ѡстави мене владика мои и моего желаниѣ, паче бо ра-

дветь се ѡ грѣшьницѣ кающи се. изидохь изь ѡтьчьства своего вь Светоую Гороу, и обрѣтохь монастирь нѣколи бывьши, ʒовомы Хиландарь, вьведение светые и прѣславьние владичице наше богородице, идѣже не бѣ камень осталь на камени ноу раʒкалень ѡдьноудь; и потроудикь старость свою, посьпѣшьствоующоу ми сыноу ми, велиемоу жоупаноу Стѣфаноу, сьподоби ме владика мои быты емоу кьтитороу. и чести его погибьшее вьʒискахь, и ѡбновихь и по изьволению владичице богородице, и да, ере исьпросихь Парике оу цара оу Приʒьрѣнѣ, да дахь ѡдь нихь манастироу оу Светои Горѣ светои богородици оу Милешахь села Непробища, Момоушоу, Сламодравы, Ретивлоу, Трьние, Ретивьщица, Трьнокьцѣ, Хоча и дрѹга Хоча и трьгь тѹнге и дьва винограда тѹнге насадихь и оулиѣнике .д.: едьнь оу Трьнеʒѣхь, дрѹги оу Дабьшорѣ, трети ѹ Голишевѣ, четврьти ѹ Парницѣхь; а ʒа коимьжде оулиѣникомь по дьва члокѣка, и планиноу Богачоу, и ѡд влахь Радово соудьство и Ѣѹрьгево, а всеге влахь .ро., и дахь ѡдь бытька чьто моге, и оу Ʒетѣ кобыле и соли .л. сьпоудовь. и аке кьто ѡдь манастирьскихь лѹди бѣжи или влахь подь велиега жѹпана или код инога кога, да се вракаю ѡпеть; ако ли ѡдь жѹпанихь лѹди приходе ѹ манастирьске лоуди, да се вракаю опеть, и кьса елико дахь манастыреви оу Светоу Гороу, да нѣ трѣбѣ ни моемоу дѣтетеви ни моемоу оуноучетеви ни моемоу родимоу ни иномоу никомоуре. ако ли кьто сие прѣтвори да моу богь соуди, и да моу е соупьрьница света богородица на страшьномь соудищи ѡномь и ѣʒь грѣшьникь Симеѡнь.

Крьсть Симѡнѡвь и подьписание.

Б.

Краљ Стефан Радослав обећава трговачка права Дубровчанима.

(1234.)

† Стефань, вь Христа бога вѣрны краль всѣхь рашькихь ʒемль и тревоунинскихь, оуноукь светаго Симеѡна

Немане и сынь прѣвовѣньчанаго крала блажено почивь-шега Стѣфана монаха, Радославь. вь лѣть .ѕѱмк. из-лѣзохь прѣдь братомь ми Владиславомь за правовѣрию моюго и за югова ради великаго прѣклетьвьства, приидохь оу си градь Доубровьникь: кнезь Петрь Волеславикь и Тѵдрь Крусикь и сь всѣми властелы обьвиновь градь-сковь ωдь мала и до велика приюше ме сь почьстию, и много ме почьстише, и правовѣрьно ми послоужише. виде кралевьство ми толикоу ωдь нихь почьсть и вѣрно по-слоужениѥ, и сию оучиникь имь и оутврьдихь, ꙗкоре ако ми богь да, и боудоу господарь, како сьмь быль, да си ходе сь своими си трьги по всѣи земли области кра-левьства ми свободно и по Хльмьсцѣ Земли и по Зетѣ и по всакимь трьгомь кралевьства ми, а да имь се ца-рина не узимле ни ωдь мала ни до велика, и могорыше хльмьске, и дань, что даюте за Рѣкоу и за затоньске винограде и за поличке винограде, ωдь тога вы ωсвобага кралевьство ми, да не даюте вичесаре; и за винограде жрьновьничьке ωдь дѣдь вашихь и ωдь ωтьць ви дори до вась до дньсь, что сте посадили лознемь земле кра-левьства ми, или ю много или мало, прашаю вы, да сте ωдь тога свободни, и дани да не даюте. а ωдь дьньсь по ωноуге земле мое да не покриюте ни юдьне педи или лозовь или житомь или вокемь коимь. хоке ли что обь-вина ваша прѣзь сию оутврьгениѥ кралевьства ми что примькноути мое земле, свѣне мене клетва, поневаре вы ωстаюте оу прѣклетьвьствѣ. ωбрѣте ли се кто чловѣкь зьль или ωдь моихь или ωдь вашихь потварают сию, оу томь да нѣ зледи никоере, нь то да се исьправла соудомь правымь божьствьнымь, ꙗкоре да е право и безьгрѣшьно кралевьствоу ми и вамь вѣрьнымь ми приꙗтелемь. и кто боудоу подь роуковь кралевьства ми, боудоукоу ми сь милостию божиювь и прѣчистыю юго матере оу моемь господьствѣ, или ю брать мои или стрыць ми или бра-тоучедь ми или инь кто любо ωдь боларь кралевьства ми, кто хоке сию поткорити, не маль гнѣвь и наказаниѥ

има вьсприюти ѡть кралевьства ми. по животѣ же моемь наконь мене или ѡстане дѣте мое или оунооуче или праоунооуче или инь кто любо присни мои, и хоке сию потворити, богь да моу соуди и света богородица и крьсть чьстьны и вси свети оу си вѣкь и оу боудоуки, нь сьврьшенѣ боудоуки вашѣи вѣрѣ и любьви и клетвѣ ѡнои, коювь ми се хокете ѡбекати ѡ всемь кь мнѣ и кь послѣдьнимь моимь. сего бо ради сию оутврьдивь и подьписахь роукою кралевьства ми вь лѣто више писано, мѣсеца фервара .д., индиктиѡна .д. (и да е сꙋдь ꙋ врѣменѣхь по старомꙋ закона ѡдь михолꙗ дьне до гюргева дьне).

в.

Уговор дубровачког кнеза Јована Дандула са Стефаном Владиславом краљем српским.

(1234—1240.)

† Вь име ѡтьца и сына и светаго дꙋха. азь Жани Даньдоль, кнезь дꙋбровьчски сь всѣми болꙗри и сь всовь ѡпкиновь градьсковь кльнемо се тебѣ, господинꙋ кралю всѣхь рашкихь земле и поморьскихь Владиславу, ꙋ господа бога нашега Исоу Христа и ꙋ прѣсветꙋ богородицꙋ и ꙋ чьстны и животворещи крьсть и ꙋ света божиѣ еваньгелиѣ и ꙋ все свете ꙋгодникьше богꙋ ѡть вѣка безь ксаке нꙋжде, нь своимь хтѣнием и своѡвь воловь, чистѣмь срьдьцемь и правовь вѣровь безь всакога пропадьства и зьле мыслы, ꙗкоре ѡдь дьнешнега дьне да ти смо прьꙗтели правы, и да смо с тобовь едновь мыслию и еднимѣмь срьдьцемь неразлꙋчно до живота нашега и твоега, и кто е твои прьꙗтель, да мꙋ смо прьꙗтелие, а кто твои врагь прибѣгне ꙋ нашь градь кь намь, да ти не испакости инщаре, ꙋ нась бꙋде; ако ли что испакости, да е мы платимо; ако ли га не платимо, да ѡнога самога да ти дамо; аке ли тога не ꙋчинимо да да е на нась клетка сиѣ. и ако ти се згоди кое наслые, и прибѣгнеши ꙋ градь нашь к намь, да те примемо ꙗко господина сь всаковь почьстию и сь всакимь прьꙗниемь сь

всѣми твоими болѥры и с ынѣми всѣми твоими, кои се с тобовь ꙁгоде, и колико вьꙁлюбиши прѣбыти ꙋ нась, да си прѣбꙋдеши сь всаковь поꙋчьстию, а ꙁла да ти не ꙋчинимо никогаре ни тебѣ самомꙋ господинꙋ ни госпоги женѣ твоеи ни дѣци твоеи ни добыткꙋ твоемꙋ всакомꙋ ни болѥромь твоимь и ни всакомꙋ никомꙋре твоемꙋ ни добыткомь имь, нь паче да имашь поꙋчьсть и хранꙋ противꙋ мокн нашеи ѥко и господина, и кьга си вьсхокеши поити инамо ѡдь нась, да си погеши свободно сь всакою поꙋчьстию и сь всѣми твоими и сь добыткомь всакымь твоимь и ѡнѣхь добыткомь всакимь, а мы да те испратимо; и ꙁемли твоеи и градомь твоимь да не пакостимо ни плѣномь ни гꙋсовь ни ѡчивѣсть ни таемь, нь паче да имь прьѥмо ѥко и самѣмь намь; и да стоимо ꙋ старихь мегахь, а прѣс-то да не посежемо никакоре; а добыткь, ере смо рекли дати, да ти дамо, тисꙋкю перьперь и петьдесеть лакьть скрьлата чистога и чрьленога, когаре ты самь господинь ѡблюбиши: то половинꙋ да ти дамо сьга петь сьть перьперь и ѡнꙋꙁи петь десеть лакьть скрьлата, коере тебѣ ꙋгодно бꙋде, а дрꙋгꙋ петь сьть перьперь да ти дамо до божика, а ѡть тога да ти не ꙋдрьжимо всега ни мала, нь да ти подамо все испльнено; и царииикь твои да стои ꙋ нась неврѣгень ѡдь нась никакоре и что е твоѣ правина, да ти ю подаемо всꙋ свршенꙋ; и кьга ѡдь нась ꙋстрѣбꙋеши помоки по морꙋ, и поидемо ти на помокь, да ны простишь тога лѣта все, что имамо ꙁаконь давати, и кꙋпцемь нашимь, кои вьсходе по твоеи ꙁемли, царинꙋ, ѥко и господинь свето почивьши дѣдь ти и господинь свето почивши ѡтьць ти, кьга има смо помагали, пращала ны ста: аке ли не ꙋꙁможемо ити на помокь ти, то да си ꙋꙁимашь все, како ти е ꙁаконь и такоге ти се и мы кьнемо, како ти сꙋ се и ты болѥре посли наши клели, Маѳѣи Бꙋдачикь и Крьвашь Маньгеревикь и Петрь Срѣкикь, и никоимре ꙋꙁрокомь да не раꙁдроушимо сие клетве с тобовь, нь да ю дрьжимо трьдо. и ако се коѣ крамола ꙋчини мегꙋ нами, да се

сѹдомь исправла, а клетвѹ вынѹ да дрьжимо к тебѣ непомьчно. и како хокемо сие все схранити, что се пише ѹ сиеи клетвѣ, тако да нась богь сьхрани на семь свѣтѣ и ѹ бѹдѹкемь: ако ли прѣстѹпимо и едно ѡдь сега, что смо ѹговорили с тобовь и ѹписали ѕдѣ, да ны богь сьпьие и свєта богородица и вси свєти, кои се пишѹ ѹ сиеи клетвѣ, и на семь свѣтѣ и на-номь.

г.

Дубровачка општина деспоту Стефану.

(16. Марта. 1415).

Славномѹ и вельможномѹ господинѹ деспотѹ стефанѹ милостию божиѡмь вьсои срьбскеи ѕемли и подѹнавью господинѹ ѡдь владѹщаго града дѹбровника кнеѕа властель и ѡдь вьсе ѡпкине много любимо подравлениье. господиие деспоте ето како ю чѹти юрь се ю великость господьства ти нѣщо спорасрьдила на живька мегатикю и нюга сте свеѕали и ѹѕели мѹ башине кола рѹпе и рѹде и вьсе що ю било ѹ кѹки, а сьди господине деспоте вашои милости ми говоримо и свѣдокѹюмо како нашь дѹбровчанинь стѣпко павловикь ималь ю ѡпкинѹ сь реченѣмь живькомь ѹ всемь що но сѹ рѹпе рѹде кола кѹкю и пратежь ѹ кѹки вьсе ю било на полѣ половина живькова а половина стѣпкова а каша милость ѕна да ѡдь постанья срьбске господе имамо ѡнимн красне ѹвѣте и почтене ѕаписе како дьнашни дѹбровчане трьговци хѡде слободно по вьсои нихь дрьжави ѡнихь трьгомь и благомь никимь невьѕбранно сьблюдени и ѡбаровани небоюе се нѣдне силе ни ѹѕетья и вьси ти добри ѕакони и слободьщине светѣмь родителюмь твоимь и по томь светопочившомь госпогомь маикомь ви и славнѣмь господьством ти потврьгюни и болю испралюни, како болю господьство ти вѣ. и ѕа то молимо великость господьства ти наась свою приятелю ѹѕьдрьжи ѹ томь како по

твоюн милости юси до дьнась въдржаль и молимо що ю степкове половине буди ти милость ʒаповидеть повратити му и ѡслободити да си работа своѥ работе и ѡправе слободно. и що ти ю милость ѡдьпиши намь.

д.

О продаји царине Рудничке.

(26. Новембра 1423.)

Ѡдь деспота стефана царинникѡмь новобрдьсцемь калоіанію и бенку и кнеʒу тодору и симку. платите бенку ѡдь царине ѡдь петь сать литарь коѥ су више ѡдь че-тири тисуќе три ста и шесть десеть и ѡсамь литарь и ѡсамь уначь и четири акьсагіе сребра, нио не учините.

Ю господинь деспоть стефань продадохь царину рудничку бенку и брату му Федерику ʒа годище ʒа шесть сать литарь сребра. ѡдь тогаʒи платише господьству ми готѡвемь тргомь петь сать и шесть десеть литарь и да исправе митрополиту исидору четири десеть литарь. ʒа тоʒи имь прими господьство ми веромь ако би тко и веќе даваль ʒа царину ʒа рудничку да имь се не уʒьме докле не иʒьдрьже годища беʒь свакога смущениіа и беʒь поколебаниіа да ю дрьже ѡвои годище и ако се би слу-чило да иʒьгубе ѡдь царине. да ихь помилуѥ господьство ми. месеца генвара .а. дань на василиѥвь дань.

ʒаповедью господина ми кнеʒа мартола жуниа чре-вникіа и ниегова иʒебранога малога векиа іа руско логофеть исписахь сиѥ више писание книге подь печатию госпо-дина деспота коѥ беху коіе донесе кнеʒь бенко пера гундуликіа сииь и моли кнеʒа и властеле да му ихь чине ѡвде у катастито препісать ако би где на путеви иʒь-гибле нека се ѡвьде нахѡде писание да буде вероваино вь всако време а преписахь ихь лета рождьства христова тисущно и четири ста и два десети и третьѥ лето ме-сеца новембра .кг. дань.

6.

Из рукописа Александрова.

Гласник IX. Издање Ђ. Даничића.

I. Светомꙋ савви срьбскомꙋ. слава. Слави ꙋ васехь цара христа вазискавь, владичаствꙋюща ѡца ѡставивь, гори афона дошаль, идеже висотꙋ благородниꙗ до раба смеренiемь измениивь, трꙋди многими тело ꙋдрꙋчиль еси, молитками же дꙋшꙋ просветиль еси, добре иночаски пожиль еси, аггеласки ва пꙋстинн пожиль еси. апостоласки ва мире наꙋчиль еси болезанми пощениꙗ и странствиꙗ хожденiемъ мꙋченичаскiе подвиги саврашиль еси. кто изглагѡлеть твое добродетели, имиже небесиаꙗ наземли притежаль еси, сако блаженне ѡче пастирꙋ и ꙋчителю. на ꙗко предстое христꙋ богꙋ, моли спасти се дꙋшамь нашимь.

II. Светомꙋ кралю. слава. Данась частное трьжаство небесна празднꙋють мисально земаꙗ ка веселию сазикающе ва памети доблꙗго подвижника стефана трьпеливодꙋшнаго. сан бо васензредии христовемь заповедемь хранитель бисть извѣстнеиши, не помилова тлеющихь царствиꙗ ради вечиiе и блаженнiе ва истинꙋ жизни, на растоуи и дасть ꙋбогимь, и мꙋченичаскимь венцемь венча се. светеи предстое троици неходатаиствене саимрение просити мирови и грехомь просити ѡставленiе иже тога верою саврьшающихь трьжаство.

III. Светомꙋ и славномꙋ кнезꙋ лазарꙋ. Кто тебе не блажить бадраго делатела заповеден божихь, или кто не похвалить васекрасное твое житие. сабрал бо еси ꙗко пчела люботрꙋдна многоцветнiе добродетели, бꙋдꙋщꙋю славꙋ иски земльною изменити. ѡко слепимь, нога хромимь, жазаль старости, васемь васакь биль еси милостивною рꙋкою, мꙋчениꙗ же венцемь главꙋ свою ꙋкрасиль еси. христꙋ богꙋ предьстоиши, того слави наслаждае се. емꙋже моли се, молим те, лазаре мꙋдре, трꙋдомь твоимь вечиовати ва тишине, спасти се дꙋшамь нашимь.

IV. На рождаство господа бога и спаса нашего Інсуса Христа. тропарь. Рождаство твое. христе боже нашь, васиꙗ мирови свеҭь разума, ва нем бо звездамь служещи звездою учаху се тебе кланꙗти се сльнцу правди и тебе ведети са висоти вастока, господи, слава тебе.

— кондакь. Дева данась пресущаственнаго раждаеть, и земꙗ врьтопь неприступному приносить, аггели са пастирми славословеть, кльсви же са звездою путь шаствують, нась бѡ ради роди се ѡтроче младо превечни богь.

Богоꙗвленію. тропарь. Ва иѡрдани крщающу ти се господи троичаское ꙗви се поклоненіе: родителев бо глас сведетелствоваше ти, вазлюбленнаго те сина именуе, и духь ва видени голубини извествоваше словеси утврждение ꙗвьлен, се христе боже, и мирь прѡсвещь, слава тебе.

На васкрьсение христово. Христось васкрсе из мртвихь самртню самрть поправь и сущимь ва гробехь живоҭь дарова.

— кондакь. Аще и ва гробь сашаль еси бесамртне, на адову раздрушиль еси силу, и васкрсаль еси ꙗко победитель христе боже, женамь муроносицамь радость провещавь и свонмь апостолѡмь мирь даровавь, иже падшимь подаеи васкрсение.

V. Хвали душе моꙗ господа, васхвалю господа ва животе моемь, пою богу моему дондеже есамь. не надеите се на кнезе ни на сини чловечаскиe, ва нихьже несть спасениꙗ. изидеть духь его и вазвратит се ва землю свою, ва тaи дань погибнуть васа помишлениꙗ его, блажень емуже богь иꙗковаль помощникь его, упование его на господа бога своего, саҭворшаго небо и землю, море, и васа ꙗже ва нихь. хранещаго истину ва векь, творещаго судь ѡбидимимь, дающаго пищу алчущимь, господь решить ѡкованиe, господь умуждраеть слепце,

господь вазкодить низкрженне, господь любить праведники, господь хранить пришалце, сира и вадову приемлеть, и путь грешнихь погубить, кацарит се господь ва веки, богь твон снωне ва род и род.

II.

Примери из глагољске књижевности латинских попова у Далмацији.

1.

Из одломка онога мисала XII. века који се чува у Загребу.

J. Brčić Chrestomathia. Prag 1859. стр. 77.

Јованово јеванђеље VIII. *46—59.*

Вь оно врѣме: глаголаше Ісусь народомь їюдѣїскїмь ї архїерѣомь: кто оть вась облїчїт ме о грѣсѣ? аще лї їстїну глаголю, почто не емлете вї мнѣ вѣрї? їже оть Бога есть, словеса божїѣ послушаеть. Сего радї вї не послушаете ѣко оть Бога нѣсте. Отвещаше же Іюдѣї ї рѣше ему: Не добрѣ лї мї глаголемь, ѣко Самаранїнь есї тї ї бѣсь имаши? Отвеща Ісусь: Азь бѣса не їмамь, нь чту отца моего, а вї не чтете мене. Азь не їщу славї моее, нь есть їщеї ї судеї. Аминь аминь глаголю вамь, аще кто слово мое сьблюдеть семрьтї не їмать вїдѣтї вь вѣкї. Рѣше же ему Іюдѣї: нїне разумѣхомь, ѣко бѣсь їмаши. Авраамь умрѣ ї пророцї умрѣше; а тї глаголешї: аще кто слово мое сьблюдеть, семрьтї не їмать вкусїтї вь вѣкї. Еда тї болї есї отца нашего Авраама, їже умрѣ ї пророцї умрѣше? Кто се самь творїшї? Отвеща Ісусь: Аще азь славлю се самь, слава моѣ ничтоже есть: нь есть отьць мої славеї ме егоже вї глаголете, ѣко Богь нашь есть, и не познаете его. Азь же вѣмь ї. Аще реку, ѣко не вѣмь, буду подобнь вамь льжь. Нь вѣмь ї, ї слово его сьблюдаю. Авраамь отьць вашь радова се вїдѣтї дьнь мої: ї вїдѣ, ї взрадова се. Рѣше же Іюдѣї к нему: .л. лѣть не ю їмашї, Авраама лї есї вїдѣль? Рече

же ему Ісусь: Амень амень глаголю вамь, прѣжде неже Авраамь бість, азь есмь. Взеше же Іюдѣї каменїе, да врьгуть на нь: Ісусь же уклонї се ї їзїде їс цркве. І прошьдь по срѣдѣ їхь, їдѣже ї хождаше тако.

2.

Из бревијара нађенога у Брибиру, из XIII. века.

J. Brčić Chrestomathia 83.

Псалам 139, 1—6; 11—14.

Ізмї ме, господї, от чловѣка лукава, от мужа неправьдна їзбавї ме. Иже възмїслїше неправду к срьцї своемь, вась дьнь оплчаху бранї. Поострїше езїкї свое ѣко змїе; ѣдь аспїдь подь устнамї їхь. Схранї ме, господї, от рукї грѣшнїче, ї от чловѣкь неправьднїхь їзбавї ме. Иже помїслїше запетї стопї мое: скрїше грдї сѣтї мнѣ, ужї прѣпеше сѣть ногама моїма, ї прї стазѣ скандѣль положїше мнѣ.

Падуть на нїхь углїе угаьнн, вь огань низложїше е, ї страстмї не постоеть. Мужь устать не їсправїт се на землї: мужа неправьдна залаѣ уловеть ва їстлѣнїе. Разумѣхь, ѣко створїть Богь судь нїщїмь ї масть убогїмь. Обаче правьднї їсповѣдет се їменї твоему, ї взвеселеть се правї сь лїцемь твоїмь.

3.

Из мисала од год. 1368, који је у царској библиотеци у Бечу.

J. Brčić Chrestomathia 92.

Лука XVII. *11—19.*

Вь оно врѣме: бість їдущу Ісусу вь Ерусалїмь, ї та проходаше междю Самарїею ї Галїлѣею. Входещу же ему вь вась етеру срѣту ї .н. мужь прокажень, їже сташе їз далека. І вздвїгу гласъ свої глаголюще: Ісусе наставнїче, помїлуї нї! Вїдѣть же е Ісусь, рече їмь: їдѣте ї покажїте се ерѣомь. І бість шадшїмь їмь, абїе учїстїше

се. Єдїн же от нїхь, вїдѣвь ѣко оуїстї се, вꙁвратї се сь гласомь велїемь славе Бога, ї прїшадь паде нїць прѣд ногама его, хвалу вꙁдае: ї са бѣ Самаранїнь. Отвещав же Ісусь рече: не десет лї оуїстїше се? ї. ꙁ. кьдѣ суть? нѣст лї обрѣтень, їже вꙁвратїль се бї ї вꙁдаѣль бї славу Богу, такмо са їноплеменнїкь? Ї рече ему: встанї ї їдї, ѣко вѣра твоѣ спасена те створї.

4.

Из глагољскога мисала, штампанога 1483 године.

J. Brčić. Chrestomathia linguæ veteroslovenicae. Prag. 1859. 111.

Јеремија I. *4—10.*

Вь онї дьни: бїсть слово господне к мнѣ глаголе: прѣе неже те саꙁдахь в чрѣвѣ, ꙁнахь те ї прѣе неже їꙁїде їꙁ ложесне, светїх те ї пророка вь ѣꙁїцѣхь поставїх те. І рѣхь: а а, а господи боже, се не умїю глаголатї. ѣко отроче есьмь! І рече господь кь мнѣ: не глаголї ѣко отроче есьмь, кь всѣм бо, ѣможе те пошлю їдешї, ї вса, ѣже ꙁаповѣдѣ тебѣ глаголатї вьчнешї. Не боï се от лїца їхь, нї устрашаї се, ѣко аꙁь с тобою есьмь, да їꙁбавлю те, глаголеть господь. І посла господь руку свою, ї косну уста моѣ ї рече ка мнѣ: Се, дахь словеса моѣ вь уста твоѣ. Се, поставих те дьньсь надь ѣꙁїкї ї надь цѣсарьствї, да постїгнешї ї раꙁорїшї ї растоучїшї и їꙁберешї ї саставїшї.

5.

Из мисала штампанога 1531 на Ријеци.

J. Brčić. Chrestomathia 119.

Језехијел XXXVII. *1—14.*

В онї днї: бїсї[1]) на мнѣ рука господна, ї їꙁведѣ ме в дусе господнемь, ї оставї ме по срѣдѣ пола, їже плнь

[1]) Ово је стара форма тако званога augment-præteriti (основно бысис и бысит) која се сачувала само у овим нашим глагољским споменицима. cf. Миклошић Formenlehre (1856) 167.

біше костї. І обвѣ ме окрѹгломь по нїхь: бехѹ же многа ʒело на лицѹ пола, ї сѹха велмї. І реϒе ка мнѣ: Сїне ϒловеϒескї мнїшї лї, да жїве бѹдѹть костї сїе? І рехь: Господї Боже, тї весї. І реϒе ка мнѣ: Пропецї о костехь сехь, ї реϒешї нїмь: Костї сѹхїье слїшїте слово господне. Сїѣ говорить господь Богь костемь сїмь: Се аʒь пошлю ва вась дѹхь, ї живѣте. І дамь на вас жїлї, ї подрастї створѹ на вась плт, ї настрѹ на вась кожѹ: ї дамь вамь дѹхь, и живетѣ: ї ѹвѣсте да аʒь господь. І прорекохь, ѣкоже ʒаповеда мнѣ. Створен же бїсть шѹмь пророкѹющѹ мнѣ, ї се подвиʒанїе. І прїстѹпїше костї ка костемь, всака к своеї саставї. І вїдехь, ї се вʒїдоше на не жїлї, ї плтї: ї растрта бїсї на не кожа оть ʒгора, ї дѹха не їмеѣхѹ. І реϒе ка мнѣ: Пророцї к дѹхѹ, пророцї сїне ϒловеϒескї, ї реϒешь к дѹхѹ: Сїѣ говорїт господь Богь: Прїдї дѹше оть ϒетїрїх ветарь, ї вдѹнї на мртвїе сїе, е ожївѹть. І прорехь, ѣкоже ʒаповедаль біше мнѣ. І внїдї ва не дѹхь, ї ожївїше: ї сташе на ногахь своїхь воїнство велнкое много ʒело. І реϒе ка мне: Сїне ϒловеϒескї, костї сїе вась домь Іʒраїлев есть. Говорет онї: ѹсахнѹше костї наше, ʒгїбе ѹфанїе наше, ї отсїϒенї есмо: сего радї пророцї, ї реϒешї к нїмь: Сїѣ говорїть господь Богь: Се аʒь отворѹ гробї ваше, ї їʒведѹ вась ʒ гробовь вашихь плкь мої: ї введѹ вась к ʒемлю їʒраїлскѹ. І ѹвѣсте, да аʒь господь, егда отворѹ гробї ваше ї їʒведѹ вась ʒ гробовь вашїхь плкь мої. І дамь дѹхь мої ва вась, ї жївете, ї поϒїватї створѹ вась на ʒемлї вашеї, говорїть господь всемогї.

В.

ПРИМЕРИ ИЗ ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.

I.

МАРКО МАРУЛИЋ.

(1450 † 1524.)

Из спева у дијалогу Разума.

Мислећ чловик нужбен вримење невоље,
Од ких је моћно б'јен и трујен до воље,*)
Разум га сусрите, круна од разлога,
Од истине свите носећ' у то доба.
Тер га питат' јӓ[1]): „Ча с' толи зловољан?
„Ча ће рећ' образ та[2]) плачан и невољан?
„Ричи реци мен', при нег се дан нагне,
„Лика ћу дат' теби, да т' жалост одлагне."
Слиши сваки сада ча чловик тужити,
Плачан узе тада, ча л' разум учити,
Тер ћете имати устрпиња јакост
Када вас тишчати[3]) буде која жалост.

---

*) У овоме размеру спеване су многе, особито старије песме дубровачких поета. То су дистиси који се сликују и у средини на прелому, и могли би се писати оваком:

Мислећ чловик тужбен
Вримење невоље,
Од ких је моћно б'јен
И трујен до воље.

[1]) По дијалекту хрватском као и *ча* = *што*, српски јӓ = јё према чему је у старом био глагол ѥти, а сад има сложен с предлогом уз = уз-ети.

[2]) Старо ть = та, после према ть-н, дошло *тај*.

[3]) *шч* м. *шт* такође је по хрватском. Види Гласник IX. Даничића *Разлике између српског и хрватског језика* и за ову ствар и за остале.

Чловик.

Смрт ми је на памет, мислим да ћу умрит'
Стојим како вазет,[1]) јер ми је на то прит.[2])

Разум.

Нарав је чловика, ки се родив приде
На земљи овдика, умрвши д' отиде.
Још закон хоће тој[3]): Ча вазмеш у зајам
Да повратиш оној. — Живот је зајат нам.
Живот ов живити, а пак имит' жалост
Да ћеш га вратити, ника је нехарност.[4])

Чловик.

Слишам ричи твоје, ли то ти умим р'јет[5])
Над све страхе моје страшје ми је умр'јет'.

Разум.

Маненост је многа, хотити страх имит'[6])
Тер се бојат' тога, ча знаш да ће т' ли бит'.
Умрли јесу они ки живише при нас,
Умрит' ће и они ки се роде по нас.
Болизан је умр'јет, да, тко се још боји,
Право ти хоћу р'јет, он болизан хвоји.[7])
А страха имати од смрти не будеш
Ако се бојати бога вазда будеш.

---

[1]) *вазет* = въз-еть, садашње *уз-ет*.

[2]) Биће старо прити м. данашњега *прићи*.

[3]) то-и = то-ј, поред демонстр. заменице *то*, долази још и демонстративна честица *и* која често у том значењу долази код Далматинаца.

[4]) незахвалност.

[5]) *ријети* за *рећи* по јужном говору и према западноме ѣ : и, које се овде употребљује, неправилност м. *рит'*, као и ниже *умр'јет* м. *умрит'*.

[6]) Према старијем имѣти које се данас већ свуда изгубило у нашем језику.

[7]) Гранати, множити.

Чловик.

Ево сам голобрад, у најлипљу младост,
За то умрити сад многа ми је жалост.

Разум.

Мнози[1]) су старости живећи допрли,
Плачућ': у младости да нису умрли.
Јер дуго живећи дразих[2]) покопаше
Тер свиту служећи у грих с' умоташе.
Покоја нимаше од протившчин' мнозих,
Од гуте скучаше,[3]) од фибре,[4]) од бодци[5])
И ти да би ступил на лита старија,
Брж би ли оћутил зла смрти тешкија,
Још да би тву младост смрт сад' не убила,
Мало за тим старост би т' ју уграбила.
За то ча трпити до дуга не море,
Мало при згубити, ка жалост бит' море?
Не ћ' жалит' младости ни бригу имати
Ако зал' старости будеш размишљати.

II.

ШИШКО МЕНЧЕТИЋ.

1457 † 1501.

Из књиге „Разлике пјесни љувезне.“

I.

Који штиш сеј пјесни, молим те весело,
Тако ти љувезни, весели тве чело,
Ако шта зађох ја, не пријај[6]) тужицу,

---

[1]) Старије но садашње *многи,* у коме се г не претвара.

[2]) Према дразѣхь.

[3]) Патити се, према руском: скучать, кад је коме све досадно.

[4]) Талијанско febre, грозница.

[5]) Валда ће значити *пробаде.*

[6]) Прими.

Одврзи драћу тја, а узми ружицу..
Тој ли ти виш [1]) боље, шта можеш ти твори,
Ето ти јур поље, што ум'јеш говори.
А мени јур кости пригризат, чуј, немој,
Да још теј горкости не ћутим уз труд мој.

II.

Молим те, цвите мој, јакино госпоју,
Гди цвилим, чуј, немој процинит да поју,[2])
Истином да вапим из гласа овди сад
Ну за те што трпим, гди могу бити рад?
Гди ли ми може доћ' од срца да спивам,
Поколи дан и ноћ у жељах прибивам,
Ком жељом све згори ме тужно срдашце,
Како цвит у гори кад плане сунашце.

III.

Из „Елегија."

Коликрат говору, госпође, с ким на збор,
Толикрат сатвору ки годи неразбор,
Ар [3]) моја памет сва заходи срдашцем
На твоја лишца два, ка сјају сунашцем.
Тер нека боље виш,[4]) многи ми туј реку:
Ниј' права видит свист ва овом чловеку,
А за тој госпође, смилуј ме љувено
Доколе не пође памет ми свршено.

---

[1]) Знаш = вѣшь.
[2]) Прво лице сад. вр. по старијем.
[3]) Јер.
[4]) вѣшь.

III.

ЂУРЕ ДРЖИЋ.

1460 † 1510.

Из Различитих песама.

I.

Желим те по вас дан, мој драги бисеру,
Јак јелен кад жедан жели прић' к језеру,
Тве очи сунчане да буду лик ми дат'
И скровне ме ране крипосно извидат',
Сред срца у мени твој поглед ке створи,
Твој поглед љувени, који ме умори.
Биљег је тој рани прибл'једо мê лице,
И живот скончани цић[1]) тебе дјевице.
Тој сама мош видит' под прозор твој минув,
Гди будем проблидит' с уздахом остинув.[2])
Ма ми се прозрити слободно не смимо,
Меј нами за скрити љубав ку тајимо.
Ај, Боже! створи ли на сај свет труд већи
Нег' тому, ки цвили драгога желећи.
Ах они блажени и велми честити,
Ки често здружени могу се љубити;
Јер жељом не трају најлепше младости,
Ни заман уфају уживат' радости!
Тако ми, мâ вило, овакој не сахнут',
И на твоје још крило покојно т' одахнут',
Тако ме још хрло твојом косом русом
Свезала за грло јак ловац зв'јер узом.
Кô ли су причудне сеј муке мислити,
Већма су још трудне у срцу трпити:
Кроз тej те по вас дан желим, мој бисеру,
Јак јелен кад жедан жели прић' к језеру!

---

[1]) Због, зарад.
[2]) Охладити се.

II.

Горчије жалости јесу ли гди кому,
Нер[1]) мојој младости и срцу, јаох, мому?
Изгубих муку сву, заман се све ради,
Посијах ја жито, а иним жетва би.
Овако за иних мнози лов ловише,
Ки лов ја учиних, ини га добише.
Раних ја кошуту, ку слидих по гори,
Иним је у скуту, а мене узмори.
Ето иним такој језеро извире,
А трудан живот мој од жеље умире.
Тач срића около свој танац састави,
Јере гре около појући у слави.
А ја сам тамности неправо надиљен,
И велми жалости кроз љубав уцвиљен.

IV.

ХАНИБАЛ ЛУЦИЋ

роћ. око 1480 † око 1530.

I.

Из Љубавних песама.

Кад најпри ја твоје видих злате косе
И очи, госпоје, ке срца заносе,
И дике још ине твојега образа,
Гди нарав начине све липе указа:
Не могох не рећи и судит' у себи,
Да је дар највећи липота у теби.
Ну када проциних твој разум па и ћуд,

---

[1]) *Неже*, = *нере*, *нер'*, као *море* од може; *ре* за старо же долази често у овој поезији.

Ту мисал проминих, госпоје, и тај суд.
И ево не вим[1]) рећ', ода два та добра:
Али си липа већ, ал' умна и добра.

II.

Из Похвале граду Дубровнику.

— — — — — — — — — —

Правда је темељ твој, разум је тва пића,
Тве стање у покој почива њих ција.
Слободан и вичан њима си добро знај,
И од свих различан, који су тебе крај.
Благо твоје мнози и слобод ки виде,
Подложни, убози тебе ненавиде.
Немоћно јер око трпити нема моћ
Просвитљење тôко,[2]) тер жели да би ноћ,
И мнози могући владавци сви рабе
Охолијом врући, да тебе порабе;
Да, ти се огледаш помњиво од свуде,
Пригоду тер не даш по кој ти науде.
Види се, мој Боже, у граду овему,
Што разум, што може доброта у свему.
Злу вољу на њ крију под плашћем како мач,
А да му задију не могу најти за ч.
Правдом стање тврди, пособу и љубав,
На њ да се расрди ниткоре нима прав.
— — — — — — — — — —
Његов је вас окол источнога свита
За другу јуре[3]) пол запада похита.
Боже, ти пократи њему силу и моћ,

---

[1]) **Вѣмь.**

[2]) Толико.

[3]) *Јуре* или *јур* јесте старо **оуже**, у којега је пред *у* дошло по нашем обичном закону *ј* а *ж* у *же* као што такође бива, претворило се у *р* те, од куда дође *ре*, те је: *јуре*.

Али га обрати, и к теби чини дођ'.
Инако кршћане, ја не знам сви би ли
Од једне став стране њему одолили.
А како ће моћи, један их не дајућ'
Другому помоћи, нег' ли га издајућ'?
Тога ћић свак прави,[3]) а право на виру,
Да мудро борави Дубровник на миру.
Њега ти свака врст људи, и ка има,
И која нима крст, љуби и пријима.

V.

ПЕТАР ХЕКТОРОВИЋ.

р. 1486 † 1572.

Из „Рибања и рибарског приговарања."

ПАСКОЈ И НИКОЛА.

Паској.

Хоћ ми отпивати, за мном не остаје,
Ча те упрашати буду припиваје[1])
Ако будеш хтио, све ћу ти простити,
Ча ми си чинио вратив се возити.

Никола.

Ча буду умити, ну почми говорит'
У том ти згодити не ћу се уморит'.

Паској.

Што је најстарије, нудир ме научи,
И дуговечније, рец', тер ме не мучи.

Никола.

То је једини Бог, брез симена корен,
Кино је сам свемог, неројен[2]) ни створен.

---

[1]) Остаје, припиваје, part. act. (наш данашњи прилог сад. времена) по староме.

[2]) По хрватском *рођен.* [3]) Вели.

Паској.

Да најлипше што је?

Никола.

Ото, вас ови свит,
По Богу јер бо је васколик створен бит.

Паској.

Да највеће ча је, одговор дај бржи?

Никола.

Сам знаш мисто да је, јер свака уздржи.

Паској.

Ну најбрже ча је, реци ми да вију [1])?

Никола.

Мишљење јест моје и твоје и свију,
Кô свуда протиче, кô свуда проходи,
Које се промиче по суху и по води

Паској.

Да нај јаче ча је?

Никола.

Од тих, чим свит плоди,
Потриба јача је, јер свака натходи.

Паској.

Да што је вриднијe, и то ми казуј сад,
Али разумније, за што сам знати рад.

Никола.

Разумно је вриме, свака изнаходи,
Веле тешко бриме облакша кад годи.
А к тому вридно јест над свака од свита,
Часа не море сест', најбрже пролита,
Проходи нестајућ', тер се не повраћа,
Благ јест, ки га знајућ', у добро све страћа.

---

[1]) Виђу, видим.

VI.

СТЈЕПАН ГУЧЕТИЋ.

род. око 1495.

Из Дервишијаде.*)

Ја сам Дедо ашик [1]) дервиш
Ки т' израњен падам прид двор,
Изид' ђанум, да ме видиш,
И да чујеш мој разговор;
Је ли сладак, а што велиш?
Ја сам Дедо страв/ен [2]) дервиш.

Од репате љепша с' звизде
И од сунца и од зоре,
Пунија си дике, гизде
Нег ли чичак посред горе,
А сва у лицу ружом цаптиш;
Ја сам Дедо смамљен дервиш.

Побјеља си него груда
Прем ожета [3]) мл'јека влашка,
Али вајмех гњевна и худа
Мој' од мене срце башка
Без милости свак час држиш;
Увр'јеђен сам Дедо дервиш.

А ја тебе хоћу боље
Нег ли живот мој умрли,

---

*) Гучетић је био од властеоске породице дубровачке, и ова шаљива песма постала је овако. Гучетић због нечега бејаше затворен у кнежеву тамницу у Дубровнику. Бејаше у старој хаљини и с големом брадом и косом, да изгледаше као дервиш. Смотри га кнежева кћи и запита „Какав је то дервиш?“ а то дочује Гучетић и напише песму, од које се у ово неколико строфа види довољно живост и оријиналност поетична.

[1]) Опчињен. [2]) Занесен. [3]) Кашика.

Ну ђузелук[1]) твој ме коље,
И веоми јадно прли,
Чим се ништа ти не болиш;
Зловољан сам Дедо дервиш.

Не ћеш да ме ич пожалиш,
А ја за те гинем радо;
Што се тужним Дедом шалиш,
Слатка моја харамсадо?[2])
Ка љепотом многом словиш;
Ја сам Дедо јадни дервиш.

Од пилава дража с' мени,
И од масла и од меда,
Али поглед твој љувени
Смртно боде тужна деда
Кад га 'холо к њем обратиш;
Жалостан сам Дедо дервиш.

Ти си рајски мелек[3]) л'јепи
Који сл'јеће с гара с неби,
Ки м' опоји и засл'јепи,
Да већ не знам ништ' о себи,
Јер м' у срцу жива сједиш;
Занесен сам Дедо дервиш.

Кад те блудно ја пожелим,
Вас се тада створим ледом.
Ал' се опет обеселим,
Твојим слатким кад погледом
Печао[4]) на ме опојавиш;
Ја сам Дедо трудан дервиш.

---

[1]) Лепота.
[2]) Неправеднице.
[3]) Небески дух.
[4]) **Печаль.**

Тужне т' очи гледат' желе,
Ти се кријеш свеђ бјежећи,
Мољу ти се черемејле [1])
Ну се Деда не одмећи,
Јер ће адет да га грлиш;
Ја сам Дедо б'један дервиш

Ну од мене ти не бјежи,
Љубав јер те, моја л'јепа,
У мом срцу забиљежи
Златном стр'јелом ком га ц'јепа,
Којом ђиђер[2]) свеђ мој раниш;
Устр'јељен сам Дедо дервиш.

Пригрли ме, мила и блага,
Помилуј ме ради Бога,
О гиздава, о придрага,
Харамијо срца мога!
Ка ми душу јоштер грабиш;
Ја сам Дедо сужањ дервиш.

VII.

АНДРИЈА ЧУБРАНОВИЋ

р. око 1500 † око 1550.

I.

Јеђупка.

Вишњи господ, господичне!
Честит'јем вас венцем круни,
И жељење ваше испуни,
Јер сте сунцу све приличне!

---

[1]) Угодљиво.
[2]) Плућа.

Од оних смо, госпо, страна,
Откле жарко сунц' истиче,
Клетва хоће, свит потиче,
Да нејмамо нигдир стана.

Нит' смијемо на једном мјести,
Божјом клетвом да станемо:
Гди поћимо не сванемо,
Јер нас причну црви јести.

Јур два д'јела сегај [1]) свита
Извили смо од тej стране,
Ради наше бришне хране,
Јак ције медна пчела цвита.

И примили госпо у путих,
Пробијући стране и луге,
Многе бриге, јад, и туге,
Ција звйрй туј прилутих;

И ције гусе, од кê рити
Не даду ми грозне сузе,
Мислећ тужној! што ми узе!
Спомена ме чини мрити.

Имах синке до четири;
Сваки бјеше како руса! [2])
Данчула ми одни гуса,
Ка ми у сну јоште тири. [3])

Прид кôм бигућ', планин' хвојке [4])
Биле ми су брашно [5]) ходе,
И поскупо хладне воде;
Ја трим дајућ чедом дојке!

---

[1]) Сега-ј јесте 2-ги падеж од старога **сь-н**=сај.
[2]) Ружа.
[3]) Терати.
[4]) Гранчице. [5]) Храна.

С кима к мору припадосмо
За прибродит' сиње море,
При нег' гуса[1]) дође с горе
Бродару се сви дадосмо:

И бродећи Аливера
Истом не би вај! на броју.
Из корабље љуби моју
Зани вихар од сјевера.

А Елеса моју дику,
За бродидбу подах, тужна,
Леле, леле, веоми рушна!
Да н' осушу лица вику!

Само мени мој Данио
Од четири јест остао,
Како видиш у бах, мао,[2])
Али мајци веома мио!

Кога са мном, госпо, обдари
И љубави тве надили,
Тако тебе Бог н' ухили
Од најдраже твоје хари.[3])

II.

Прелице.

Прелице смо, о госпоје,
Вуну питат' дошле к вами,
Да је дате прести нами,
Ако мека јест у које.

Вретена су дуга од педи
Кâ имамо, и дебела,

---

[1]) Хајдуци.
[2]) Мали у неодређеном виду: мал=*мао.*
[3]) Милости.

Глатка су нам мотовјела
Чим се л'јепо пређа уреди.

За на сврху прије дођи,
Похитит' се, не ће друго,
Не стојимо на њој дуго,
Јер трудимо у дни, у ноћи.

На гребен се најпр'је стavља,
Једно другом вуну глади,
Тер из нутра меко вади
За основу влас кӣ ваља.

Пак утакну сред преслена,
Рат вретена веле хитра,
Њим вртимо прије витра,
Часом буду да предена.

За тијем узам [1]) мотовила
Њим мичемо сјемо тамо,
И сву пређу намотамо,
Која буде како свила.

Кад видите наше дило,
Не ћете нас много трудит',
И нас ћете саме нудит',
Предење ће бит' вам мило.

Веће вуна да с' укаже
О владике! [2]) што чекате?
Не гледамо тојли [3]) плате
Нег пријазни стећи ваше.

---

[1]) Вьзьмь.

[2]) Старо, значи властеоку. [3]) Толико.

VIII.

ДИНКО РАЊИНА.

1536 † 1587.

ИЗ РАЗЛИЧНИХ ПЕСАМА.

I.

Непријатељу.

Ти, ки си вазда бил од људи тамнило,
Како си јур хотил, тако т' се згодило;
Јер човјек зао, кад чини злед, неправду,
Мнократ му из ненад зло паде на главу.
Ја т' рекох: са мном скок не скачи злотворе,
Јер што 'ви непоскок веће скочит' не море.
Ово је биће мê, ово је јур мој ред,
Тко хоће слатка ме, слађи сам него мед;
Тко ли ме грка кад пожели који хип,
Грчи сам него јад и чемер и налип.
Не могу химбен вик ја, како ти, бити,
Инако, мњу, човик не бих се бројити.
Тим на свит' благоме уживат' поштују.
Да јачи дворе ме а мудри свјетују.

II.

Охолост и лепота.

Јур се плам згусну вас у теби љувени,
Свенуше т' сва цвитја и в'јенци зелени.
Сунц' иде у запад, и већ' дан не свити,
Доспјеше све пјесни твоје се на свити;
Прислатко појање од птица све прође,
Мину тја љетни хлад, а зима зла дође.
С дубја ти све листје[1]) ће ница пануги,
Хладенац змрзе се, а вода замути,

---

[1]) *Дубје, листје, цвитје* речи у старијој форми него сад.

На слатку тву радост све приде грчило,
Које се потамна одвеће немило.
Већ н'јеси у сцини, кȏј некад ти бише,
Кад но се проћ служби мојојзи гњивише;
А тој суд праведни, знај хоће, љубави
Да охолас љепотом дуго се не слави!

III.

Песмама.

О пјесни ви моје, ке бисте створене,
Цјећ да се глас поје виле ме љувене,
Да вас св'јет просуди, вам' је сад отити
Мед виле и људи разлике на свити.
Тим имав путоват' толико далек тја,
Ови свјет хоћу дат' за наук вами ја;
Ако ки љувено дух живит' видите,
Њему се снижено поклонит' хотите;
И штећ вас коју ствар ако би он видил,
Кâ не би за мој вар у чем год добра бил,
Никако у тому зле воље н' узмите,
Весело ну њему овако реците:
„Руса, кâ сред горе опћи се рађати,
Вику се не море без драче убрати.“

IX.

ДИНКО ЗЛАТАРИЋ

1566 † 1610.

Из Различитих песама.

I.

Да мени весели не браниш поглед твој,
Од кога не жели дражу ствар живот мој.
Дике би твȇ ставил појући у пјесни,

И вр'једност објавил од наше љубесни.
Нека тач, ки моје спјевање буде штит',
Пожели моћ твоје липости гди видит'.
И по том да прави: достојна прем дика,
Достојно затрави овога чловика.
Ну бигаш јак плаха кошута од мене,
Ка̂ преда од страха, кад се лист гди крене.
Тер дразим очима не ћ' позрит' на ме вик,
И жељам љупкима тач кратак створит' лик.
Не могу тим спиват', у муках нег свак час
Уздишућ' поливат' сузами мој образ.
А пјесни ти творе, ки покој тих друже,
Јер туге ких море, уздишу и туже.

II.

Славју, који с милим пјесни
  Гласиш да је сврха зиме,
  И да веће приде вриме
  Од весеља и љубесни;

Спиваш јер лед худи проће
  Ки нередно све хараше,
  А жуђени дни посташе;
  Гди пролитје драго доће.

Свиту нову крипост дава
  Злато сунце, мучи море,
  Стјечу ново биће горе,
  Поља траву, цв'јетје трава.

Сад живуће све створење
  Љубав ћути у радости,
  Тер узбјесни од сладости
  Горко дубје и камење.

Али она, кӯ обљуби
  Душа моја, тврдо стоји

Тврду студен сама гоји,
С кô̂м љувена сила губи.

Ти си мнократ биљишући,
Уставил се с твојом другом,
Чујућ мене смућен тугом,
Тужбе моје слишајући.

Није, да би у кô̂ј сц'јени
Тужба моја, нег' сва гине,
Жесточије гвожђа и стине
Ње су прси против мени.

Венем, гинем, копним, сахнем,
Нигди лика не находим;
Тер сва пуста мјеста оходим,
Да с' истужу, да одахнем.

Вил' проћ мени стоји гњивна,
Не ће говор мој да чује,
Нег' све уши затискује
И одвраћа лица дивна.

За тој тако вик ћеш прика
Твога мира не прикрати,
Тако т' дано пририпивати
С твојом драгом тач до вика.

Ти за милост к њој полети,
Тер обичај тву сл'једећи,
Јасним гласом жуберећи
Хтиј јој р'јечи ове р'јети.

Један кога замамише
Твоје дике, мира н'има,
Никад не да сна очима,
Вазда плаче и уздише.

Бдећ' у тузи ноћи траје,
У жалости дни проводи,

Далек људске дружбе ходи,
Своје боли нарицаје.

И у сваку рич, ку рече,
Свеђ отајни увјет неки
Споменује, ки злореки
Смете хинац [1]) и пориче.

Јур за јадне стриле своје,
Смрт похита, да га рани,
А он сили тој се брани,
Називајућ' име твоје.

За ч имена сладост твога,
Толику ми крипост дава,
Да се моћи одрвава,
Тач пораза усиона.

Ље га живот веће мрзи,
Гди не може трпјет' труда,
И пустиће да смрт худа
Подере му дух из прси.

Није дости да погине
У најљепшу своју младост,
Покажи му лицем радост,
И одждени смртне тмине.

У љубави све сад гори,
Разблудно је примаљетје,
Свуд је радост, ниче цв'јетје,
И топи се сн'јег на гори.

И ти реци, да у врућини
Он уздаси лед растопи,
Ки ти срце све приклопи,
Тер љувени пламен прими.

---

[1]) Ласкач.

А не буди тач немила,
На њега се веће не гњивај,
Од младости дни уживај,
Које бјеже како стрила.

Тер кад све тој договориш,
Милост питај славју мили,
Јер ме оте смртној сили,
Ако милост кӯ издвориш.

Јаох што мислим? што ли чиним?
Заман помоћ свуд вапијем;
По пржини морској сијем,
Вјетар оптећ' мрижом сциним.

X.

ИВАН ГУНДУЛИЋ

1588—1638.

Из Османа песме осме.*)

Љепота је од нарави
Дар честити славно благо
Гди се сабра, скупи и стави,
Све што ј' угодно, мило, драго.

Од свјетлости вишње зрака,
Цв'јет од раја пун уреса,

*) Осман је био потучен од Пољака који се пораз пева у прећашњим песмама, па гледећи на једну страну да се помири с Пољацима, а на другу да срамоту — што је од њих побеђен — опере другим каким год ратом, и прибојавајући се опет престолу ради непријатеља домаћих и брата — шаље Кизлар-агу на све стране по царевини да тражи лепотица за њ. Овај долази у Смедерево к Љубдрагу потомку од српске владалачке крви по његову ћерку. О томе гласи осма песма.

Добро, у ком су добра свака,
Бистри изглед од небеса.

Најизврсн'је божје дјело
У кôм св'јету рај с' отвара,
Гдје прам сунце, исток чело.
Зв'језде очи, лице зора.

Од радости и разблуда
Скуп избрани, складна мјера,
Слатка од срца св'јех пожуда
Мила од очи' св'јех замјера.

Мед прислатки, ки тко куша
Чемер му се сладак чини,
Близу, и далек од св'јех душа,
Жеља, и покој драг једини.

Ну могућа ова љ'епост
С св'јетлом крви кад се здружи,
Два крат већу каже крјепост,
Да је двори свак и служи.

У великој тере слави
Лети свуда гласовита,
И незнане пуке трави
У најдаљ'јех странах свита.

О цесарска кћер' избрана,
У породу окруњена,
Ти сва ведра, сва сунчана
С љепоте си и с племена.

Рајски урес лица твога
Ки моћ изр'јет' н'је бесједом,
Владислава прије славнога
Зан'је гласом, нег погледом.

Тим он желећ', да би стек'о
Драгу милост пред тв'јем лицом,

Краљицом те ј' свôм нарек'о,
И љубљеном вјереницом.

Али дочим н'је далече
Нам'јењени твојој срећи,
Из сјевера тер т' истјече
Сунце б'јели дан носећи;

Тва љепота рајска прости,
Мала птица с танке хвоје
Ак' источној твôј свјетлости
Из Дубраве пјесни поје.

Краљевићу вјеренику
Веће источни цар завиди
Племе и липос тву велику
Нег сву добит, с ке још блиди;

Стећ' бо може он на свиту
Изгубљену славу у боју.
Ну љепоту племениту
Не вик наћи како твоју.

Под зв'јездами твог уреса
Није било, ни ће бити:
Једно ј' сунце врх небеса,
Једна ј' л'јепост тва на свити.

Отмановић тим залуду
Посл'о ј' искат' свуда себи,
Да царицу наћи буду,
О краљице, сличну теби.

С твој'јем драз'јем натјецати
У свем с' иште али не ће
У љубовцах он имати,
Нег у оружју боље среће.

Сила му је да изгуби:
И онако моћи није,

Тако у л'епој сада љуби
Како у врлом боју прије.

Јур је дош'о Кизлар ага
К Смедерову б'јелу граду,
За изнаћи кћер Љубдрага
Сунчаницу л'јепу, и младу.

Св'јетла ј' ова дјевојчица
Од кољена деспотскога,
Вид жуђени, и зеница
Сл'јепа старца ћаћка свога,

Ки с' унука унук зове
Ђурђа деспота и Јерине,
Од к'јех име и сад слове
Низ словинске покрајине.

За све да су Турци худи
Господарство м' старо отели,
Господарске с' каже ћуди
Племенит се дјелим' вели.

Прут краљевски, некад ки је
У руках му дједим' био,
Њему ј' сада штап на кӣ је
Тешку старост наслонио.

Државе оне, гдје некада
Власт деспотска стерала се,
Кратка му су сад ливада
Врху које стадо пасе.

Страже су му пси уздани,
Кротке овце пук подложни,
А паст'јери и горани
Пријатељи најузможниј'.

Припроста му ј' кућарица
Мраморнога мјеште крама,

А раскошна св'јем ложница
Трава увела, суха слама.

Шатори му с' узведени
Зеленога дубја витје
Јестојска му ј' сат медени,
Вода и мл'јеко слатко питје.

А од злата чаше избране,
Пиће угодне у ких стоје,
Руке б'јеле и шњежане
Милостиве кћерце своје.

Добри овако старац траје
Најпокоњих дана дио,
Кӣ од дванес синова је
Честит отац његда био.

Али њему смрт немила
Кроз намјеру худу и прику
Свих ј' у брзо попл'јенила,
Да н' осуши лица вику.

Тим је он сада ост'о веће
Јак опсјечен дуб у гори,
Кому вихар с плахе смеће
Гране скрши и обори.

Вук и Ђурађ, ких словјаше
Глас с истока до запада,
С пушке огњене мртви осташе
У подступу Праге града.

Гојко и Урош сред засједа
Од турске су сабље пали,
Ки с' у огњу прико леда
За цесара војевали:

Миклеуша и Стјепана
Море утопи на пучини,

А допаде смртна рана
Влатка од гусе у планини:

Главу изгуби Гргур своју
С пријатељск'јех зл'јех привара;
А у Ердељском стигну боју
Смрт Милоша и Лазара:

Јанко и Лауш од св'јех бјеху
Сам' остали јоште живи
За разговор и утјеху
Ћаћка у тешкој супротиви.

Ки сву љубав сломи и стави
Од дванаес у два ова,
И к'о очи своје у глави
И гледа их и милова.

Али худа над све ине
До брзо му срећа узрочи,
Да м' уједно зрак погине
И од два сина и од двој' очи.

Јанка не може уздржати,
Да се на бој не упути:
А Богданској тим га рати
Погубише Турци љути.

А Лауша у исто вриме
Срете прика смрт на дому,
Ки ћаћково зовућ' име
Умр'је у руках ћаћку истому.

Тад толико плакат' узе
Од дванаест пробјен стрила
Тужни старац, да га сузе
Осл'јепише с грозна цвила.

И свршио још би у плачу
Дни кроз тешке непокоје,

Разговора да не зачу
Од једине кћерце своје.

Сунчаница млада и л'јепа
Од кê слову свуд крјепости,
Св'јетло уфање ћаћка сл'јепа
И штапак је у старости.

Миле унуке он видити
Жели од драге кћерце ове,
И у њих опет поновити
Себе и мртве све синове. — — — —

II.

Из „Суза сина разметнога."*)

ПЛАЧА ПРВОГА

у коме се пева „Сагрјешење."

Грозно сузим горк плач сада,
Горко плачем грозне сузе,
Ке разметни син некада
Кајан с гр'јеха љеват' узе;
Једа и моје гр'јехе оплачу
Сузе у сузах, плач у плачу.

Вјечног оца вјечна р'јечи,
Ка с' умрлу пут [1]) узела,
Да с' од смрти св'јет изл'јечи
Ка свијем бјеше живот спела,
Р'јечи, у људској ка нарави
Прави човјек си и Бог прави.

Ти с небеса пошљи оди
Мени духа пресветога,

*) Прекрасно елегично опевана јеванђелска прича о раскошноме сину, у три плача, према три главна момента. Први је плач *сагрјешење*, други *спознање*, а трећи *скрушење*.

[1]) Плъть.

Ки од Бога оца исходи
И од тебе сина Бога,
Да он објави с мога гласа,
За наш наук што ти каза.

Благ Језусе, и ти прости,
Ч'јем размишљам врх дубина
Неисхитне тве мудрости,
Уз истину ка таштина
Ако с моје слабе св'јести
Приложи се и намјести.

За отврднуту св'јест пригнути
На скрушење од покоре,
Тр'јеба ј' од св'јета споменути
Химбе и варке све најгоре,
И да простит' власт вишња је
Вазда справна тко се каје:

Тако и љекар с прва од свуди
Иштећену рану открије;
Ни га смућа ни га труди,
Што нечисти црв изије:
Дон'јет' бо је сва одлука
Дуго здравје с кратц'јех мука.

О грјешниче, у злу твому
К вјечному се добру утеци,
У изгледу виђ овому
Себ' истога, кај с', и реци,
Веће божје да ј' смиљење,
Нег све људско сагрјешење.

Дан вечером, човјек сврхом
У животу свом се хвали;
Милост вишњи д'јели сврхом
Св'јем, у њега ки с' уфали:
Свиђ се, вјеруј, уфај, слуша',
Што скрушена стјече душа.

Под чесвинам' грм пригнути
Гди у сплетену гају расте,
А о клисурах стрме љути
Гледаш висјет' дивје храсте,
Тер под сн'јегом врси б'јели
Планинам' су пос'једјели;

Син, ки дио блага очина
Расу, ч'јем све блуде тири,
Схаран стражник од живина,
К'јех желудом гора жири,
На хрек један сух се бише
Наслонио тешко одвише.

Туј, ч'јем скончан у животу
Једва уздахе подираше,
Мрући од глада жирном скоту
На јестојсци завиђаше,
Наситит' се желећ' веће
Пићом, ка се прасцим' меће.

Он, кô добар' свац'јех множтво
На велику злу промјени
И богатство и убоштво
И у прикор глас поштени,
Кличе овако, вас у смећи,
Себе у себи не видећи:

„Ах, тер ја сам младац мили,
Они младац примљен свуда,
Од кога се в'јек н' одили
Сласт љувена и разблуда,
Знан, племенит, богат, вр'један,
Слављен, дворен, служен, гледан!

„Ако ја сам они исти
Сад у себи, јао, да гди је
Свионо рухо, гримиз чисти
Племенито ки м' одије?

Гдје с' обилне гозбе моје,
И пријатељи и госпоје?

„Ах ја н'јесам, ки сам био,
Ако у мени није мене;
Јао, свак ме је оставио
Сред пустоши сеј камене;
Паче гора и ками они
Студени ме својом гони.

„Мјеште пиће слатке уљудне,
Мјеште двора позлаћена,
Мјеште слуга у ноћи и у дне
С к'јех ми дворба би чињена,
Мјешт' уресне св'јем постеље,
Гдје покојах моје жеље,

„Јестојска је ма једина
Непознано горско травје,
Прасци дружба, двор планина,
Ками тврди меко узглавје,
А раскошна ј'о перница
Суха земља црна лица.

Ћаћка мога дворне слуге
Обилним се брашном хране:
А ја од глада мрем пун туге
Сред пустошне ове стране,
Желећ' ка' зв'јер, ну залуду,
Наћи брашно у желуду [1].......

---

[1]) *Желуд* значи *жир*.

XI.

ЂОН ПАЛМОТИЋ

1607—1657.

Из „Кристијаде," песме седме.

Израелски пуци славни
Л'јеп'јем редом и без смеће
Сви уљезли у поглавни
Јерузалем бјеху веће.

Ист' Исукрс дану благом,
Ки сва земља толи части,
Справљаше се с дружбом драгом
Обичајне подат' части.

Тим за вазам [1]) благовати,
Прем ка' закон стар' одреди,
Ведро лице к њим' обрати
Ове р'јечи тер бесједи:

„Ево, дружбо, славан дости
Свечани се дан објавља;
Вас пук многој у радости
Знамените гозбе справља.

Тим двојица од вас сада
Поспјешно се упутите
Сионскога управ града,
И нам гозбу да справите.

Прије смрти нека моје,
К'о ј' обичај, благујемо,
И у радост' гдје сви стоје
Да се и ми радујемо.

Срести ћете путом ходе [2])
Нетом у град уљезете,

---

[1]) Васкрсеније. [2]) Ходећи.

Гдје студене пун суд воде
С вира носи младо д'јете.

Ход'те за њим, тер у који
Стан видите њег' уљести,
И ви, мили друзи моји,
Уљезите с добром части [1])

Господара двора тога
Мол'те слац'јем бесједами,
Са читања да благога
Стан подобан пода нами.

Откријте му моје име,
Мјесто ће вам дат' жуђено,
Св'јетло и свилам уресниме
Свуд около одјевено.

Све што ј' треба по начину
Туј приправит' помњ' имајте,
Тере мен' и дружбу ину
У весељу причекајте!"

Рече, а Иван се с Петром д'јели,
Опслужити туј бесједу
И жалосни у весели
Јерузалем оба греду.

Ту стераху нагле виде
С горуштоме [2]) свуд пожудом,
Проћ њим младац кад изиде
Хладне воде с пун'јем судом.

Тим сврнуше за њим своје
И ступаје и призоре,
За видјети помно у које
Хоће уљест' срећне дворе?

---

[1]) **Ѵасть**, срећа. [2]) Опет стари облик **гороущти**.

Тер у врата стан' истога
У ки улазит' њега пазе,
Без крзмања без н'једнога
И они за њим об улазе.

Честитога тој Шимуна,
Небескому краљу драга,
Бјеше кућа хвале пуна
И свакоје среће и блага.

Он праведан, благ и славан
И господск'јем св'јет'о родом
Именован бјеш' и славан
И пред пуком и господом.

Ну највећа част његова
Бројаше се врх св'јех људи,
Седам вр'једн'јех рад синова
Миле крви, благе ћуди.

С њима у дворе ове угодне
Дохођаше он мнократи
Исред села, гдје слободне
Дни љубјаше свê трајати.

На далече злобна града
И сумњив'јех градск'јех части
Обр'о живјет' бјеше из млада
Без никакве охоласти.

Китн'јех дубрав' сјени миле
И студене воде живе
Бјеху њему омилиле,
Равна поља, плодне њиве.

Плодне њиве и простране,
Сто плугова к'јех ораху,
Које вр'једно посијане
Самостати плод враћаху.

С годиштима већ напр'једа
Уз језере тихе и хладне
Чест' опћаше слађе од меда
С лиром пјеват' пјесни складне.

Врху тога пун бистрине
Свеколике знаше реде,
И све путе и начине
К'јем околи небо греде.

Бож'јем духом разгорена
Већкрат би га чуо пјети,
Што сунчана св'јећа огњена,
Што разлики мјесец пр'јети.

Што погледи знаменити
Дробн'јех зв'језда приправљају,
Кад времена гладна бити
Кад обилна доћ' имају?

Какво од плахе какв' од тихе
Године су обиљеже,
Кад су суше прем' залихе,
Штетни дажди кад потеже?

Ну тад бјеше с перивоја
У град дош'о књижник знани,
С драз'јем радом сред покоја
Да светкује дан свечани.

И дворници чим његови
С друге стране с помњом раде,
Да се срећни пир зготови
Докли жарко сунце паде.

Уз драг ромон лире вр'једне
Коју слатко удараше,
Он веселе пјесни медне
Складн'јем гласом прип'јеваше.

Кликоваше дједе старе,
К'јем с' Израел његда клања,
И честите паметаре
Њих вр'једнога дјеловања:

И за што су поставјене
Богољубне од старине
Ове небу тач примјене
Изабране светковине...

XII.

ИГЊАТ ЂОРЂИЋ.

1675—1737.

Из Салтијера словинског.

Псал. XXVIII.

Нос'те Богу синци божји
Синке од стада младе овниће:
Част му и славу свак приложи,
За све он славом вјечном свиће,
Свак му име штуј, његовим
Простр̑т свет'јем пред дворовим'.

Јер још морске из дубине
Не имаше свој крај стрми,
Кад глас вјечне величине
Не завапи нег загрми:
Да се, куд он запов'једа
Вода с земље д'јели уреда.

Кад врх водн'јех јаза пуче,
И тврд вапај забесједи,
Режња од мора смјерн' умуче
И опслужи шт' он нареди,
Тер с' указа пун крјепости
Глас н'измјерне великости.

Ако вјетар дубје у гори
Страховит'јем хуком слама,
Ако давне чедре обори
Над висоц'јем планинама,
Знај, да вихар врши и сл'једи
Глас свемоћне запов'једи.

Јер либанске Бог ће чедре
Подр'јет силом плате врле,
Да пут вишње стране ведре
Јак телићи скачу и хрле,
Кад их завије и захити
Снажни сјевер, југ срдити.

Паче и горе с мјеста свога
Кренуће се кад он рече,
И к'о пород једнорога
Пред вјетром ће трчат' прече
Китни Либан, и угодни
Искор'јењен Сирион плодни.

Глас божији плам облака
У тр'јескове ц'јепа огњене:
Тер и муње ствара и свака
Правде оружја божанствена,
Када под гром ки се чује
Свој освети стр'јеле кује.

Бог неплодну пустош стр'јеса
Славном р'јечи коју изусти:
Кад усхоће он с небеса,
Усплодиће Кадес пусти;
Да процвјета и прорађа
Воћа од ин'јех дража и слађа.

Глас божији скоте од зв'јери,
Зачне, исхитри, справи, изведе,
По њем не цкни при матери,

Нег на пашу јељен греде.
Божјем гласу скровно није
Мјесто од дубрав' најгустије.

Свак у цркви славиће га,
Јер потопом дажде д'јели,
Да сва земља зене с тега,
Тер се по њој пук насели,
Видећ' из ње крила избрану
С обилности цавтјет' храну.

Краљ господин у вјечному
Краљеству ће столовати;
Господин ће пуку свому
Недобитну јакост дати;
Господин ће пук његовим
Смирит' драз'јем благосовим.

Буди тројству част н'умрла
С хвалом пуном дике и склада,
Јер се слава своја прострла
Од кад св'јет је ћа до сада,
И живјеће в'јек сред раја
Без скончања, сврхе и краја.

Псал. CXXXVI.

Бабилонск'јем над р'јекама
Сред гвозден'јех сједећ' уза,
Проњевахмо међу нама
Уз те р'јеке р'јеке од суза;
Јер нам сташе у спомени
Наш поражен град рођени.

Сред врбова бл'једа луга
Ки простире сјен на води,
Нек не мине наша туга

Разговором којим годи,
Објеснсмо рад несцјене
Пјетне четре[1]) повржене.

А то јере наш грабећи
Запроси нам ствар несличну:
Зачните нам, говорећи,
Кў год пјесан вам' обичну,
Koj' опћисте у л'јепому
Пјеват' темплу Сионскому.

Вај к'о б'једни да пјевамо
Земљ' у туђој божје части!
И забаву т'јем давамо
Невјерничкој охоласти!
Кô да сл'јепи без разлога
Погрдимо част и Бога!

О Салеме, родни граде,
Кућо избрана, краљу од неби,
Чуј што вели скупно саде
Свог из ропства твој пук теби:
Ах не ћу те, ах никаде
Заборавит' славни граде!

И ако те вйк забудем
С непомњиве нехарности,
Ако вазда међу људем
Не усхвалим тве л'јепости,
Ако радост у спомени
Свеђ не будеш прва мени:

Ак' од тебе на далече
Рука и језик наш и када
Четру удари, пјесан рече:
Усахла нам рука тада,

---

[1]) Цитре.

А језик нам вас прираст'о
При гркљану непрошасто.

Вај сусједе злобне наше
Не забуди, Боже, у вике,
Ки проћ нами понукаше
Бабилонске разбојнике,
Да нас родне из слободе
У претешко ропство воде.

Знаш дан, Боже, у кӣ иђаху
На нас војске врловите,
Тер Едомци њим викаху:
Вас иза дна град подријте,
Зграде и благо св'јех годишта
Испразните, збијт' у ништа.

Бабилонски пр'јеки роде,
Роде охоли, плач' и сузи,
Видим гдје те јур находе
Туге сличне нашој тузи,
Блажен тко ти да до мала
Све што нам си заимала.

Блажен буди тко захвалу
Твоју сплеше и потисне,
И тву дјецу у бах малу,
При кол'јевках за врат стисне,
Пак крвав'јем својим рукам
Силно омлати њом о ками.

Трјема сопствим највиш'јема
К'јех се крјепост не скончава,
Како ј' једно биће у свјема,
Тако и једна буди слава,
Ке свеђ до сад, свеђ послије
Свеђ у напр'јед, ке свеђ прије!

ИЗ КЊИГЕ „НАУК КАРСТИАНСКИ" ОД БОШЊАКА ФРАТРА МАТИЈЕ ДИВКОВИЋА „ИЗ ИЕЛАШАК."

По једном издању од 1738. године.[1])

Ове је редове вредно прочитати и што се тиче језика и особито што се тиче правописа.

I. Начин како се имамо владати и господину богу препоручивати лиежући вечером и иутром устаиући.

Из иутра устаиући с постеље сваки прави и добри карстианин, и карстианка има се знаменовати зламением светога крижа говорећи у име ѡца и сина и дуа светога, амен. По том га има риети: благосовљено буди свето и не раздиељено троиство сада и вазда, и у виеке виеком, амен. За онием има риети: оче наш, здраву Марию и виерование. За овием има риети опћену изповиед. Пакер све како слиди да се смилуие наш свемогући господин Бог, и ѡтпустивши нам све грихе наше, приведе нас у живот вичњи, амен. Опроштение, одришение и ѡтпуштение свиех гриеха нашиех, да даруие нам свемогући, и милосардњи Господин Бог. Амен. Достоиан се, господине, чувати нас брез гриеха ови дан. Смилуи се нам, господине, смилуи се нам. Буди милосардие твое господине сварху нас како смо уфали у тебе. Ѹ тебе сам господине уфао, не ћу те погардити у виеке. Господине, услиши молитву мою и вапаи мои да приеће к теби.

II. Молитва анђелу стражанину. Анђеле божи, кои иеси стражанин, и чувалац мои, мене теби препоручена ѡт привишње милости божанствене; да мене чуваш, да нас просвиетлиш, владаш, и управиш на свако диело добро и спасено.

По том га има господину Богу фалу уздати, кои га е ону ноћ сачувао ѡт неприатеља духовниех и тие-

[1]) Из ове је књиге дата у факсимилу једна страна на таблици глагољских писмена која је уз ову књигу. Онаким је словима све штампано.

лесниех и ѡт погибили дѹше и тиела ћегова. И има се припоручити блаженои дивици Марие, маици ѡт милосардиа, и свием светием, да се моле господинѹ Богѹ за ћега, да се бѹде достоиати по свомѹ неизмиерномѹ милосардиѹ просвиетлити, исправити и ѹправити, сарце, памет, ѹста и све остале ѹде ћегове, да бѹде чинити и диеловати оне ствари, кое сѹ драге и ѹгодне богѹ свемогѹћемѹ, корисне и спасене дѹши и тиелѹ ћеговѹ и искарћега ћегова. Такоиер има промислити и проциенити на кое ие помаћканпе и на кои гриех пригнѹт, и ѡд онога се помћливие има чѹвати, пазити и варовати. Пакер има риети три ѡтченаша и три здраве Марие на част, и на поштение присветога троиства за свеколике живе и мартве. Пакер ако икако може, има поћи слишати мису ѡт почела до сврхе. Наипослие рекши овѹ молитвѹ напредовати и диеловати, що има чинити.

ИМЕНА КОЈА СЕ ПОМИЊУ У ОВОЈ КЊИЗИ.

—

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ.

—

На стр. 2 врсти 3 озго стоји *културом* м. *скултуром*
» » 18 » XI » » **БЪІСТЬ** » **БЪІСТЪ.**
» » 19 » XVI » » **МѦЖЬСКЪІ** » **МѪЖЬСКЪІ.**
» » 19 1 од примедбе, м: ѣ *читало се као* ꙗ, треба: ѣ *читало се* **и** *као* ꙗ.
» » 20 врсти 16 озго стоји *старине* м. *старине.*
» » 32 » 11 » » XV. XV. » XV. XVI.
» » 53 » 7 оздо стоји *у Ободу* » *на Ободу.*
» » 56 » 8 озго » *Милешеву* » *Милешеви*
» » 57 » 9 оздо » *у Ободу* » *на Ободу.*
» » 72 » 25 озго стоји *Кулана* » *Кулина.*
» » 88 » 3 » стоји *Пољици* » *Пољицима*
» » 88 » 14 » » *Пољице* » *Пољица.*
» » 144 » 25 озго стоји *црквеан* » *црквени*
» » 152 » 19 » » *заљубљење* » *заљубљене*
» » 164 » 17 » » *Вуковеб орбе* » *Вукове борбе.*
» » 178 » 3 оздо » *које* » *која.*
» » 214 » 10 озго » 1840 » 1830.
» » 218 » 16 » » 1836 » 1846.
» » 220 » 10 оздо » 1863 » 1861.
» » 220 » 9 » » 1864 » 1863.
» » 222 » 8 озго назначен је **66** чланак, а треба **67,** и према томе до краја ваља поправити број чланака.
» » 226 врсти 11 оздо стоји 1858 место 1854.

Још имамо додати што је изостало. На страни 205 ваља додати да је Јован Рајић књижевник српски умрьо 1801. — На стр. 75 говори се да се не зна у кога су сад рукописи Михановића књижнице. Сад знамо да су откупљени за библиотеку југословенске академије у Загребу, и да су тамо. —

———

Г.

Глагољска		Ћирил.	Број	
Стара	Новија	Црквен.	Глагољс.	Ћирилски.
Ⰰ ⰰ	Ⰰ ⰰ	А а	1	1
Ⰱ ⰱ	Ⰱ ⰱ	Б б	2	—
Ⰲ ⰲ	Ⰲ ⰲ	В в	3	2
Ⰳ ⰳ	Ⰳ ⰳ	Г г	4	3
Ⰴ ⰴ	Ⰴ ⰴ	Д д	5	4
Ⰵ ⰵ	Ⰵ ⰵ	Є є	6	5
Ⰶ ⰶ	Ⰶ ⰶ	Ж ж	7	—
Ⰷ ⰷ	Ⰷ ⰷ	Ѕ ѕ	8	6
Ⰸ ⰸ	Ⰸ ⰸ	Ꙁ ꙁ	9	7
Ⰹ ⰹ	Ⰹ ⰹ	И и	10	8
Ⰻ ⰻ	Ⰻ ⰻ	І і	20	10
Ⰼ ⰼ	Ⰼ ⰼ	Ћ ћ	30	—
Ⰽ ⰽ	Ⰽ ⰽ	К к	40	20
Ⰾ ⰾ	Ⰾ ⰾ	Л л	50	30
Ⰿ ⰿ	Ⰿ ⰿ	М м	60	40
Ⱀ ⱀ	Ⱀ ⱀ	Н н	70	50
Ⱁ ⱁ	Ⱁ ⱁ	О о	80	70
Ⱂ ⱂ	Ⱂ ⱂ	П п	90	80
Ⱃ ⱃ	Ⱃ ⱃ	Р р	100	100
Ⱄ ⱄ	Ⱄ ⱄ	С с	200	200
Ⱅ ⱅ	Ⱅ ⱅ	Т т	300	300
Ⱆ ⱆ	Ⱆ ⱆ	Оу ѹ ȣ	400	400
Ⱇ ⱇ	Ⱇ ⱇ	Ф ф	500	500
Ⱈ ⱈ	Ⱈ ⱈ	Х х	600	600
Ⱉ ⱉ	Ⱉ ⱉ	Ѡ ѡ	700	800
Ⱋ ⱋ	Ⱋ ⱋ	Шт щ	800	—
Ⱌ ⱌ	Ⱌ ⱌ	Ц ц	900	900
Ⱍ ⱍ	Ⱍ ⱍ	Ч ч	1000	90
Ⱎ ⱎ	Ⱎ ⱎ	Ш ш	—	—
Ⱏ ⱏ	—	Ъ ъ	—	—
ⰟⰉ ⱏⰺ	—	Ъl ꙑ ън	—	—
Ⱐ ⱐ	Ⱐ ꙇ	Ь ь	—	—

ИЦА.

Глагољска		Ћирил.	Број	
Стара	Новија	Црквен	Глагољ.	Ћирилски
Ⱑ ⱑ	Ⱑ ⱑ	Ѣ ѣ	—	—
Ⱓ ⱓ	Ⱓ ⱓ	Ю ю	—	—
—	—	Ꙗ ꙗ	—	—
—	—	Ѥ ѥ	—	—
Ⱔ ⱔ	—	Ѧ ѧ	—	(900)
Ⱘ ⱘ	—	Ѫ ѫ	—	(90)
Ⱗ ⱗ	—	Ѩ ѩ	—	—
Ⱙ ⱙ	—	ѭ	—	—
—	—	Ѯ ѯ	—	60
—	—	Ѱ ѱ	—	700
Ⱚ ⱚ	Ⱚ ⱚ	Ѳ ѳ	(500)	9
Ⱛ ⱛ	Ⱛ ⱛ	Ѵ ѵ	—	400

БОСАНСКА ЋИРИЛИЦА.

Ѡ Ч Є Н А Ш

Ѡче наш кои јеси на небесих светисе име твоје, пријди краљевство твоје; буди вола твоја, како на небу, тако и на земљи круһ наш свагдањи дај нам га данас, и ѿпустинам дуге наше како и ми ѿпушћамо дужником нашим, и не упеди нас у напаст. да избави нас ѿ зла. Амен.

Здрава Марија.

Здрава Марија, милости пуна, господин с тобом, блажена ти јеси међу женами, и благословлен плод ѿ утробе твоје Исус. Света Марија мајко Божја, моли за нас грешнике сада, и у време смрти наше. Амен.

ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПРЕГЛЕД

УГАЂАН ЗА ШКОЛСКУ ПОТРЕБУ

С ДОДАТКОМ ОД ПРИМЕРА ИЗ СТАРЕ СЛОВЕНСКЕ, СРПСКО-СЛОВЕНСКЕ И ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И С ТАБЛИЦОМ ГЛАГОЉСКИХ СЛОВА.

НАПИСАО
СТОЈАН НОВАКОВИЋ

Прегледала и одобрила школска комисија.

1867.
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ У БЕОГРАДУ.
ИДАЊЕ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ.